

MAGYAR ORVOSI NYELV

MEGJELENIK

A MAGYAR SZAKÍRÓK SZÖVETSÉGE,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ORVOSTUDOMÁNYI OSZTÁLYA,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELV ÉS IRODALOM TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR ORVOSI KAMARA ÉS AZ EURÓPAI NŐGYÓGYÁSZATI RÁK AKADÉMIA
GONDOZÁSÁBAN.

ALAPÍTÓ-FŐSZERKESZTŐ

Prof. dr. Bősze Péter

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK

Prof. dr. Bertók Lóránd
Dr. Brencsán János
Prof. dr. Eckhardt Sándor
Prof. dr. Fábíán Pál
Prof. dr. Gáti István
Prof. dr. Szabó István Mihály

SZERKESZTŐ

Dr. Grétsy Zsombor

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

Barabás Terézia

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Elnök: Prof. dr. Vizi E. Szilveszter

Tagok:

Prof. dr. Ádám György, Prof. dr. Besznayk István, Dr. Dános Kornél, Prof. dr. de Châtel Rudolf,
Prof. dr. Donáth Tibor, Prof. dr. Egyed Jenő, Prof. dr. Fehér János, Prof. dr. Grétsy László, Prof. dr. Horváth Attila,
Prof. dr. Jászberényi Csaba József, Prof. dr. Juhász-Nagy Sándor,
Prof. dr. Keszler Borbála, Prof. dr. Kiefer Ferenc, Prof. dr. Kupcsulik Péter,
Prof. dr. Lapis Károly, Prof. dr. Palkovits Miklós, Prof. dr. Paulin Ferenc, Dr. Prószeley Gábor,
Prof. dr. Sóttonyi Péter, Dr. Szilágyi Zoltán, Prof. dr. Telegdy Gyula, Dr. Ungár László.

A Magyar Orvosi Nyelv megjelenik évente kétszer.

A kiadványt a

támogatta.

Köszönettel tartozunk továbbá
a Béres Rt-nek is támogatásukért!

Előfizetési díj nincs, érdeklődők
számára térítésmentesen biztosítjuk.

Hirdetéssel kapcsolatos
tájékoztatásért forduljon
a kiadóhoz!

KIADÓ: NOK Kiadó.

CÍME: 1122 Budapest, Városmajor u. 6.

TÁVBESZÉLŐ: (36 1) 275-2172 • Távmásoló: (36 1) 275-2172.

VILLANYPOSTA: bosze@axelero.hu, gretsy-zsombor@axelero.hu.

BORÍTÓTERV: Eper Stúdió • LAPTERV: Heltai Csaba • TÖRDELŐSZERKESZTŐ: Kardos Gábor

NYOMDAI KIVITELEZÉS: VISIT Kft., Budapest.

ISSN 1588-3191

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL

Berényi Mihály, Betkó János, Fazekas András,
Gyeresi Árpád, Hajtman Béla, Nyírfalvi Károly,
Schlammadinger József 2

TANULMÁNYOK

- Betkó János* ■ Szókészlet, közmondások, szólások,
aforizmák a látás és a szem
kifejezéseivel kapcsolatban 6
- Eckhardt Mária* ■ Szent Kozma és Damján: az orvos-szentek
a magyar kultúrtörténetben 10
- Grétsy Zsombor* ■ Vesszőparipám
és egyéb érdekes kérdéseim 14
- Rák Kálmán* ■ Orvosi szaknyelvünk – mindannyiunk
közös ügye? 16
- Tekes Kornélia* ■ A farmakológia szaknyelve? 19
- Tóth Emil* ■ Néhány illemszabály alkalmazása
és nyelvünk jobbítása
az egészségügy mindennapjaiban 21
- Tóth Endre* ■ A növényvírusok elnevezéséről 23
- T. Bokros Mária* ■ Emlékezés Bugát Pálra 25
- W. Nagy Ágota* ■ Gyönyörű gyógyítók
(A gyógynövények magyar neveiről) 28

KULTÚRA

- Keszler Borbála* ■ Szenci Molnár Albert
és a magyar orvosi nyelv 32

SZÓCSISZOLÁS

- Berényi Mihály* ■ Hozzászólás 34
- Kérdezz, felelek!
(Bősze Péter, Fábián Pál, Lackó Krisztina) 36
- Bősze Péter, Grétsy Zsombor* ■ Hogyan írjuk? – a latin betűs
idegen eredetű közzavak forrásnyelv szerinti
írása és toldalékolása 40
- Grétsy Zsombor* ■ Vírusok 42

FÜGGELÉK

- Vírusok 46

BERÉNYI MIHÁLY

**Glucose–glukóz→glükóz
(szőlőcukor, dextróz, vércukor)**

E hat szó egy vegyületet jelent. Ha a szőlőcukor klasszikus nevéből (glucose) levezethető származékait (glucuronsav, glucosid) és a orvosi szakszavakat (glucosuria, glucosidase) is figyelembe vesszük, a káoszt láthatjuk magunk előtt.

Szóösszetételekben a *gluco...* előtag kizárólag a glukózra utal, a *glyco...* általában vonatkozik cukrokra (glukóz, mannóz, fruktóz stb.). Ennek megfelelően a glucose étereit *glucosid*nak, a többi cukorét általában *glycosid*nak nevezik. Az elkapkodott fonetizáláskor a nem kívánatos *y*-okat *i*-nek vagy *ü*-nek ejtették, így lett pl. a glicinből glicin, a glicerinnél glicerin, viszont – talán a glycosid *y*-jára visszavezethetően – megszületett a hibás glükóz, a glucosidot bontó enzim glükozidáz lett, a glucosuria pedig glükózúriára torzult. Összefoglalóan cukorvizelés értelemben használhatjuk a glycosuriát (galactosuria, fructosuria), de ha konkrétan a szőlőcukorra gondolunk, akkor a glucosuria a helyes. Más szóval: a glycosuriák egyik fajtája – leggyakoribbként – a glucosuria. A nem glükózúrtással járó glycosuriákat közös néven mellituriának nevezzük. Nem helyes, ha a glucose-t a dextrose vagy dextróz szinonimájaként használjuk.

(Tisztelt Szerkesztőség! Hasonló kötekedések gyakran fogalmazódnak meg bennem bírálói vagy szerkesztői munkám közben. Mit tegyek ezekkel a mozaikkal? Befelé és kifelé is morgok, amikor a szerzők helytelenül használják pl. a megbetegedés–betegség, biopsia–bioptatum, stoma–stomia, eredményező–okoz szópárokat.)

Kellemes ünnepeket kíván:
Berényi Mihály

Tisztelt Professor Úr!

„Kötekedéseit”, melyeket – ahogy ön fogalmazott – kifelé és befelé is elmorogja, kérjük, minél gyakrabban ossza meg e lap olvasóival a szerkesztőivel is! Lám, itt a példa: fölvetett gondolatai máris a legnehézkesebb és sokakat zavaró, izgató kérdéskört járják körül... Köszönjük!

És most térjünk az érdemi részekre! Azt mindenképpen le kell szögezni, hogy a „glucose” szó nem tekinthető a szőlőcukor klasszikus nevének: a történet messzebb nyúlik vissza. A szó eredetének kulcsát a görög „glykys” – ’édes’ szó jelentésénél találjuk meg, ám itt még szó sincsen a szőlőről vagy a cukorról. A későbbiekben a latinisított orvosi szakirodalomban találkozhatunk az ebből a görög eredetiből – sajnos, nem találtunk rá, pontosan hogyan – kialakult „glucosum” formára, amely már valóban ’cukor’ értelemben használtatik. Úgy véljük, ezt a glucosumot tekinthetjük leginkább a klasszikus elnevezésnek. Maga a „glucose” alak már csak egy angolszász tovorúzmány, ’szőlőcukor’ jelentéssel. Ezt az írásmódot talán jobb lenne el is felejteni...

Mint írja, a „Szóösszetételekben a gluco... előtag kizárólag a glukózra utal, a glyco... általában vonatkozik cukrokra (glukóz, mannóz, fruktóz stb.)”. Böngészjük az irodalmat, de be kell valanunk, ilyesfajta különbségtételről mi nem találtunk említést: ha van tudomása ezt rögzítő szakírásról, kérjük, arról tájékoztasson minket – izgatottan és kíváncsian várjuk!

Mellékesen még azon is el lehet gondolkodni, hogy az említett hat szó valóban ugyanazt jelenti-e, illetve milyen szövegösszefüggésben, milyen szakember vagy tudós számára jelenti ugyanazt. Például zavaró lehet, hogy a „dextróz” szótöve egyértelműen a ’jobb’ jelentést hordozza, ugyanakkor mégis különbséget teszünk a más kiralitású „l-glükóz” és „D-glükóz” között, noha mind a két molekulát glükóznak nevezünk. Ez biológiailag azonban egyáltalán nem mindegy, tehát valóban van itt némi káosz. (Csak a helyesírás kedvéért hívnánk föl a figyelmet az „l-glükóz” és a „D-glükóz” írására: e szavaknál a szó előtti, kötőjellel kapcsolt „L” és „D” természetesen nem nagybetű, hanem „kapitälchen”, azaz méretileg csak akkorák, mint a kisbetűk, csupán formájuk néz ki úgy, mint egy nagybetű – ez afféle alapszabály.)

És a lényegre térve. A görög Y átírásai (orvostudományban, kémiában vagy bármely más területen) után nyomozva az az érzetünk támadt, hogy ebben sokkal inkább a hagyományok és megszokások a mérvadóak, semmint valami komoly, logikus szabály. (Ha tévedünk, kérjük, jelezzék azt feltétlenül az ógörög nyelvben jártasabbak!)

Ennek szellemében tehát célszerű elfogadni, eltűnni, megszokni ezeket a különféle Y-átírási módokat: évtizedek, sőt, évszázadok alakították ki e formákat. Van, ahol megtartottuk az Y-os írásmódot (glycosuria); van, ahol az Y „Ü”-vé változott (glükóz: csak ez a helyes – nincs glukóz, glikóz és pláne nincs glucose a magyarban, mert ez utóbbi egyszerűen egy angol szó...); van, ahol görög Y-unak „I”-vé alakult (kizárólag glicin és nem glicin vagy netán glücin). Sok szóban pedig ugyan ez az Y „U”-ként rögzült (glucostaticus). (Az adatok az Orvosi helyesírási szótárból származnak – abban bizony még sok érdekességre lelhetünk az Y után kutatva...)

Köszönettel és üdvözléssel:
a szerk.

BETKÓ JÁNOS

Kedves Szerkesztő Úr, kedves Zsombor!

Tekintettel előrehaladott koromra, engeddd meg a kölcsönös tegeződő kapcsolatot. Ismeretségünk különben régi, csak egyoldalú. Néhány éve a hallgatóság között ülve nagy élvezettel figyeltem előadásaidat, melyeket a magyar orvosi nyelv érdekében tartottál. Eddig nem állt módomban a bemutatkozás.

75 éves vagyok, 20 évet töltöttem el a II. számú Szemklinikán, majd mint a Szent János-kórház Szemosztályának osztályvezetője mentem nyugdíjba 10 évvel ezelőtt. 1994-től vagyok az Orvosi Hetilap olvasószervezője, amit nagy örömmel végzek,

mivel az orvosi tevékenységemet megromlott egészségi állapotom miatt nem tudom folytatni (ez a munka otthon is elvégezhető). A Magyar Orvosi Nyelv megalapítása óta igyekszem megvalósítani – nem kis nehézségek árán – azokat az útmutatásokat, melyeknek egyik apostola lettél.

A minap küldtem el egy közleményemet e-mail segítségével, hogy az a szerkesztőbizottság kellő támogatása esetén megjelenhessen a Magyar Orvosi Nyelv hasábjain. A közlemény elég terjedelmes. Esetleges rövidítésébe, vagy két részletben való megjelentetésébe is szívesen beleegyeznék.

Ez a közlemény egy átalakított formája az OH-ban megjelent dolgozatomnak, de úgy érzem, itt és ebben a formában nagyobb érdeklődésre számíthat.

Ezúton kívánok kétívű munkához – orvosi hivatásodhoz és a magyar orvosi nyelv műveléséhez – további sikereket, legyenek ezek az édesapád eredményeihez hasonlóan mindenki által a legelismertebbek és legszeretetre méltóbbak.

Baráti tisztelettel: Betkó János

Tisztelt Szerkesztő Úr, kedves Betkó János!

Először is: nagyon megtisztelő (és részemről ki nem érdemelt...) a följánlott kölcsönös tegeződő viszony! Igyekszem méltó lenni rá.

Érdekes és sok – legalábbis számomra – új (és szép!) szót, kifejezést, valamint találó mondást, aforizmát tartalmazó tanulmányod megjelenését feltétlenül támogatjuk.

A munka közreadásának lehetőségét nagyon köszönjük!

Tisztelettel, jó egészséget kívánva üdvözlöl: Grétsy Zsombor

FAZEKAS ANDRÁS

Kedves Zsombor!

Kezembe került a stroke-kal kapcsolatos anyag és egy sajnálatos és szerintem nem hanyagolható hibát fedeztem fel: Bókay Árpád nevét i-vel írtam. Azt hiszem, pont a lap szellemisége miatt javítást kellene tennünk.

Rád bízom, és elnézést kérek, hogy nem vettem észre.

Baráti üdvözléssel: Fazekas András

Kedves Fazekas András!

Úgy vélem, jelzésed közzétételével már jóvá is tettük a hibát!

Azt viszont külön hangsúlyoznám, hogy ilyen esetekben szó sincs arról, hogy a szerző hibázna: saját írásában az ember természetesen esősorban a tartalomra összpontosít. Az efféle elírásokat a lektornak, a szerkesztőnek, a korrektornak kell kiszűrni.

Az pedig külön figyelemre méltó, hogy van olyan szerző, aki

ilyen alaposággal tanulmányozza egy lap szövegét! - bárcsak ilyen kevés elütés, baki, hiba lenne e lap hasábjain... De tökéletes munka nincs.

Köszönettel és üdvözléssel: Grétsy Zsombor

GYERESI ÁRPÁD

Tisztelt prof. dr. Bősze Péter úrnak, a Magyar Orvosi Nyelv alapító főszerkesztőjének!

Ezúton mondok köszönetet e számunkra nagyon fontos lap küldéséért, mely oktatói és szakírói munkánkban egyaránt rendkívüli jelentőségű. Gratulálok e dicséretes munka kezdeményezéséért és folytatásáért.

Áldott karácsonyi ünnepet, további sikeres, boldog újévet kívánok, nagyrabecsüléssel és szívélyes üdvözléssel: Gyeresi Árpád

KEDVES PÉTER!

Elnézést a bizalmas megszólításért; leveledből vettem a bátorságot.

Megpróbálkoztam egy magyaráttal, amelyet szeretnék valamilyen vitafórum elé bocsátani. Aggályaim vannak azonban, hogy a Magyar Orvosi Nyelvnek kell-e ez. Olyan fogalmakról van szó, amelyeket felhasználnak ugyan az orvosi szakirodalom, de magukat az elnevezéseket nem használja, legtöbbször talán nem is ismerik.

A **mérési skálák** (talán helyesebben **mérési szintek**) kérdéséről van szó. Az adatok (vagy mérések) egyre finomodó, egyre „többet tudó” fajtáit „nominal, ordinal, interval, ratio” skálákon mért értékeknek nevezi a külföldi szakirodalom. Magyaráttani jobbjára meg sem próbálták (talán az utolsó kivételével); mindenesetre én nem találok megfelelő magyar elnevezésekkel.

Ezt a négyes beosztást a pszichológusok találták ki, még valamikor a XX. század első felében, és azóta ez a pszichometria alapja. Úgy vélem azonban, az orvosi adatok közt is előfordul valamennyi, tehát az ő érdeklődésükre is számot tarthatnak ezek az elnevezések, illetve magyar megfelelőik, ha lennének ilyenek.

A Magyar Orvosi Nyelvben történő közlést azért látom problematikusnak, mert a lap legtöbb olvasója nem ismeri, nem használja ezeket a fogalmakat. Ezért valamilyen magyarázatra is szükség lenne; ilyenre nem láttam példát a lap általam eddig látott két számában (I/1 és III/2). A dolgozat – amely voltaképp csak egy vitaindító lenne – terjedelmét is növelné az ilyen magyarázat, meg talán bántónak is találnák egyesek az efféle magyarázgatást.

Légy szíves válaszolni: érdekelné-e ez a magyaráttal kísérlet a szerkesztőséget (és persze az olvasókat)? Magamnak is vannak

kételyeim, ezért mindenképp szeretném vitára bocsátani, mielőtt készülő könyvemben szerepeltetném őket mint „szakkifejezéseket”. Ha nálatok nem: hol próbálkozzam?

Mellesleg szeretném megkérdezni, hogy múltkor küldött kis dolgozatom meg fog-e jelenni és mikor. Legutóbbi, nyáron esedékes számotokból nem kaptam; talán azért, mert elmulasztottam megírni a postacímemet. (Úgy olvastam, akik ezt megteszik, megkapják a lapot.) Ezt most pótolom.

Ne vedd zaklatásnak vagy sürgetésnek, hogy ezt a múltkori cikket is megemlítettem. Számomra azonban ez az újabb probléma, új próbálkozásaim megvitatása a fontosabb.

Válaszodat várva üdvözlök: Hajtman Béla

Kedves Béla!

Említett, értékes tanulmányod az előző számban (IV/1) jelent meg, ami magában is bizonyítja, jelzi: érdeklődve várjuk következő írásodat is!

Elnézésem kérem, ha ez a lapszám nem jutott el hozzád – a hibát orvosoljuk!

Baráti üdvözléssel: Bősze Péter

NYÍRFALVI KÁROLY

Egy fogalom kapcsán

Írhatnék a szavak hatalmáról is, vagy a nyelv logikájáról, már ha egyáltalán létezik ilyesmi. Hiszen olykor még egyetlen fogalom hangzása és jelentése is mennyire ellentmondásos.

Hadd legyenek morbid. Itt van ez a számomra dallamosnak ható kifejezés, kicsit kemény, erősen dúros dallamot sejtet, de ének rejlik benne: rigor mortis. S a jelentése: hullamerevség. Nos igen.

Mindezt csak azért bocsátottam előre, mert ha a jövevényszavakkal, illetve a terminus technicusok (azaz a terminológia) egyes elemeivel nem bánunk kellő körültekintéssel, hasonló groteszk helyzetek adódnak.

Érdemes például megvizsgálni egy adott szó eredetét. Mondjuk, hogy görög.

Még egyszerűbb, ha veszünk egy konkrét szót, kifejezést. (Vagy éppen fogalmat.)

Mycológia.

Az alábbi gondolatmenet majd feltárja, miért is írtam így, szerintem helytelenül.

Először is, van magyar megfelelője: gombatan. Igaz persze, a gombaszakértők körében s a piacon nem használatos a „mykológus” kifejezés.

Ismerőbb egy előszóval: „orvosi mycológia”. De mivel e kifejezést önmagában is csak az orvosi nyelv használja, fölösleges elé tenni a szűkítő, pontosító jelzőt, hisz e kifejezés hallatán úgy-

is mindenki az orvosi gombászatra gondol. Ez viszont így magyarosan nem elegáns, elfogadom. Így azonban az írásmód nagyon faramuci. Amolyan fából vaskarika.

A kifejezés első tagja magyarul van, a másik idegen nyelven. Feloldható ez az ellentmondás?

Beszédben nehéz, de írásban mindenképp megoldható: *orvosi mikológia*. Tehetjük ezt annál is inkább, hogy holmi sznobériából ne erőszakoljuk meg a nyelvet, s tehetjük azért is, mert az adott szó görög eredetű, s tudjuk a régi szabályt, a más betűrendszert használó nyelvekből érkezett szavak, fogalmak nyugodtan átírhatók kiejtés szerint.

Lehetnek még egy kicsit gonosz? Szép dolog a latinos, görögös műveltség, de én még egyetlen orvostól nem hallottam a „mycológia” szót, ha már így írta, helyesen ejteni. Merthogy az „Y” hang, illetve jel a görögben ü-nek ejtendő: vagyis *mikológia*.

Álláspontom szerint a helyes megoldás a következő lenne: *mikológia*.

Vagy orvosi mikológia. Esetleg: orvosi gombatan.

Egyezsége kellene jutni e szó kapcsán is, még mielőtt a mikológusoknál beállna a rigor mortis, amely egy igen szép kifejezéssel jelölt igen kellemetlen állapot.

Tisztelt Nyírfalvi Károly!

Igaza van! Valóban a „mycológia” leírás mindenképpen helytelen. Ennek egyik oka, hogy helyesírásunk elvei szerint efféle ún. hibridszavakat nem használunk: vagy teljesen „idegenesen”, vagy teljesen magyarosan írunk minden szót (a szóösszetételeknél már más a helyzet!). Tehát elvileg vagy „mycológia” formát, vagy „mikológia” formát írhatunk csupán. Ám az is alapelv, hogy a tudományok, tudományszakágak neveit – néhány ritka kivételtől eltekintve – magyaros formában írjuk. A helyes leírás tehát valóban ez: „mikológia”, s az e tudományt művelő szakember megjelölése „mikológus”.

Azt sajnos mi nem tudhatjuk, hogy valóban igaz-e, hogy az „orvosi mycológia” (vagyis helyesen „orvosi mikológia”) kifejezésből a „mikológia” szót önmagában is csak az orvosi nyelv használja csupán, s így fölösleges a szűkítő, pontosító „orvosi” jelző, tekintve, hogy a kifejezés kapcsán úgyis mindenki az orvosi gombászatra gondol. Az viszont tény, hogy az „orvosi gombázat” kifejezés tényleg furán hangzik elsőre (az embernek az jut az eszébe, hogy egy orvosokból álló baráti társaság az erdőben sétálva gombákat gyűjtöget az esti galócamérgezés kockázatva...), ám ha megszokottá válna ez a kifejezés, akkor minden ilyen bizarr felhangját elveszteni és szép, magyar szaktudománynev alakulna, alakulhatna belőle – ezt persze a nyelvhasználók fogják eldönteni, elterjeszteni, elfogadni. Természetesen javaslatai (a „mikológia”, az „orvosi mikológia”, az „orvosi gombatan” formulák) tökéletesen helyesek és nyugodtan használhatóak.

Zárógondolatként még egy megjegyzés. Értékes írása végén ezt olvashattuk: „... én még egyetlen orvostól nem hallottam a „mycológia” szót, ha már így írta, helyesen ejteni. Merthogy az

„Y” hang, illetve jel a görögben ü-nek ejtendő: vagyis műkológia.”. *Hát ez bizony merész kijelentés, egyszerűen azért, mert a ’gomba’ jelentésű görög (és nem a mai görög nyelvre gondolok, hanem az ógörögre, hisz ez az orvosi kifejezés nem napjaink szüleménye, hanem már hosszabb múltra tekinthet vissza) szó „Y”-jának valódi kiejtéséről, hangzásáról nem tudunk sokat. (Sajnos, ógörög hangfövételeink nincsenek...)*

Jól példázza ennek a helyzetnek a nehézségét – egy másik régi nyelvre gondolva – mondjuk a latin Tullius Cicero cognomenjének ejtése. Hagyományosan, évezredek változások után „ciceró”-t mondunk, noha komoly nyelvi kutatások és szövegelemzések alapján ma már tudjuk, hogy ez eredetileg „kikeró”-ként ejtett s Caesar neve sem hangzott „cézár”-nak, hanem „kájszár”-nak. A görög „Y”-nal összefüggő kérdéskörrel itt most többet nem is szólánánk: Berényi Mihály írására adott válaszukban még olvashatóak erről az „Y”-ról gondolatok.

Remélve, hogy a rigor mortis mindnyájan elkerüljük, köszönjük az érdekes és hasznos gondolatokat!

a szerk.

SCHLAMMADINGER JÓZSEF

Genetikai, genetikus vagy génikus?

Engedtessék hozzáértőikkel megosztanom bizonytalanságom gondját, az alábbiak szerint!

Olvasom egy kongresszus programjában szereplő egyik kerekasztal címét, eképpen: *Genetikai eredetű nagyothallás*. Tudom, az örökletes kórképek megnevezésében 99 esetből 100-ban így használják ezt a jelzőt.

De mégis! A genetika szaktudomány (tudományterület, ha

valakinek esetleg így jobban tetszik), amely az öröklődés – itt helyhiány okán fel nem sorolható – számtalan aspektusával foglalkozik. Ám ez a tudomány nem okoz nagyothallást (ahogyan szívritmuszavart, cukorbetegséget, vakságot, gyógyszerre adott váratlan, alkalmasint fatális reakciót és még sok minden egyebet sem), hanem ezek öröklődését tanulmányozza a családfától kezdve a molekuláris mechanizmusokkal bezárólag. Már pedig, értelmezésem szerint, és ez az, amiben azért bizonytalan vagyok, az idézett cím szoros értelme ez: „genetikai eredetű”, tehát a „genetika által okozott”.

Ugyanígy helytelennek érezném, ha *genetikus eredetű nagyothallást* (vagy bármi effélét) olvasnék, ugyanis – megint csak egyéni értelmezésben – számomra a genetikus az a szakember, aki genetikával foglalkozik (azt műveli és/vagy alkalmazza), s mint ilyen, ebbéli minőségében nem szokott nagyothallást (szívritmuszavart, cukorbetegséget, vakságot, gyógyszerre adott váratlan, alkalmasint fatális reakciót és még sok minden egyebet sem) okozni.

Vélem, a helyes megnevezés a *génikus* lenne, „gén által determinált (meghatározott)”, „gén eredetű (génokozta)” értelemben, azaz itt és most *génikus nagyothallás*.

Jól gondolom, vagy sikerült alaposan félrevezetnem magam? Kétségtelen, az ehhez nem szokott fülnek ez bizony igazán kellemesen magyaros hangzású kifejezés, ám ezt érzem pontosnak, szabatosnak.

A szerkesztőség felhívása

Kérjük, hogy a témában jártasabb olvasók fejtsék ki véleményüket a fentebbi, elgondolkodtató kérdéssel kapcsolatban!

Köszönjük!

a szerk.

Szókészlet, közmondások, szólások, aforizmák a látás és a szem kifejezéseivel kapcsolatban

A látás és a szem az esetek igen nagy részében rokon értelmű szó, szinonima (jó szemű = jó látású stb.)

Az egyik legrégebbi nyelvemlékünk, a Halotti beszéd első mondatában együtt fordul elő a látás és a szem kifejezés: „Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk (?): bizony por és hamu vagyunk” (mai magyar nyelvre változtatva). Azóta a szavaknak hősiéges áradata alakult ki, ezt követhetjük a látással és a szemmel kapcsolatos szavak esetében is.

„A szem, az emberi test legnemesebb része, sokszerű előkelőséggel bír ennek többi életművei felett. Először ugyanis életműves (élettani) szerkezete az életművet legdíszesebb virágát képezi; mert minden életműves rendszerek részesek annak képletében: nem különben, mintha a szem az egész életműség mását ábrázolná. De mi több, ezen életműves részek, mellyekkel a szem leggazdagabban van felruházva, az életművet legfensőbb polczára méltatva, nevezetes gyengédséggel és finomsággal jeleskednek, s némi csodás csínnal és díszszel ékesített egészszé folynak össze.” – Fabini János: Tanítmánya a szembetegségekről. Fordítá Vajnoch János. Budán, A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM betűivel. A M. TUDÓS TÁRSASÁG költésgein. 1837. Fabini Theofil János (1791–1847) a szemészet első professzora a pesti egyetemen 1817–1847 között.

Néhány példa Fabini könyvéből: árpaszem (árpa, hordeolum), szivárványlob (iritis, szivárványhártya-gyulladás), szemhéjgörcs (blepharospasmus), mor (amaurosis), üveghályog (glaucoma), dúlszem (exophthalmus), szaruposztó (pannus corneae), idegrecze (retina), bibircs (papula), szemröp (pterygium), beszegély (entropium), kiszegély (ectropium), láta, szemfény (pupilla), csap (staphyloma), iszam (prolapsus), husany (sarcoma), jóslat (prognosis), látaszűkület (miosis), okvizsgálat (etiologia), nyúl szem (lagophthalmus), rákfene (carcinoma), szaruhályog (leucoma), szemhéjrög (trachoma), takár (blennorrhoea), látott láta (mydriasis).

Szinonimák, szavak, kifejezések a „látás” szóval kapcsolatban:

álmélkodás,	bandzsítás,
bámézkodás,	behunyt szemű,
bámulás,	bekötött szemű,
bámulat,	csodálat,

élesen látás,	látási mód,
elmosódott, elvakított,	láthatatlan,
elvakultság,	látomás,
érzés,	látott,
érzékelés,	megcsodálás,
észlelés,	megézés,
észrevehetetlenség,	meglátás,
észrevevés,	megneszelés,
észrevétel,	megnézés,
fátyolozottság,	megorrontás,
felfedezés,	megsejtés,
felfigyelés,	megszimatolás,
felfogás,	megvakítás,
felismerhetetlenség,	megvakított,
felöltő,	megvakult,
feltűnő,	mintha vak volna,
félszeműség,	mór (a vakság elavult kifejezése)
figyelmes,	négy szemközt,
fixírozás,	nem látó,
gusztál,	nézető,
gyöngye látás,	nézés,
homályos látás,	nézegetés,
hunyorgatás,	néző,
hunyorítás,	passogó,
illúzió,	pillantó,
kacsintás,	pillantás,
kancsalítás,	pislantás,
kandikálás,	pislogás,
káprázás,	rejtett,
kettős látás,	révedezés,
kirívó,	rosszul látó,
kiszimatolás,	rövidlátás,
ködösség,	sandítás,
körülnézés,	stírolás,
kukucsálás,	sunyítás,
lám,	szembetűnés,
lásd!,	szembeötlés,
lássá,	szembeszökés,
lássák,	szemet szúrás,
lát,	szemfényvesztés,
látás,	

szemképrázat,	vak,
szemlézés, szemlélet,	vakon,
szemlélődés,	vakablak,
szemmel tartás,	vakbuzgó,
szem nem látott,	vakmerő,
szempont,	vakság,
szemügyre vevés,	vakoskodik,
színvakság,	vaksi,
tapasztalás,	vaktában,
tátott szájjal bámulás,	világlát (elavult),
távollátás,	világtalan,
tekintet,	világtalanság,
tekintetváltás,	világot látott.

Szinonimák, szavak, kifejezések a „szem” szóval kapcsolatban:

a látás szerve,	lesőke pislogó,
csodáló,	szem,
éles szem,	szemecske,
jó szem,	szemike,
kandi szemű,	sasszem,
kuksi, kukucska,	szeme fénye,
látóka (tréfás),	szemes,
látóképesség,	szeme világa,
látószer,	szemgolyó

A „szem” a szóösszetételekben, kifejezésekben:

babszem, búzaszem, csupa szem, fekete szem, félszem, gyöngyszem, hálóska (a retina elavult kifejezése), harisnyaszem, homokszem, hószem (elavult, a lovak havi vakságával kapcsolatos kifejezés), jobb szem, köleskásaszem, kristály (a szemlencse elavult kifejezése), láncszem, műszem, oltószem, ökörszem (madár), pápaszem, pecsenyészem (elavult), rizsszem, szarvas köntös (a cornea elavult elnevezése), szemárpa, szembaj, szemvesztés, szembe néz, szembeáll, szembecsukva, szembekötősdí, szembesít, szembeszáll, szembeszéd, szembeteg, szembeötlök, szembeszökik, szembetűnik, szembogár, szemcse, szemcsepegető, szemcsepp, szemébe tűnik, szeme láttára, szemelget, szemellenzós, szemelt rizling, szemelvény, szemén köp, szemenként, szemenszedett, szemére hányja, szemérzékenység, szemes csavar, szemes kávé, szemes kukorica, szemestakarmány, szemész, szemészet, szemet szűrő, szemez, szemfájás, szemfedél, szemfelszedő, szemfény, szemfényvesztő, szemfog, szemfolt (elavult, a pterygiumot nevezték így), szemforgatás, szemgolyó, szemgödör, szemgyengeség, szemgyulladás, szemhártyagyulladás, szemhátár, szemhéj, szemhunyás, szemhunyórtás, szemidegsorvadás, szemjáték, szemképráztató, szemkenőcs, szemképződés, szemközt, szemlátomást, szemléli, szemlencse, szemlesütve, szemmérték, szemorvos, szemöldök, szempár, szempilla, szempillafesték, szempillantás, szemrehányás, szemrevaló, szemrevételez, szemrontó, szemsérülés, szemsugár, szemszög, szemtanú, szemtelen,

szemtengelyferdülés, szemtermés, szem-tüzesedés (elavult, lóbetegséggel kapcsolatos), szemű: csillag-, fél-, két-, kökény-, őzike-, apró, kék, könnyes, szemüreg, szemüveg, szemüveggyártás, szemvíz, szemzőkés, tengerszem, termés (népies kifejezés árpa és hályog kifejezésére), tyúkszem, üvegszem, vakszem stb.

KÖZMONDÁSOK, MONDÁSOK, SZÓLÁSOK, KIFEJEZÉSEK

A szem a lélek tükre. A szeme sem áll jól. A gazda szeme hizlalja a jószágot. A szeme közé vág. A szemébe mond. A szemébe néz. A szemét is kilopja. Álmodt láttam. Árgus szemekkel néz. A vak is látja. Bántja a szemét. Bárgyú tekintet. Belefájdul a szeme, úgy nézi. Beszédes szemű. Cirnos szemű. Csupa szem. Dolga után lát. Éber szemű. Éles szeme van. Előrelátó. Előre tekintő. Elrejtja a tekintetét. Első látásra. Eltűnik a szeme elől. Értelmes szemmel néz. Fél szemére vak. Felnyitja/kinyitja/meresztja a szemét. Félti, mint a szeme világát. Fölnyílnak a szemei. Gyengül a látása. Hol volt a szeme? Homályos tekintete kitisztul. Huncut szemű. Isten szeme mindent lát. Jó szemű. Jónak látnám, hogy... Káprázik a szeme. Kerülj csak a szemem elé! Kifejezés nélküli tekintet. Kisül a szeme. Kiszedem a szemed szőrit! (régibűntetés, amelyet főleg prostituáltknál alkalmaztak), Kiszúrja a szemét. Kíváncsi pillantás. Kopog a szeme az éhségtől. Körmeivel kivájja a szemét. Körüljárhatja a szemét. Lásd a saját szemeddel! Lássuk, miből élünk! Látáshiba. Látásmód. Látáspróba. Látástalan. Látástól vakulásig. Láthatatlan. Látja a nehézségeket. Látod, látod! Látomás. Látó szóval váltó. Láttad a filmet? Látvány. Legelteti a szemét. Majd kisül a szeme. Meglátja a más szemében a szálkát, de a magáiban a gerendát nem. Meglátja a szemén. Mély szemű. Meredt tekintet. Meresztja a szemét. Meresztja a tekintetét. Merev tekintetű. Messzire látó. Mikor látjuk egymást? Mindent, amit a szeme meglát. Mit látsz? Nagyobb a szeme, mint a gyomra/szája. Nagyra lát (kevély). Nem bírja a tekintetét. Nem lát a szemétől. Nem lát tovább az orránál. Nem látja a fától az erdőt. Nem látja a lényegét. Nem látta semmit. Nem mer a szemébe nézni. Nem sok értelmét látom a dolognak. Nézz vissza! Nincs semmi látatja. Oldalt tedd a képet, szembe a tükröt. Olyan a szeme, mint a sasnak. Örömmel látja. Örökre behunyta a szemét. Pénzt-, napvilágot lát. Port hint a szemébe. Rajta van a szeme. Rajta van a világ szeme. Rászegezi a tekintetét. Ravasz szemű. Rossz szemmel néz. Rossz szemű. Saját szememmel láttam. Sandán néz. Sanda szemű. Se lát, se hall. Sok tavaszt meglátott már. Szem elől veszít. Szembe babám, ha szeretsz! Szembe dicsér. Szembe fuj a szél. Szembetalálja magát. Szembeállít. Szembelyezkedik. Szembekerül. Szembekötősdí Szembenézés. Szembeni. Szembeötlő. Szembesít. Szembeszáll. Szembetegség. Szembetűnik. Szembogár. Szeme közé néz. Szeme láttára. Szemeiről leesett a hályog. Szemeivel illeti. Szeme-szája eláll. Szemébe húzott kalappal. Szemébe vágja.

Szeme elsötétül.. Szemeit elfutja a könny. Szemellenzővel jár. Szemesnek áll a világ. Szemet huny. Szemét örökre lehunyta. Szemet szúr. Szemet vetett rá. Szemmel látható. Szemmel tart. Szemmel verés. Szem nem látott. Szemre vesz valakit. Szemrebbenés nélkül. Szemtelen. Szemtelen, mint a légy. Szemtől szembe. Szemügyre veszi. Szemünk láttára. Szemvidító látvány. Szeretném látni! Szikrát vet a szeme. Szívesen látok valakit. Szükséget lát. Találkozik a szemük. Tiszta szemű. Tisztán lát. Tiszta tekintetű. Több szem többet lát. Törvényt lát. Tükröző szemű. Úgy vigyáz rá, mint a szeme fényére. Vak koldus. Vak már ez a tükör. Vak tyúk is talál szemet. Vak vezet világtalant. Vakon hisz. Vakon ír. Vakon repül. Vakon tapogatózik a sötétben. Valaki szálla a szemében. Valakinek a szemével nézve. Valami után lát. Van szeme valamihez. Van szeme? Vendégül látja. Világosan látó. Világos szemű. Visszanézés. Visszatekintés (múltba). Vizlaszemű. Vizlat. (stb.)

AFORIZMÁK, SZÁLLÓIGÉK

Az alábbiakban néhány olyan gondolattal találkozhatunk, melyek a szemmel, illetve a látással kapcsolatosak. Ezek az aforizmák a legkülönbözőbb, klasszikus szerzőktől származnak, a mondások többsége ma már közismert, de gyakran nem ismerjük ezen szállóigék szerzőit. A Biblia, minden idők legnagyobb és legmaradandóbb klasszikusa 637 helyen tartalmazza a „szem” szót.

Az alábbiakban csak néhány kiragadott példa kerülhetett felsorolásra.

Anaxagorasz: A látás segítségével a láthatatlan világ valóságossá válik.

Áton: Sugaraid hozzák létre minden teremtményed szemét.

Balzac: A hang, a tekintet, az arc látszólag összhangban áll az érzelmekkel. Még a legzordabb bíró, leghihetlenebb ügyvéd, a legszívtelenebb uzorás is habozik, hogy elaggott szívet, hamis számadást tulajdonítson annak, akinek szeme még valami tiszta nedvességben úszik, és akinek egyetlen ránc sincs a homlokán. – A könny éppoly ragályos, mint a nevetés.

Beregi: A szemüveg az öregek szellemi, lelki táplálékát biztosítja.

Blaga: Sok vak van, de közülük hány vakult meg a fénytől?

Brecht: Látni, az nem annyi, mint báméskodni.

Carlyle: Bizonyára jól mondják, hogy minden tárgyban kimeríthetetlen jelentés van; minden szem annyit lát benne, amennyi látóképessége van.

Dante: ...csak józanul nézz, s ne vakon csodálkozz!

Eötvös József: Iparkodjál látni! Bekötött szemmel senki sem járhat egyenesen.

Euripidész: ...édes látni a fényt. – Az orvos is csak akkor tud gyógyítani, a kórt ha látja, és nem osztja gyógyszerét meggondolatlanul...

Fontenelle: Az embereket csak kívülről látjuk. – Nem könnyű meggyőzni az embereket arról, hogy szemük helyett eszükkel nézzék a világot. – Nem mindenki tud látni: sokan az egész tárgynak vélik azt az oldalát, amelyet a véletlen mutat meg nekik.

France: A szép mozdulat a szem zenéje.

Goethe: Ha a szemünk nem napszerű, hogyan is láthatnánk fényt mi?

Gunn: A szem olyan ablak, amelyen bepillantva elsősorban a vérkeringés látható.

Helmholtz: Ha a szemet egy optikus készítette volna, vissza kelene adnunk neki.

Hérakleitosz: Láthatatlan illeszkedés a láthatónál erősebb. – A szemek a füleknél pontosabb tanúk. – Rossz tanújuk az embereknek a szemük és fülük, ha barbár lelkük van.

Hérodotosz: ...az ember füle nem ... oly hiszékeny, mint a szeme...

Honegger: A szem mindig elnyomja a fület... Alapjában véve az ember nem hallásra termett.

Hugo: A félszemű sokkal tökéletlenebb a vaknál, mert tudja, hogy miye hiányzik. – Szemünk a testünk vezetője.

Ismeretlen ó-egyiptomi elbeszélő: Ne legyen arcod vak annak, akire nézel...

Joubert: Ha barátaim félszeműek, profilból nézem őket. – Hunyda be a szemedet, és látni fogsz. – A képzelet a lélek szeme.

La Bruyère: A befolyásolható ember, ... olyan, mint a vak, aki festeni akar...

La Fontaine: ...aki sokat lát, abban sok meg is marad.

La Rochefoucauld: Szeretünk átlátni másokon, de nem szeretjük, ha mások átlátnak rajtunk.

Latin közmondás: Nem játékszer szemünk világa, a becsületünk és a jó hírnevünk.

Lope de Vega: Vak szóljon színről, melyet sose látott? A bölcsesség és az erény vak koldusként mendegélnek, a vak vezet világtalant.

Maupassant: ...megszoktuk azt, hogy szemünket használva mindig emlékezzünk arra, amit a szemlélt dologról már előttünk gondoltak.

N. Tonitza: A szem az a szerv, amelyre az állandó megfeszített észrevételezés és figyelés jellemző.

Ótestamentum: ...lelket lélekért, szemet szemért, fogat fogért... – Siketet ne szidalmaz, és vak elé gáncsot ne vess...

Publilius Syrus: A fül könnyebben elviseli az igaztalanságot, mint a szem.

Renard: Ha romlik a látásod, gondold azt, hogy a világ kevésbé létezik. – Más hibáit azért látjuk oly világosan, mert bennünk is megvannak. – Mit ér az élet, ha csak olyan szemek látják, amelyek nem művészi szemmel nézik? – Mennyire nem ismeri soha a kéz, amely ír, a szemet, amely olvas! – Szerencsére fizikai lehetetlenség, hogy szemem köpjük önmagunkat.

Renoir: Meg kell értenünk a szabálytalanságot a szabályosságban, és hogy a szemünk külön szabályozó, mint a körző. – A

hanyatlás legfőbb oka, hogy szemünk elszokott a látástól. Művészek vannak, csak nehéz rájuk találni. – A művészet tehetetlen, ha az, akinek alkot, vak. Én az élvezni vágyók szemét akarom kinyitni.

Rey: Száz vak férj között talán négy-öt olyan akad, aki valóban vak. A többi csal.

Rollenhagen: Vak tyúk is talál szemet.

Shakespeare: Időnk csapása, hogy bolond vezet vakot.

Sylvester: A szemesek szemeket mind itt elvesztik, azoknak itt szemet ad Isten, kik csupa szemtelenek.

Szophoklész: Nincs édesebb, mint a szülők tekintete. – Nekem látni s tudni kell.

Újtestamentum (Máté): Hallottátok, hogy megmondattok: szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom néktek: ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is. – A test lámpása a szem. Ha azért a te szemed tiszta, a te egész tested világos lesz. – Miért nézed pedig a szálkát, amely, a ten atyádfia szemében van, a gerendát pedig amely a te szemedben van, nem veszed észre? – ...ha pedig vak vezeti a vakot, mind a ketten verembe esnek.

Valéry: A boldogságnak csukott a szeme. – A halált csak eleven szemek látják. – A festőnek nem azt kell festenie, amit lát, hanem azt a képet, amelyet látni fognak.

Valluvar: Ha a szemek beszélnek, szavaknak többé hasznát ott nem veszi senki.

Vigny: Aki látni tud, annak számára nincs kárba vesztett idő. – Az ész minden vakbuzgóság szemében szálka.

Voltaire: A metafizikusok és a teológusok meglehetősen hasonlítanak azokhoz a gladiátorokhoz, akiknek bekötött szemmel kellett viaskodniuk. – Nem a rendkívüli éleslátás teszi nagygyá az államférfit, hanem a jelleme.

Wilde: Nézni valamit merőben más dolog, mint látni. Semmit sem látunk, amíg szépségét nem látjuk.

SZEMMEL KAPCSOLATOS SZÓLÁS-MONDÁSOK

A holló vájja ki a szemét! Apadra készül a szeme (meglátszik rajta az álmoság). Az eget is bőgőnek nézi. Bámul, mint borjú az új kapura. Farkasszemét néz. Hová merült el szép szemed világa? Kinéz belőle valami. Kiverte az ág a szemét. Kopog a szeme az éhségtől. Krokodilkönnyeket hullat. Lássuk a medvét! Láttam én már karón varjút. Megetették a vak tyúkkal (elcsavarták a fejét). Nem látja a fától az erdőt. Pislog, mint a miskolci kocsonyában a béka. Port hint a szemébe. Rossz fát tettem a tűzre, s most mindennap szemembe megy a füstje. Rossz szemmel néz valamit. Vak tyúk is talál szemet. Vérszemét kap.

A fenti szókészleti és egyéb példák zömében nem az orvosi nyelvhez tartoznak, de mivel emberi szervvel kapcsolatos kifejezéseket és funkciókat tartalmaznak, segíthet a magyaros, választékos kifejezések elterjedésében is.

IRODALOM

Betkó János: A szemmel és a látással kapcsolatos kifejezések, mondások és aforizmák. Orvosi Hetilap 137. 1966 2100–2102.

Fabini János: Tanítmánya a' szembetegségekről. Fordítá Vajnócz János. Budán, A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' betűivel. A' M. TUDÓS TÁRSASÁG' költségein. 1837.,

Gábor György: Gondolatok könyve. Magvető kiadó, Budapest 1960.

Kristó Nagy István: Bölcsességek könyve. I–II. kötet. Gondolat – Minerva, 1995. Budapest.

Magyar Értelmező Kéziszótár. Szerkesztette: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975.

O. Nagy Gábor – Ruzsiczky Éva: Magyar szinonimaszótár. Akadémiai Kiadó Budapest. 1978.

O. Nagy Gábor: Mi fán terem? Gondolat – Talentum. Budapest. 1993.

Póra Ferenc: A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve. Ciceró, Budapest.

ECKHARDT MÁRIA

Szent Kozma és Damján: az orvos-szentek a magyar kultúrtörténetben

Liszt Ferenc 1878. szeptember 30-án így írt leányának, Cosima Wagnernak névnapja alkalmából: „Sok év óta különösképpen Önnek szentelem szeptember utolsó napjait. Idén is, 27-én, védőszentje, Szent Kozma ünnepén, teljes szívemmel Őnnel voltam. Maga a Breviárium is megragadott: azt mondja, hogy Kozma és testvére, Damján, a híres arabiai orvosok 'gyógyíthatatlannak tartott betegségeket gyógyítottak meg, épp annyira Jézus Krisztus erejével, mint orvosi tudományuk által'. A Mise Kánonja közvetlenül a szentostya átváltoztatása előtt ('infra actionem') nevezi meg őket...

Micsoda életerős és szívós Vértanúk! – Leláncolva a tengerbe vetették őket. Élettel telve, béklyóik nélkül keltek ki onnét. Lysias prefektus, aki ezt a csodát mágiának tulajdonította, viszszaküldte őket börtönükbe, s másnap máglyára kellett lépniük. Minthogy a láng megkímélte őket, még többféle kínzást rendelt el, s mivel ezek sem vezettek célra, kiszolgáltatták őket a hóhér bárdjának.”

Az orvos-szentek, akik 303-ban, Diocletianus keresztényüldözése idején szenvedtek vértanúságot, mind a keleti, mind a nyugati egyházban nagy népszerűsége tettek szert. A Kozma (Cosmas) név értelme görögül „dísz, ékesség, ékesített”, a Damján vagy Demjén (Damianos) pedig „közember”-t jelent. A legenda szerint ikertestvérek voltak, Arábiában születtek, Szíriában végezték orvosi tanulmányaikat, majd Kilikiában, Égé (Egea) városában telepedtek meg. Az emberek szeretetét azzal nyerték meg, hogy sem a gyógyításért, sem az adott gyógyszerért nem kértek fizetséget. Keresztényként nemcsak orvosai, de apostolai is voltak városuknak: jóságuk és prédikációik hatására sokan tértek meg; így amikor a keresztényüldözés elérte a keleti egyházat, a helytartó elsőként őket állította bíróság elé Cirus városában. Tiszteletük először itt, vértanúságuk színhelyén terjedt el, majd Jusztiniánusz császár hatására, aki súlyos betegségből való gyógyulását a szent orvosok közbenjárásának tulajdonította, tovább terjedt az egész Kelet-Római Birodalomban, s rövidesen a nyugati részre is eljutott. Első római templomukat IV. Félix pápa (525–530) építtette a Forumon. Ismét Liszt Ferencet idézzük, aki 1880. szeptember 27-én így ír Cosima leányának Rómából:

„Drága lányom, szeptember 27-e mindig igen kedves dátum számomra: ma, akárcsak számos korábbi esztendőben, úgy töltöm, hogy elmegyek imádkozni abba a templomba, melyet az Ön védő-

szentjei, Szent Kozma és Damján tiszteletére szenteltek. A templom a Forumon van, a Császárok palotájával szemben; az antik Romulus-templom számos köve megmaradt benne, és egy régi, grandiózus bizánci mozaik uralja a főoltárt.”

Liszt jól ismerhette ezt a csodálatos templomot, hiszen 1861 őszétől élete végéig rendszeresen és sokat tartózkodott Rómában, sőt több alkalommal éppen a Forum közvetlen közelében, a „Santa Francesca Romana” templomhoz csatlakozó kolostorban lakott. A „Santi Cosma e Damiano” templom Róma egyik legérdekesebb szakrális épülete, melynek alapja két antik templom

együttese. Ezek közül a kerek Romulus-templomot Maxentius császár építtette korán elhalt fia, Romulus emlékére 307-ben. Ez az épület ma is megvan: a Forum felől látható pompás bronzajtaja, amelyet két, még régebbi időkből származó porfiroszlop keretez. A Romulus-templom lett a keresztény templom előcsarnoka, illetve altemploma – ma már ugyan nem ezt használják bejáratként, de a templomból egy üvegfalon át le lehet rá tekinteni. Maga az egy színttel feljebb lévő templom, pontosabban annak apszisa az egykori „Templum Sacrae Urbis” fölé épült 527-ben. Bár VIII. Orbán pápa 1633-ban ezt az igen régi keresztény templomot is átépíttette (ebből az időből származik a barokk mennyezetfreskó, Montagna alkotása, amely a két orvos-szent megdicsőülését ábrázolja), a látogató legmaradandóbb emléke az a VI. századi mozaikegyüttes, amelyről Liszt is beszél, s amelyet a diadalíven, illetve az apszisban találunk. Témánk szempontjára

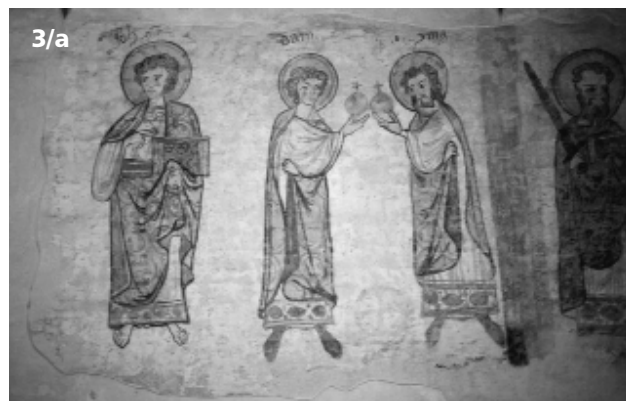
ből az apszismozaik a legérdekesebb (ld. az 1. képet): középen az égből alászálló Krisztus lábait a Jordán hullámai mossa; Szent Péter és Szent Pál apostolok hozzá vezetik az orvos-testvéreket, Szent Kozmát és Szent Damjánt, akik kezükben a vértanúság koszorúját tartják, övükön orvosi táská fűg. A mozaik két szélére került Szent Teodor vértanú és a templomépítő Félix pápa az épület modelljével (ők a képen nem láthatók), alul pedig Krisztust mint húsvéti bárányt ábrázolták, akit 12 báránytársa, az apostolok vesznek körül. Feltűnő a két orvos hasonlatossága (ld. a 2. a és b képeket), amelyet iker voltuk magyaráz. Ez a hasonlóság általában jellemző későbbi ábrázolásaikra is.

A szent orvos-vértanúk segítségéért nagyon sok testi és lelki nyomorban szenvedő, illetve a szenvedőkkel, betegekkel, mások testi jólétével foglalkozó ember fohászokodott. Torma Margit felsorolása szerint ők lettek a védőszentjei az orvosoknak, sebészeknek, fogorvosoknak, hábáknak, kötszerészeknek, gyógyszerészeknek, gyógynövénytermesztőknek, gyógyszertáraknak – de még a fodrászok, fürdősök, gyertyakészítők és fizikusok, sőt, a fűszeresek, csemegések, cukrászok is őket választották pártfogójukul. Firenze városának védőszentjei lettek – bizonyára ez magyarázza a megszületését Fra Angelico híres festményének is, amely a két szentet gyógyítás közben ábrázolja, s amelyet előszeretettel reprodukálnak orvosi honlapokon.

Szent Kozma és Damján tisztelete Magyarországon igen korán elterjedt, valószínűleg részben keleti, részben pedig bencés hatásra. Számos templomot szenteltek nekik már az Árpád-korban. Horváth István számol be egy kéttornyú, háromhajós, Szent István korában épített és több oklevélben említett, Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templom romjainak kiásásáról Esztergomban. 1199-ben már települést is neveznek el a két orvos-szentről: Cusmadomian volt a mai Kozmadombja (Zala megye) eredeti neve (érdekes a „Damján” név átalakulása „dombj”-vá); nekik szentelték a falu egykori templomát, melynek ma már csak romjai vannak meg az ókozmadombjai dűlőben. Áll viszont Zalaszentán a XIII. században épült, eredetileg román stílusú, a tatárok és a törökök idején súlyosan megrongált, gótikus, majd barokk stílusban átépített Szent Kozma és Damján temp-

lom. Magyarország nyugati részén még további Árpád-kori templomokat is találunk az orvos-szentek titulusával, így Meggyeskovácsiban (Zala megye) és Váton (Vas megye). Az ország keleti felében, Csarodán (Szatmár-Bereg) is található egy különlegesen szép, XIII. századi freskó, melyen az iker szentek Szent János, valamint Szent Péter és Pál apostolok társaságában láthatók (ld. a 3. a és b képeket) – különlegessége, hogy itt Kozma és Damján nem hasonlítanak egymásra.

3/b

Ismerünk azonban lényegesen későbbi eredetű templomokat is, amelyeket az orvos-vértanúknak szenteltek. Vérteszkozma a helyi német nyelvű krónikák szerint csak 1770-ben népesült be (bár a korábban használatos Cusma, Kis-Kozma név jóval korábbi eredetre utal), templomát természetesen az iker szentek tiszteletére ajánlották fel. Érdeemes megemlítenünk egy szerb ortodox templomot is: Ráckeven a híres Nagyboldogasszony templom egyik mellékkápolnáját dedikálták nekik. Ne feledkezzünk meg a patikák-ról sem: a soproni Patikamúzeum Dorfmeister vagy köre által 1779-ben festett freskóján is látható Szent Kozma és Damján. Bu-

dapesten az Alsóerdősor utca 7. alatti gyógyszertár Szent Kozma, az Etele út 30. alatti pedig Szent Damján nevét viseli, és az ő alakjuk díszíti a Bazilika közelében, a Hercegprímás utcában 1991-ben megnyílt új rendelőintézet homlokzati ablakait is.

Felsorolásunk nem törekedhet teljességre, meg kell azonban említenünk, hogy a mai Magyarország területén kívül eső, egykor hozzánk tartozott országrészekből is tudunk több példát felhozni Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templomokra, nevüket viselő helységekre. Ilyen Kozmatelke (Cosma), kisközség az egykori Kolozs vármegyében; Bethlenfalva (Rozsnyó közelében) a Szent Kozma és Damján templommal; Beregszász (Kárpát-Ukrajna) római katolikus temploma, melynek XV. századi Szent Kozma és Damján oltára azonban a reformáció idején megsemmisült; Marosvásárhely (itt régen egy ispotály és egy utca viselte a két szent nevét, jelenleg pedig egy 2001-ben felszentelt, igen aktív, új lakótelepi plébánia). Még a moldvai csánegőknél is találunk rájuk vonatkozó utalásokat: Bandinus érsek 1646-os krónikájában leírta, hogy Tatroson a Szent Kozma és Damján tiszteletére szentelt templomban csodák történtek.

Hogy mennyire fontos volt Kozma és Damján a szentek hierarchiájában, azt bizonyítja, hogy a magyar szent koronán és a koronázási paláston is láthatók. A két részből (az úgynevezett görög, illetve latin koronából) álló korona alsó, bizánci eredetű részén szerepelnek. Amikor 1867-ben a kiegyezés zálogaként Ferenc József osztrák császárt magyar királlyá, Erzsébet császárnét pedig magyar királynévá koronázták a budavári Nagyboldogasszony (Mátyás) templomban Liszt Ferenc ez alkalomra komponált „Koronázási misé”-jének hangjai mellett, a szertartás előtt és után közszemlére kiállították a koronát, s a rendkívül népszerű, illusztrált *Vásárnapi Újság* részletes leírást és képet is közölt róla. Ebből idézünk:

„Az alsó résznek (v. görög koronának) homlokoldala közepén egy szív alakú nagy zafír-kő pompáz. E mellett egymás után jobbról és balról következnek görög feliratok kíséretében 1. Mihály, 2. Gábor arkangyalok, 3. Sz. György, 4. Sz. Demeter vértanúk, 5. Sz. Damián, 6. Sz. Kozma képeik, közben drága kövekkel és azok foglaltványai által egymástól elválasztva. A nagy zafír-kő fölött zománcozott domborlatban a Megváltó alakja királyi széken ülve, jobb keze mutató ujját ég felé nyújtva, balkezében (evangéliomos) könyvet tartva, látható. A feliratok arany talajon fekete görög betűkből állnak. A korona alsó részének hátsó oldalán egy kisebb nyolcszögletű zafírkő van, melyet az onnan régebben kiesett drágakő helyébe 1608-ban II. Mátyás király tétetett. E kő felett bíboros Konstantin görög császár képe, bíborvörös fölírással szemléltethető, alul a kő két oldalán szintén két fejedelem képe díszlik, jobbról Dukas Mihály görög császáré, balról Gejza magyar király képe.” NB. a leírást annyiban helyesbíteniünk kell, hogy VII. Mihály császár képe van középen fent, lejjebb pedig, tőle jobbra fia (vagy öccse) és társörököse, Bíborbanszületett Konstantin, balra I. Géza magyar király. Hármuk egybeeső uralkodása alapján a gyönyörű rekeszszománcozott képek 1074–1077 között készültek.

Kovács Éva, a korona egy modern kori leírója szerint „a szent-

tek egyfajta paradicsomi udvartartást formálnak a legnagyobb lemezen egész alakban trónoló Pantokrator, a világkormányzó Krisztus mellett. A paradicsomi színtérré a trónus két oldalán lévő stilizált ciprusfák utalnak. A tarka szárnyú [...] arkangyalok az isteni hírnökök. [...] Az égi hadsereget [...] a díszpáncélos, pajzsot és lándzsát tartó másik pár képviseli: Szent György, a katonák vé-

4/a

4/b

dőszentje és Szaloniki Demeter, az a bizánci harcos szent, aki talán a legnagyobb tiszteletnek örvendett. [...] A sima arcú ifjakként megjelenő arkangyalok és katonaszentek után – már a hátsó félkörön – két klasszikusan szép szakállas mellkép következik, Kozma és Damján, a két ingyen gyógyító szent [...] az önzetlen égi tudomány képviselői.” (Ld. a 4. a és b képeket.) Az orvos-szentek egyébként a császár testi jólétének biztosítóiként kerülhettek a képsorozatba.

A koronázási palást a ráhímzett felirat szerint eredetileg miseruha volt, melyet 1031-ben István király és Gizella királyné adományozott a székesfehérvári Mária-templomnak. Az orvos-szentek a legalsó sor medalionjaiban szerepelnek, amelyek az egyháznak a mise római kánonjában felsorolt első mártírjait ábrázolják. Ezek: Linusz, Klétusz, Kelemen, Sixtus, Kornél, Ciprián, Lőrinc, Krizogon, János és Pál, Kozma és Damján. (Emlékezzünk: már Liszt is utalt rá, hogy a sorban utolsóként, közvetlenül az átváltoztatás előtt említik őket.)

Itt említjük meg egy amerikai zenetudós, Dolores Pesce igen érdekes és eredeti elméletét, amely szerint Liszt Ferenc egy fontos kései zongoraciklusában, az *Années de pèlerinage (Zarándokévek)* harmadik kötetében az egyes darabok szellemi háttérében és ciklusba szervezésében a magyar koronának, az azon ábrázolt képek hierarchiájának és szimbolikájának alapvető szerepe lett volna. Mindenesetre kétségtelen, hogy a Szent Korona nemcsak mint eszme, hanem mint tárgy is, a mai napig ihlető forrás a magyar művészetben, s így egyúttal az orvos-szentek, Szent Kozma és Damján alakjainak mai tovább élését is biztosítja, mégpedig nemcsak a templomok keretein belül. Elegendő arra két óriási kárpitra gondolni, amelyek magyar művészek közös munkáiként a legutóbbi időkben készültek. Az egyik a „Kárpit határok nélkül” című, 10,5 négyzetméteres faliszőnyeg, amelyet

46 alkotó készített 1996-ban a millicentenáriumi tiszteletére, s amely ma a budapesti Iparművészeti Múzeum tulajdona. A másik: a „Szent István és műve szövött kárpiton” című, csaknem 20 négyzetméteres, gyapjúból és selyemből szőtt gobelin, melyet a millennium tiszteletére 34 magyar művész két év alatt készített, s amely a budapesti Szépművészeti Múzeumban való kiállítását követően az esztergomi Keresztény Múzeumba került. Mindkettőn szerepel Kozma és Damján alakja. Az orvos-szentek a magyar kultúra kitörölhetetlen részeivé váltak.

IRODALOM

- Bertényi Iván: A magyar korona története, Budapest: 1986, Kossuth Kiadó.
 Diós István szerk.: A szentek élete, Budapest: 1984, Szent István Társulat.
 Kovács Éva – Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények, Budapest: 1980, Corvina Kiadó. (Fotók: Szelényi Károly.)
 Liszt, Franz: Lettres à Cosima et à Daniela. Présentées et annotées par Klára Hamburger, Sprimont 1996, Pierre Mardaga.
 Pesce, Dolores: „Magyar” ciklus-e a Zarándokévek harmadik kötete?”, *Magyar Zene* 1990/4, 347-372.
 Péteri Pál: Róma régi és új templomai, Kaposvár: 2001, Szerző kiad.
 Torma Margit: Szent Kozma és Damján vértanúk, KÉSZ honlap: 1999 szeptember.

Vesszőparipáim és egyéb érdekes kérdéseim

E kis cikkben (talán ismétlésekkel is – úgy tűnik ezek az én vesszőparipáim...) olyan kérdéseket szeretnék vázlatosan fölvetni, amelyekkel igazán, érdemben magam nem tudok megbirkózni. Egyes problémákról van ugyan valami véleményem, de sohasem merném azt állítani, hogy „ez így jó, így helyes”: az itt következők sokkal inkább a bizonytalankodásaim listája, s csak remélem, hogy mások is (önök, kedves olvasók!) kifejtik véleményüket, tetszésüket, ellenérzéseiket, javaslataikat a leírottakkal kapcsolatban – ez az írás tehát valójában csak egy „vitagerjesztő” eszköz szeretne lenni.

Rögvest kezdeném a „%” jel használatával. E szimbólumot (és ezt az érvényes helyesírási szabályzat is külön rögzíti) szigorúan az előtte lévő számhoz írjuk, szóköz nélkül. E szabályt minden magára adó szerkesztőség, kiadó be is tartja, régi hagyománya ez helyesírásunknak. Az egyetlen dolog, amely egy kissé megzavar az az, hogy viszont az SI-ben (Système International) éppen más a szigorú előírás: ott a „%” szimbólum (hasonlatosan például minden mértékegységjelhez – s ezt a szabályt már mi is precízen, következetesen betartjuk) szóközzel választatik el az előtte lévő számtól! A kérdés csupán annyi, hogy a komoly nemzetközi szabványt vagy a magyar helyesírási szabályait, hagyományait fogadjuk el mértékadónak? (Magam ez utóbbi mellett természetesen le a voksom...)

S ha már a mértékegységeknél vagyunk: amennyiben veszszük a bátorságot, hogy az SI egy előírásával szembe helyezkedjünk íráshasználatunkban, akkor szerintem arra is teljesen nyugodt lélekkel „vetemedhetünk”, hogy néhány más ponton is eltérjünk a nemzetközi előírásoktól – mi, orvosok, egészségügyiek ezt meg is tesszük: a vérnyomást Hgmm-ben szoktuk megadni, az energiát meg általában kalóriában, s nem joule-ban, legalábbis akkor, ha a táplálékok energiatartalmára gondolunk. Ez valamiképp szakmánk hagyománya, „veszülött joga”. (Borzasztó zavaró volt számomra egy olyan tanulmány olvasása, amelyben a nyomásértékeket rendre csak pascalban adták meg a szerzők: ez szakmailag nyilván nagyon helyes, de én nem értettem semmit az egészből, hanem ingerülten félretettem az opuszt, ahelyett, hogy utánanézttem volna, hogy ezt most hogyan is kell átszámolni... Javaslatom: ilyen helyzetekben a szerzők adják meg – legalább zárójelben – a „szokásos” mértékegységekkel is kifejezve a számértékeket.)

A kalória más érdekességeket is fölvet számomra. Ha mondjuk egy tejfölös dobozt böngészek az ügyben, hogy világosabban lássam, hogy most mennyit is fogok hízni, és megpillantom a „kcal” mértékegységet, mindig eltűnődöm azon, hogy (szeren-

csére ez még nem fordult velem elő...) milyen módon próbálnám ezt a „kcal”-t toldalékolni, teszem azt egy „-val, -vel” raggal. A gondom az, hogy egy mértékegység esetében (a konkrét példában még egy prefixummal, esetünkben egy többszöröző előtaggal is felszerelve) mennyire van módunk-jogunk-alapunk a betűszavakkal kapcsolatos, már korábbi írásaimban tárgyalt, meglehetősen világos szabályokat alkalmazni (ekkor így íránk: „kcal-lal”). De a helyzet az, hogy a „kcal” betűcsoportot én még sohasem hallottam valóban „KCAL”-nak ejteni: az igényeskedőbbek „KILOKALÓRIA” hangtestként, de a legtöbben egyszerűen csak „KALÓRIA”-ként használják a szót, még ha a szemükkel a „kcal” leírást látják is, azt is világosan és jól tudva, hogy amikor a „KALÓRIA” szót használják valójában kilocaloriáról beszélnek. Nos, akkor a helyes toldalékolás (a kiejtéshez igazodva!) ez lenne: „kcal-val”? Nem tudom...

Most pedig a görög betűk használatával összefüggő nehézségekről szólnék. Magam nagyon erősen kitartanék a görög betűk megtartása, használata mellett: ez hagyomány és műveltség kérdése is, és nekem az „á-interferon” az „á-interferon” marad, és nem lesz – legalábbis egy ideig – „alfa-interferon” s pláne nem „alpha interferon” vagy „alpha-interferon”. Hogy ezek a szerintem rémes – ám belátom: lehet, hogy sok szempontból praktikus, praktikusabb – írásmódok hogyan alakultak ki s jelentek meg már a magyar szakirodalomban is, nem részletezem. Különösből indokolni, magyarázni görögös elfogódottságom pedig valójában nem is tudom. Hogy mi lesz a görög betűk sorsa? Úgy vélem, ez a szakmai társadalom szöveghasználata következtében néhány év-évtized alatt magától fog kikristályosodni, eldőlni. (A jelenlegi szaknyelvváltozási jelenségeket figyelve attól tartok, hogy végül a görög betűk „veszíteni” fognak – bár ne így lenne: valami fontos és ősi kulturális kincset veszítenénk el...)

Mindezek után még elővenném örök vesszőparipámat, a kötőjelek, nagykötőjelek ügyét. A nagykötőjelek használatáról már szóltam e lap hasábjain, ebből idézek egy részletet:

„Nagykötőjelet használunk (és ennek még komoly jelentősége lesz a problémakör egésze szempontjából!) például géptípusok stb. betű- vagy szó és számjelzése között (pl. B–52-es bombázó: látható, a toldalék „-es” már szokásos kötőjellel kapcsolódik a nagykötőjeles részhez!)”

Bevallom, amikor ezt a szabályt annakidején megtanultam, nagyon örültem: ennek szellemében egyértelműen megoldható a különféle kiegészítőjelölésekkel papírra vetett orvosi, szakmai kifejezések, formulák leírása. Nincs többé „IL-2”, „IL2”, „IL-II”, „IL2”, „ILII”, „IL 2” stb., hanem itt a világos szabály: a

számjelzés elé (és ezt nyugodtan általánosíthatjuk is, akár latin vagy görög betűkre, betűcsoportokra s egyebekre – ezt nem tiltja a szabályzat, ám az alapszabály logikus kibővítése, „folytatása”) nagyköötőjel dukál és punktum.

Az az: „IL-2”, „á-interferon” és így tovább.

Persze hamar magam is rájöttem, hogy bármily logikusnak, megokolhatóknak, szabályzatra alapozottnak is tűnik a dolog ilyen rendezése, valójában azonban ez rossz és használhatatlan megoldás: nem fogja szaknyelvünk ezen zavaros helyesírási területeit tisztázni, egyértelműsíteni.

Ennek okairól, a fölvetődő egyéb szempontokról és néhány, esetleg mások által is elfogadható javaslatról szeretnék most alaposabban elrágódni – talán néhány kérdésben valóban használható javaslatokkal sikerül előállnom, így, párévi fejtörés után...

Tehát – legalábbis elvileg... – van egy remek alapelvünk az érvényes helyesírási szabályzatban a kötőjeles problémák rendezésére.

(Itt egy rövid, ismétlő megjegyzést tennék, tekintve, hogy újabb érdeklődők szögezték nekem a kérdést. Már a korábbiakban is szó volt a kötőjelek, nagyköötőjelek használatának fontosságáról, nyelvi jelentőségéről, a precíz megfogalmazás érdekében megkerülhetetlenségéről. Ám annak a bizonyos, sokszor valóban nélkülözhetetlen nagyköötőjelnek a megjelenítése továbbra is kérdés maradt. Csak ismételem önmagam: a számítógépen egyszerű a megoldás. A „szokásos” kötőjel billentyűjét – általában: jobb felső sarok – egyszerre kell a „Ctrl”-, a controllgombbal lenyomni: máris nagyköötőjel jelenik meg a monitoron a kötőjel helyett. Az, aki írógépet használ pedig úgy járjon el, hogy közvetlenül egymás után, szóköz nélkül koppantson rá a kötőjelbillentyűre: ez hagyományosan a nagyköötőjel jelölése: —.)

Nos, térjünk vissza az eredeti kérdésre, a „mániás nagyköötőjelezés” használhatatlanságára.

Egyszerű – de az elvieket tekintve alapvető – nehézségről van szó.

El kell fogadnunk a tényt, hogy a nyelv művelése, ápolása nem működhet „diktatúraszerűen”: a nyelvművelő nem találhat ki ész nélkül szabályokat és senkit sem kényszeríthet – nem is tud – arra, hogy azokat alkalmazza is. A feladata más: tehet javaslatot – pl. Bugát maga vagy százezer(!) szót adott ki művében:

ebből mintegy száz bizonyult maradandónak, ma is használatosnak –, adhat tanácsot, a már kikristályosodott nyelvszokásokat rögzítheti, összefoglalhatja, áttekintést nyújthat azokról a nyelvhasználók szélesebb körének. Szokták ezt (ha nem is egészen pontosan ebben a szakmai értelemben) „leíró” (deskriptív), illetve „előíró” (proskriptív) nyelvűvelésnek is hívni.

Ám a nyelvet, a szaknyelveket is beleértve, nem lehet megérőszakolni! A már említett „nyelvszokás”, a bevett nyelvhasználat úgy is jórészt olyan, amilyen az a nyelvhasználóknak megfelel. Ezen legfőbb csiszolgatni, finomítani lehet, esetleg – de már ehhez bátorság kell – iránymutatást lehet adni.

Ennek szellemében, a szaknyelvhasználók megszokásait teljes alázattal tiszteletben tartva el kell fogadnunk a már bevált, általánosan elfogadottá lett formák használatát, még akkor is, ha az ember kiötöl valamiféle „zseniálisan logikus” borzalomszabályt...

Az orvosi szaknyelvben elfogadott a szokásos kötőjel használata, egy-egy karakter indexbe írása és hasonlók. Így használjuk, így értjük, így szoktuk meg.

Ezt illusztrálandó, had mutassak néhány bizarr példát, hogy miféle formákat is szoktunk írni, olvasni, s hogy azok hogyan is néznének ki az én nem éppen sikeresen kifundált „nagyköötőjelszabály”-om erőltetésével!

PGE₂ → PG-E-2

LTB₄ → LT-B-4

CPK-MB → CPK-MB (vagy esetleg, egyéb logikus okok miatt CPK-M-B???)

T₃ → T-3 (itt rá sem jönnek, hogy a tiroxinról van szó...)

HbA_{1c} → Hb-A-1-c (no, ez már tiszta örültség...)

Hát, ezek után nyugodtan kijelenthetjük, hogy a valóban oly logikus és világos „nagyköötőjelszabály” jobb, hogy ha a feledés szépítő kódéba vész...

De a probléma továbbra is adott: a fentebbi (példákként bemutatott) és hasonló szerkezetek leírásával foglalkoznunk kell, mert egy rossz szabály borzalmas és fölösleges, de a káosz, a zűrzavar sem segíti a tudomány fejlődését, a kutatást s főleg az oktatást!

Gondolkozzunk el ezen!

Orvosi szaknyelvünk – mindannyiunk közös ügye?

A fenti cím legutóbb még kérdőjel nélkül volt olvasható több helyütt, vezető orvosi szaklapoknak, az Orvosi Hetilapnak a hasábjain is. A kérdőjel, sajnos, egyre indokoltabb. 1996-ban jelent meg a Magyar Belorvosi Archívumban az első, szaknyelvünk visszásságaival foglalkozó írás, melyet követett évenként egy újabb, kitüntetett módon a Lap Nyelvőr-rovatában. Helyt kapott a Transzfúzió-ban, legutóbb az Orvosi Hetilapban is. A mostani, a tizedik, talán egy új szaklap olvasóinak figyelmére, megértésére és együttműködésére, a jelen kátyúból kiségitő vitára, az illetékesek – korántsem végleges, de legalább ma közösen vállalható – állásfoglalására számít. Mert a szerzőnek a „ius murmurandi”-n kívül másra nyilvánvalóan nincs jogosítványa. Kiadók, szerkesztők, nyelvi korrektorok, lektorok, az orvosi szaknyelvvvel foglalkozni kész nyelvészek együttműködésére lenne szükség – sine ira et studio. A felsorolt illetékesek legtöbbször a „zöld könyv”-re, az Akadémia 1992-es Orvosi Helyesírási Szótárára hivatkoznak, holott az – nyíltan vállalva vagy csendben egyetértve – már régen nem lehet etalon. Új kiadásról nincs hír, talán szándék sincs. Akkor hát „legyen úgy, mint régen volt”? Elfogadható, hogy legutóbb is hypertónia-konferenciára hívják az érdeklődőket? Hogy haemoperfúzióról és haemodialízisről, a chronicus baj suboptimális ellátásáról tudósít a magas technikai szinten vetítő előadó ábrája? Az elit körökben is megengedhetően grasszál az expresszál és az optimalis therápia? Nem csak a vesefunctiót kellene nonfarmakológiai eljárásokkal javítani, hanem akár csak töredéknyi gondot fordítani a külsőre, a megjelenésre, a szaknyelvre is, mely – hiába szlogen? – anyanyelvünk szerves része, s melyet ápolni és gondozni mindannyiunk kötelessége. A bajok forrása – hiszem – nem a tudatos ellenállás és a nézetek különbözősége, hanem a figyelmetlenség, az érdektelenség, a közöny. Az érintett közeg oly nagy, hogy a részjelenséggel, a szaknyelvvvel foglalkozni akár kicsinyességnak is tűnhet. De hát: a „never give up” az orvosi etika íratlan törvénye.

Engedjék meg, hogy még egyszer megkíséreljem, a korábbiaknál talán jobban és érthetőbben rendszerezve, összegezni mindazt, amit a sok év alatt, még csak nem is amatőr nyelvész-ként, hanem a szaknyelv visszásságaira különösen érzékeny olvasóként közreadtam. Észrevételeim, ajánlásaim az évek során nem változtak, s ez azt is jelenti, hogy meggyőző érvekkel alátámasztott ellenvéleménnyel nem találkoztam. Utalni fogok a *két Grétsy* (a kitűnő nyelvész apa és az orvos-nyelvész fia) két kérdésben mutatkozó eltérő nézetére, melyben – úgy vélem – nem

lenne nehéz elfogadható megoldásra jutni. Most is szívesen hivatkozom arra, hogy nyelvörködésem során folyamatosan élveztem *Havas László* professzor úrnak, a klasszika-filológia tanárának kitüntetett lektori figyelmét.

1. Kezdem a legegyszerűbbel, az *idegen szavak* használatával. Ezek ma is feleslegesen burjánzanak a szakszövegekben. Nem annyira ezek ellen emeltem szót, „de gustibus non est disputandum”. Sokkal inkább az idegen szavak helytelen írásmódja hibáztatható, vagy azért, mert mára közülük sok magyarosodott, s ezzel írásuk egyszerűsödött, vagy mert hibásan hibrid szavakat gyártunk. Az előbbi csoportba már jelentős mennyiségű szó tartozhat, s számuk csak nő. A szakmák, a tudományágak neve fonetikusán írható, s így sok hibát elkerülhetünk. Anamnézis, prognózis, diagnózis, dekurusus, terápia, szimptóma és szindróma, patogenezis, progresszió és relapszus éppen úgy magyarosan írható, mint a nefrológia, az ortopédia, a kardiológia, sőt még a hematológia és a transzfuziológia is, az etiológiával, a fibrillációval, az embóliával együtt; a szérum, plazma, szépszis, plaztika írásmódja magyarosan elfogadható, egyszerű, hibátlan. Elkerüljük a symptóma, syndróma, decurusus, therápia, pathológia, haematológia, nephrológia és még sok hibásan írt szó használatát. Maradhat kétség, hogy vajon indokolt-e (már) a magyaros írásmód: hipertónia, infarktus, fraktúra, leukémia, aferezis, hemopoezis a hypertonia, infarctus, fractura, leukaemia stb. helyett. Ám írjuk az utóbbiak szerint, az írás és a választás szabadsága érvényesüljön. Csak felemás szavakat nem írhatunk: hypertónia, apherezis, haemopoezis, obesitás vagy anticoaguláns, occ-luzió, leasió. Sok hiba elkerülhető a magyarosítható melléknevek (jelzők) magyaros írásával: akut, krónikus, fokális, lokális, orális, spinális, pulmonális, letális, nodális, aktív, klonális, laterális, szeptikus, toxikus stb. az acut, chronicus, focalis, oralis, spinalis, toxicus, septicus helyett. Gond lehet a toldalék nélküli idegen szavak írásakor magyar jelzős szerkezetekben: follicularis, vascularis, myocardialis... Így – nézetem szerint – nem helyesek, jóllehet elterjedten használatosak. Vagy megnyúlik az utolsó szótag magánhangzója (a toldalék vagy képző szót megelőző magánhangzó megnyúlásához hasonlóan), tehát folliculáris, vasculáris, myocardialis írható, vagy fonetikusán írjuk az ilyen szavakat, tehát folliculáris (lymphoma), vaszkuláris (bántalom), miokardiális (laesio) írása a helyes. (Feltételezem, hogy nyelvészeink inkább az utóbbival értenek egyet.) Leggyakoribb talán az oralis, focalis, localis hibásan írt szavak használata.

2. Az idegen szavak írásával kapcsolatosak a *szóképzési, átül-*

tesési (fordítási) hibák. Máiig olvasunk és hallunk szuppresszált állapotokról, expresszált sejtekről (szerencse, hogy a depresszált, kompresszált, impresszált szavak nem terjedtek el.) A primo/premo latin tőből származó szócsalád tagjait egyformán képezzük (deprimált, komprimált, imprimált s természetesen szupprimált és exprimált). Hasonlóan szóképzési hiba rejlik néhány magyarosított latin szóban: infektált, transzfektált, injekált, relaptált, depleált, neglektált szavainkban; itt is van szerencsés kivétel, nem terjedt el a prolaptált vagy prolapszált (méh), a kollaptált vagy kollapszált (beteg) kifejezések használata. Az előbbieket helyesen (elnézést az olvasók többségétől): inficiált, transzficiált, injiciált, relabált, depletált, negligált. (Jogosan gondolják most egyesek, hogy a szelektált szavunk is helyesen szeligált lehetne, de talán a „közhasználatba átment” szavak más megítélést érdemelnek.) A hibás fordításra két jellemző példa hozható: az angol probe szót, érthető módon főleg a molekuláris genetikával foglalkozók, nemritkán próbára fordítják szonda helyett, holott DNS-szondáról, s úrszondáról érdemes szólni, akkor is, ha a próba szónak is van (itt megtévesztő módon) értelme. A másik: a mass szó magyarosítása masszává. Olvasunk vörösvérsejt-masszáról, tumor-masszáról vörösvérsejt-koncentrátum (red cell mass), tumor-tömeg (tumor mass) helyett.

3. Magam is restelkedve említem, de előfordul még – nem is olyan ritkán – az egyértelműen rossz írásmód, mint az eosinophilia, a thrombocytopaenia, a zooster, a hystologia, a cholelythiasis. Ezek aligha „nyomdai” hibák, óhatatlanul minősítenek.

4. Aránylag gyakori, szóban és írásban, az *igekötők* helytelen és/vagy felesleges használata. Egyértelműen hibásak: beindikál, kiszektál, ledegradál, beinvestál, eldifferenciál, és még mindig, még legutóbb is (a TV nyilvánossága előtt) a megtranszplantál. (Ha van szaknyelvi trágárság, ez az.) Nem ennyire rosszak, de fület-szemet sértenek, nyelvrontók: lebénul, lelázatlanodik, megszekvenál, s nem csak orvosi vonatkozásban a letisztul, letterhelt, lepusztult, felvállalt szavak. Igényesebbek ezeket nem használják. Itt jegyzem meg (készséggel helyt adva ellenvéleménynek), hogy amennyire elfogadott a műtét, a műtő, műtősnő szavak használata, annyira kellemetlen hangzású a megműt, megműtött (beteg) szóhasználat. (Ritka, hogy az idegen szó hangzik jobban, ez esetben az operál, megoperált; úgy tudom, hogy sebészeink is az utóbbival rokonszenveznek.)

5. Jelentős teret kapott a korábbi írásokban az idegen szavakhoz csatlakozó magyar vagy magyarosított végződések-toldalékok (képzők, ragok, jelek) helyes írásmódja. Úgy tűnik, hogy nyelvész és nem nyelvész egyetért abban a szabályban, hogy az eredetileg idegen (főleg latin és német), de magyarosított (honossá vált) képzőket a mai (magyaros) formában csatoljuk az idegen szavakhoz. Vonatkozik ez a leggyakoribb melléknévképzőnkre, a latin eredetű -ikus és -ális, az igeképzők közül az -izál és a (német eredetű) -íroz képzőkre. Ezért tartom helyesnek a haemolytikus, thrombotikus, aplasztikus, sclerotizál, stenotizál, conizál írásmódot, szemben a toxicus, hepaticus, haemolyticus,

aplasticus szavakkal. A szóvég magyar, furcsa és szokatlan lenne az utóbbi szavakat a latinos -ikus vagy a fonetikus -icus végződéssel ejteni (a magyaros -ikus helyett). De: van egy, Grétsy tanár úr által is képviselt szabály, mely így szól: az -icus képző „-ikus”-sá magyarosodott ugyan, de egy latinosan írt orvosi szakszóhoz csakis -icus formában csatlakozhat, mert különben hibrid szó jönne létre. Ez utóbbi kétségekívül igaz, de ugyanez érvényes az elfogadott sclerotizál, conizál szavakra is. Valóban megkülönböztetettek lennének az orvosi szavak? Ez az egyik pont, melyben nincs még egyetértés nyelvészeinkkel. Elfogadják viszont azt a harmadik megoldást, mely elkerüli, de lezáratlanul hagyja a vitát, hogy ti. írjuk magyarosan (fonetikusan) a legidegenebbnek hangzó szavakat is, inkább, mint ugyanazokat magyar jelzőként a honos -ikus végződéssel. Legyen eritropoetikus a hormon és trombolitikus a kezelés (erythropoetikus és thrombolytikus helyett); szeptikus, toxikus, hepaticus vagy éppen krónikus a baj, semmint septicus, toxicus, hepaticus vagy éppen az ominózus chronicus. Ez eredeti nézetünknek is megfelel.

6. A toldalékszót-képzőt megelőző magánhangzó megnyúlásának kérdése egyszerűbb. Megengedi a szabály, de nem mindenkor élünk vele. Laesióval, biopsiával, anaemiás, inductiós a helyes a rövid magánhangzó használatával szemben.

7. Nem nagy, de gond, s ez a másik „szabály”, melyben (ellen)véleménye van nyelvészeinknek: az idegen és a magyar szavak egybeírásának a kérdése. A „zöld könyv” így érvel az egybeírás mellett: ha a vitaminhiány, az atomsúly és a molekulamodell egy szó, miért választanánk el a pancreasmirigy vagy a thymusműködés szavakat. Ezekkel a példákkal érvelnek Grétsyék is, s még így is: megítélés kérdése, hogy egy idegen írásmódú szó meddig és mennyire tekinthető idegennek. S még egy újabb, nívós példájuk: a bypassműtét. Ha a pancreas, a thymus, a bypass szavak meghonosodnak, magyarrá válnak, akkor úgy is fogjuk írni (pankreasz, tímusz, bajpassz, ha nem bájjpassz). Ma még, s vélhetően sokáig, ezek a szavak idegenek, és ez kifejezésre jut az írásukban is. Ha ezeket egybeírjuk a mirigy, működés, műtét szavakkal, akkor a tudatos hibidírás vádját méltán megérdemeljük. Magam mindeddig a thrombocyta-szám, cholecystakő, bypass-műtét változatot használtam és ajánlottam. Nem nagy horderejű kérdés, elképzelem, hogy az egyre gyakrabban emlegetett nyelvhasználati szabadság jegyében ki-ki maga dönthet. Persze jobb lenne a közös megegyezés. (Ehhez is a szaknyelv „bibliájának” újabb kiadására kell várnunk?)

8. Stílus követelményeknek is eleget kell tenniük az orvosi szaknyelv művelőinek, de ezekkel már a szerzők-szerkesztők, s a nyelv hivatásos művelői foglalkozzanak inkább. Csak két, bántóan elterjedt jelenségre utal itt az önkéntes és laikus nyelvőr. Egyik a „történt, történik, történő” szóhasználat burjánzása. Figyeljék meg: nálunk sok és egyre több minden „történik”. A média, főleg a TV és a rádió jár az élen. Esemény, találkozás, bal eset sohasem volt, mindig „történt”. A vizsgálat, az értékelés, a műtét is megtörtént – halljuk, olvassuk gyakran. A „történő”

szinte teljesen kiszorítja a „való”-t. A másik: a sejtszám, a dózis, a malignitás, a kockázat, a molekulaszám (gyakran a szolgai fordítás miatt) alacsony vagy magas, holott mindez lehet kicsi vagy nagy.

A hazai orvosi sajtótermékek írásmódja máig következetlen, szabályozatlan vagy vitathatóan szabályozott. Az „egységes és következetes” írásmód sem érvényesül mindig, s nem is volna elég. A kiadók, szerkesztőségek nyelvi korrektorai nehéz helyzetben vannak. Hiányoznak az eligazító irányelvek, egy, a témára érzékeny operatív testület állásfoglalása. Kívánatos, hogy a javuló tartalomhoz társuljon a formai megújulás is. Az érdekeltek jó szándéka és aktív közreműködése lehet a siker záloga.

TEKES KORNÉLIA

A farmakológia szaknyelve?

Úgy érzem, már ennek az írásban megfogalmazott rövid gondolatsornak a legelején magyarázattal tartozom a címben szereplő kérdőjel miatt. A magyar nyelv iránt elkötelezett olvasóban ugyanis joggal vetődhet fel az a kérdés, hogy a „farmakológia” szó helyett miért nem a „gyógyszertan” elnevezés szerepel, hiszen az 1972-es kiadású Magyar Értelmező Kéziszótár a fenti szavakat rokonértelműként hozza. Tapasztalatom szerint az elmúlt 30 év alatt a „farmakológia” és a „gyógyszertan” szavak jelentése árnyaltabbá vált. A mai szóhasználat szerint „farmakológia” alatt azon vegyületek vizsgálatát is értjük, melyekből valamilyen ok miatt a beteg ember gyógyítására alkalmas gyógyszer (gyógyszerkészítmény) nem lesz. Ezzel szemben a „gyógyszertan” és a „gyógyszerhatástan” kifejezéseket elsősorban a betegek gyógyítására forgalomba hozott gyógyszerkészítmények (gyógyszerek) hatóanyagának az élő szervezetre gyakorolt hatására vonatkoztatjuk. Ez a jelentésbeli árnyaltság tükröződik például olyan állandósult szókapcsolatokban, amelyek szintén a farmakológia és a gyógyszertan hasonszó jellege ellen szólnak (például a „klinikai farmakológia” helyett nem szokás „klinikai gyógyszertan”-t használni, „farmakoökonomia” helyett nem ismert más megfelelő). További igazolását látom a jelentésbeli árnyaltságnak más nyelvek esetén is, hiszen nem lehet véletlen, hogy például a Farmakológiai Társaságok Nemzetközi Szövetsége (IUPHAR) a közelmúltban megváltoztatta a nevét és lett Kísérletes és Klinikai Farmakológiai Társaságok Szövetsége (az IUPHAR betűszó meghagyása mellett). Hasonló árnyalatnyi különbséget látni a „gyógyszertan” és a „gyógyszerhatástan” kifejezések között is. Erősödni látszik az a gyakorlat, hogy a „gyógyszerhatástan” témakörét a biokémiai farmakológia és a molekuláris farmakológia vizsgálómódszereire vonatkoztatjuk. A „biokémiai gyógyszertan” és a „molekuláris gyógyszertan” ismét két olyan jelzős szerkezet, melyekben a „gyógyszertan” és a „farmakológia” nem „csereszabatos”.

Sajnálatos módon, nem lévén képzett nyelvész, csak néhány példa bemutatásával szeretnék rávilágítani azokra a szempontokra, melyeket megítélésem szerint jó volna szem előtt tartani a gyógyszertan, ill. a farmakológia tárgykörébe tartozó mondanók megfogalmazásakor.

Az talán a tématerülettől függetlenül igaz, hogy bármilyen formájú (szóbeli vagy írásos) is legyen a megnyilvánulásunk, annak célja a közlendőnk félre nem érthető, világos, szakszerű és meggyőző kifejezése. Aszerint azonban, hogy a „célcsoport” szakmai vagy laikus, ill. az alkalom jellege a szóhasználatunkat erősen befolyásolja (ha nem is vagyunk ennek tudatában). Egy adott, azonos kutatási területet művelők szűk körű csoportjának

összejövetelén ennek a szakterületnek már közmegegyezéssel kialakult szavait, rövidítéseit, kifejezéseit bátran használhatjuk (MAO-gátlók a monoamino-oxidáz-gátlók helyett – szóban vagy MAOI-k – írásban), sőt, időtakarékos világunkban talán még kívánatos is. Szélesebb szakmai közönségnek címzett mondanók esetén azonban figyelembe kell azt is venni, hogy az általunk művelt szakterületet kevésbé ismerő farmakológusok között vagy a társszakmák képviselői részéről is lehet érdeklődő a közlendőnk iránt. Abban az esetben, ha a farmakológia vagy a gyógyszertan szempontjából laikusnak tekinthető a közönség („Mindentudás Egyeteme”, napilap, rádióműsor stb.), akkor okvetlenül kerülendőek még azok a szakkifejezések is, melyek a társszakmáival azonos értelműek (pl. G-protein, transzportfehérje, bioekvivalencia). Ilyen esetben viszont különösen nagy figyelmet kell fordítani a világos mondatszerkesztésre és az olyan kifejezések megfelelő használatára, melyek a köznyelvben is elterjedtek. Ilyenekre gondolok, mint (ioncsatorna-)vezetőképesség; (ioncsatorna-)nyitvatartási idő; (C-, N-)terminális; (receptor)érzékenység. Még a társszakmák képviselői előtt is félreérthető lehet, ha a kábító fájdalomcsillapítókat kizárólag „narkotikumok”-ként említjük, vagy a TCA-k, esetleg az SSRI-k mellékhatásait tárgyaljuk pl. a *Hypericum perforatum* (orbáncfű) „drog” hatóanyagaival összevetve. Ez utóbbi példával arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy míg a TCA és az SSRI betűszavak alatt a gyógyszertani oktatásban részesültek széles köre (orvos, fogorvos, gyógyszerész, esetleg gyógyszervegyész, klinikai pszichológus stb.) egyértelműen bizonyos depresszióellenes gyógyszereket ért, addig a „drog” a gyógynövényismeretet is tanultak számára a „gyógyászati célra készült, ellenőrzött minőségű és hatóanyag-tartalmú szárított növényi rész”-t is jelent(heti) a szöveggörnyezetből függően. A félreérthetőség onnan adódik, hogy az angol „drug” (gyógyszer) szó a magyar nyelvben „drog” kiejtéssel az emberi központi idegrendszer tudati állapotának megváltoztatására alkalmas vegyületek szinonimájaként terjedt el. Különbőféle szóösszetételek (drogfüggő, drogárus, drogambulancia) esetében azonban a félreérthetőség megszűnik. Mint ismert, a *Hypericum perforatum* drogjának némely kivonata „OTC” termék (vény nélkül is megvásárolható gyógyszer). Az OTC kifejezés mint angol betűszó, (az „over the counter”) rövidítése egyre szélesebb körben válik ismertté és kerül „közhasználatba” is. Bizonyára azért válik egyre népszerűbbé a gyakorlatban, mert a magyar nyelv fonetikai rendszerébe jól illeszkedik, „időtakarékos” és talán jelenleg a nem szakemberek körében még nem annyira ismert, hogy szakmai berkekben alkalmazva (ki nem mondott, másodlagos hangulati jelentésével) ne su-

gallná a szakmai közösséghez tartozás, a „befogadottság” érzését, ne hordozná a „beavatottság” üzenetét, amely a szakmai zsargonok alkalmazásának egyik fontos eleme. Vannak persze a szakmai nyelvnek mókás termékei is, (lásd Bandur Szilvia: „Dokiduma” – az orvosi szlengről, Magyar Orvosi Nyelv, III:13,2003) hiszen a „agyfényesítő” kifejezés hallatán még a kollégák is mosolyogni szoktak, de óva intenek mindenkit attól, hogy ezt a kifejezést írásos formában is használja. Hasonlóan „veszélyes kifejezés” a „liquor” (likvor?) is, bár ez közel sem csak a farmakológia szaknyelvében használatos. Az általánosan elterjedt európai szóhasználat (a CSF helyett) nagy derültséget okoz(na) Észak Amerikában, ahol „liquor” alatt az égetett szeszt tartalmazó különféle italokat értik.

A farmakológia szaknyelve jelentősen függ attól, hogy az egyetemi képzés során milyen kifejezéseket tanul meg egy-egy fogalom megjelölésére a hallgató. Ebben rejtve az is megfogalmazódik, hogy a tankönyvek íróinak felelőssége hatalmas. Örvendetes, hogy egyes tankönyvekben jól érzékelhető a tudatos igyekezet a többnyire angol szakkifejezések magyar megfelelőjének alkalmazására. A „target” esetén talán még a kellő időben sikerült a „célmolekula”, „célpont” szavakat szakmai közhasz-

nálatba vonni, de úgy érzem, hogy a „receptor” esetén a „jelfogó”, bármilyen találónak is tűnik, már „elkészt”, kissé erőltetettnek hat. A „farmakokinetika” kifejezésre sem sikerült a megfelelő magyar szót megalkotni, bár nehezen illeszkedik a magyar kiejtési rendbe. Ennek talán az lehet az oka, hogy az összetett szó mindkét tagját már más tudományterület „bevitte” a gyakorlatba, így ha kiejteni nehéz is, de legalább könnyen érthető.

Szerencsére a „bioavailability” szó annyira nehezen illeszkedik a magyar nyelvbe, hogy magyar megfelelője a „biológiai hozzáférhetőség” hosszabb ugyan, de kifejező és jól érthető, a farmakológiai szakirodalomban kezdi teljesen kiszorítani az angol kifejezést. A „bioequivalent” esetében megítélésem szerint még nem vesztett a magyar nyelv egyértelműen csatát. Igaz ugyan, hogy szűk szakmai körökben a „bioekvivalens” kifejezés meglehetősen elterjedt. Az „értékegyenlő” szóval való helyettesítést azonban nem tartom „telitalálatnak”, mert ebből hiányzik az a jelentés, hogy a követő gyógyszernek az élő rendszerre kifejtett hatása azonos az eredetivel (a statisztikai értékelés szerint a különbség nem éri el a szignifikáns szintet). Vitára hívom tehát a tisztelt olvasót abban a kérdésben, hogy mit gondol a „bioekvivalens” szó „hatásazonos” kifejezéssel történő kiválthatóságáról.

TÓTH EMIL

Néhány illemszabály alkalmazása és nyelvünk jobbítása az egészségügy mindennapjaiban

„Az, ki honi nyelvünk mellett van,
nemzetünk létét hordja szívében.”
(Széchenyi)

A betegellátó tevékenység a társadalom szinte minden tagjával előbb-utóbb kapcsolatba kerül. Nem mindegy, főleg a betegeknek, hogy egészségügyi intézményeinkben hogyan fogadják, milyen az első benyomásuk. Ismeretes, hogy mindez közvetve vagy közvetlenül meghatározhatja a betegek közérzetét; végső sorban a kórházi magatartását, illetőleg a későbbi gyógyulását. De a kórházi személyzet munkája is nagyban függ a rábízottak közérzetétől és befolyásolhatja a gyógyító tevékenységüket.

AZ ELSŐ A KÖSZÖNÉS!

Ugyanis, ha valakivel találkozunk vagy valamilyen intézménybe, kórházba, társaságba, vagyis emberek közé megyünk, a köszönés bizonyítja társadalmi és emberi létünket.

Milyen is legyen ez? Mindenekelőtt egyszerű, egységes, mindenki által elfogadható, befogadható és tisztességes; ne okozzon senki számára megalázást és kivételezést. Így a napszaknak megfelelően legyen „Jó reggelt!”, „Jó napot!”, „Jó estét!”, „Jó éjszakát!”. Az egyéb köszönési formákat (Szia, Csókolom, Tisztelem stb.) csak intézményen kívül használhatjuk. Természetesen jó lenne, ha ez a kivételezés sem lenne! E sorok írója 25 évig volt osztályvezető főorvos, és ehhez mindig ragaszkodott, baja ebből sohasem származott. A példamutatás azonban itt is nagyon fontos. Nálunk a családban az unokák is mindig a napszaknak megfelelő köszöntéssel üdvözlnek a felnőtteket.

MEGSZÓLÍTÁS

Nehezebb a helyzet a megszólításokkal, amelyeket annyira átpolitizáltak a parancsuralmi rendszerekben. Még jó, hogy elég gyorsan kezd tisztázódni a helyzet. Régen az elvtársnő, elvtárs volt a vezető, illetve feleségük, férjük megszólítása, míg a „szegényeké” a néni meg a bácsi. Ez volt ám az igazi megkülönböztetés és kirekesztés! Szerencsére ennek az időszaknak is vége.

Helyesebb tehát az „Uram”, „Asszonyom” megszólítás, de mindenkinek! Használható még ebben a körben a „Hölgyem”, a „Kisasszony” vagy a „Fiatalúr” megszólítás is. Vagyis fajra, valásra, foglalkozásra, valamint a társadalomban elfoglalt helyzetére való tekintet nélkül, *mindenkinek ugyanazt, ugyanúgy!*

Ide tartozik a megalázó maga szó használata, amely helyett szerencsére van szebb és már elfogadott szó: az „ön”, az önözés. Az előbbiben bent van a lekezelés és egy kicsit a lenézés is, amelyekből sajnos a magyar népnek elég sok jutott történelme folyamán.

Ugyanígy elfogadhatatlan, amikor a kórházban fekvő beteget „egyeske”, „ketteske” stb. megjelöléssel illeti a kezelőszemélyzet. Ennyire személytelenné, szinte tárgyként és nem emberként kezelni a betegeket szinte már *bűn!*

LEVELEZÉS, TÁVBESZÉLÉS, VILLANYPOSTA

A harmadik fontos módja a kapcsolattartásnak a levelezés, a távbeszélés, a villanyposta és egyéb formái az effajta érintkezésnek. Az Európai Unióban *szabály*, sőt, *iratlan törvény*, hogy a *levélre 1 héten belül*, a *távbeszélőhívásra pedig 48 órán belül köteles mindenki válaszolni*. Hogy ez mennyire hiányzott korábban, álljon itt egy tanulságos és megrendítő eset. Levélben érdeklődik felvételéről (beutaló birtokában) egy szabolcsi beteg. Azonnal válaszolok, megjelölve a felvétel napját. Szerencsés megérkezésekor szó szerint a következőket mondta: „Főorvos Úr, nem is gondoltam, hogy levelemre válaszolni fog.” Merem remélni, hogy ennek a feudális társadalmi viszonyokra oly jellemző mondatnak a szelleme ma már végképp a múlté.

Végül negyedikként a levélcímzést hozom fel. Nem lehet a puzta nevet írni a levélre. A helyes címzés a következő: elsőként a név, utána az „Úrnak”, az „Úrasszonynak” stb. megjelölés és végül a foglalkozást, társadalmi rangot vagy egyéb kifejezést írjuk, már ezek alá.

Pl.: Dr. Kiss János úrnak, Dr. Kiss Jánosné úrasszonynak, Dr. Kiss Jolán úrhölgynek,
egyetemi tanár, osztályvezető főorvos, főmérnök, tanár, polgármester stb.

Ezen helyes címzéssel a címzett társadalmi rangját, foglalkozását jelöljük és adjuk meg ezzel a tiszteletet. Így hozzájárulunk ahhoz az elvhez, hogy jogilag mindenki egyforma, mindenkit megillet az egyforma megszólítás, hiszen jelezzük: mindenki úr, úrasszony stb., függetlenül az egyéb körülményektől.

Csupán a *puzta név használata megalázó*, szinten mindenki védelme nélkül álló, személytelen valami.

Ami pedig a *távbeszélést illeti*, szintén van elfogadott szabály,

amely így hangzik: *Ha a hívott fél jelentkezik, akkor köszönök és bemutatkozok, utána kérem a hívott személyt.* Mindezt tisztelettel és kedvesen! Megengedhetetlen, amikor a hívó – legyen bármilyen beosztásban lévő személy – minden köszönés nélkül, csak a nevét mondja be. Ezzel mintegy jelezve, itt nincs jó modor, nincs tisztesség, itt ő az úr. Istenem, de jó lenne erről is végleg megszabadulni!

HASZNÁLJUNK VILÁGOS ÉS ÉRTHETŐ MAGYAR KIFEJEZÉSEKET

Helytelen, amikor kórházvezetést mondunk *vezetőség* helyett. Az előbbi megfoghatatlan, elvont és személytelen, míg az utóbbi élő személyekre vonatkozik, ami a valós helyzetet tükrözi.

Ehhez hasonló, amikor a tömegtájékoztatásban azt halljuk vagy látjuk: „Kedves Hallgató!”, „Kedves Hallgatók!” vagy „Kedves Néző!”, „Kedves Nézők!”.

Helyesen a fentiek miatt: „Kedves Nézőnk!”, „Kedves Nézőink!”, illetőleg „Kedves Hallgatónk!”, „Kedves Hallgatóink!”.

Ugyancsak minden ésszerűséget nélkülöz a kórház építésekor használt hotelszárny elnevezés. Miután a kórház sohasem lesz szálloda, a „fekvőbetegszárny (fekvőbetegrészleg)” a helyes megjelölés, a „műtőrészleg”, a „kezelőrészleg (kezelőegység)” kifejezésekkel egyetemben.

Miért tусolás a *zuhanyozás*, és miért nem terméktelenítés a sterilizálás.

Végül ne mondjuk a hűtőt meg a műtőt két „t”-vel és a japánt pedig két „p”-vel, valamint a tele szót két „l”-lel.

A világos, értelmes, tiszta beszéd ugyanis nemcsak a nyelvünket gazdagítja, hanem elősegíti a tisztánlátást és a szakmai eligazodást is!

Ennél felháborítóbb a gyakran használt *rezidens* szó, és a ve-

le kapcsolatban kialakult néhány szó értelmezése és felesleges használata.

Először is: már megint utánozunk másokat! Még ki sem hevertük a százéves porosz felsőoktatási képzést, és fel sem ocsúdunk a szovjet orvostovábbképzés minden szörnyűségéből, itt vagyunk az angolszász rezidensképzésnél. Hogy a korrallal haladni kell és a jót bárkitől át kell vennünk, azt hiszem, ezzel mindenki egyetért. Gróf Széchenyi István is arra ösztönözte nemzetét, hogy a szakemberek lássák a világot, a jót hozzák haza, gyarapítsák ezzel a magyar tudományt és egyéb mesterségbeli tudást. De ne úgy, hogy teljesen ellentétes legyen a magyar szellemiséggel és nem biztosítja a haladást. Mert ha ez nem úgy van, akkor anarchista, kozmopolita próbálkozás az egész. Ugyanis az angolszász területen más a középiskolai képzési rendszer és az ehhez kapcsolódó felsőoktatási képzés is. Nem lehet csak úgy egyiket ráhúzni a másikra. Sajnos, most ennek vagyunk tanúi. Jól tükrözi ezt maga a név: a „rezidens” szó is. A latin eredetű rezidens szó, akár a *resedeo*, akár a *resido* igékből származtatjuk: ügyintézőt, helytartót stb. jelent. Itt említendő még a „tutor”, vagyis a ’gyám’, ’oltalmazó’ szó is.

Nem lenne egyszerűbb a „központi gyakornok” (ez már volt egyszer), az „orvosgyakornok” vagy egyszerűen a „gyakornok” szavakat használni az érintettek megjelölésére, akik mellé „tanácsadót”, „felügyelőt”, „segítőt” jelölnének ki?

IRODALOM

- Tóth Emil: Orvosi szavaink helytelen értelmezéséről és néhány felesleges idegen szó használatáról Magyar Orvosi Nyelv, 2002. 1: 34.
Bakos Ferenc: Idegen szavak kéziszótára. Terra Kiadó, Budapest, 1963.
Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

TÓTH ENDRE

A növényvírusok elnevezéséről

Napjainkban már természetes, hogy a legkülönbélebb gazdaszer-
vezeteket megfertőző vírusok rendszertana egységes, hiszen a
besorolást (a nemzetség szintjéig) a nukleinsav típusa, a sokszo-
rozódás módja és a virion szerkezete határozza meg.

A növényvírusok esetében a rendek, családok elnevezésének
képzésmódja megegyezik az emberi vírusoknál megszokottakkal.
Ugyancsak megegyezik a nagybetűs rövidítések képzése, tehát:
tobacco mosaic virus (TMV), azaz dohány mozaik vírus. A ma-
gyar névből nem képzünk rövidítést (a példánál maradva: a
DMV nem használható), mert félrevezető lehet.

A gazdaszervezetekben, a tünetekben és ebből következően a
vírusfajok elnevezésében viszont nagy különbségek vannak.

A legtöbb növényvírus esetében az angol elnevezések tükör-
fordításait használjuk. A nevek vagy az elsőként leírt gazdanövé-
nyen észlelhető, vagy a vírusfaj okozta legjellemzőbb betegség-
tünet(ek) alapján születtek. Néhány példa az egyszerű névkép-
zésre: „dohány mozaik vírus” (tobacco mosaic virus), „szegfű
foltosság vírus” (carnation mottle virus), „burgonya levélgöndö-
rödés vírus” (potato leafroll virus). Az összetett víruselnevezés
sem ritka: pl. „lóbab nekrotikus sárgaság vírus” (broad bean
necrotic yellows virus), „paradicsom ál-levélgöndörödés vírus”
(tomato pseudo-curly top virus). E legutóbbi példánk azt is
szemlélteti, hogy a magyar elnevezés (nagyon helyesen) nem
mindenáron a szótár címszavának első helyen szereplő megfele-
lőjét használja, hanem a betegség lényegét legjobban kifejező
magyar szót. Érdemes tehát angol nyelvű virológiai szakszöveg
fordításakor fellapozni a magyar nyelvű növénykórtani szakkiad-
ványokat, például a nemrég (1999-ben) megjelent „Növényvírus-
ok és virológiai vizsgálati módszerek” című munkát, amelyben
Horváth József akadémikus külön fejezetben foglalta össze a nö-
vényvírusok rendszertanát és nevezéktanát.

Ennek megfelelően pontosabb lett volna például a legutóbbi
„Szócsiszolás” rovat egyik hozzászólójának meghatározása is,
melyben a Bunyaviridae család, Tospovírus nemzetség, „paradi-
csom foltos rothadás vírusát” említi. E vírusnak a szokásos elne-
vezése: „paradicsom foltos hervadás vírus” (tomato spotted wilt
virus). Ehhez hasonló példa: a közelmúlt egyik (egyébként szak-
mailag szenzációs) általános virológiai munkájában olvasható
egy vírus elnevezés, amely szerint a red clover necrotic mosaic
vírus magyarul vörös lóhere hullafoltos vírus lenne. A hivatalos
magyar elnevezés ugyanakkor: „vöröshere nekrotikus mozaik ví-
rus”. Itt érdemes megállnunk egy picit: vajon miért nem fordí-
tották le a névadók annakidején a „necrotic” szót elhalásosnak?
A magyar szó pedig elég jól megfelel az eredeti jelentésnek (16
vírus magyar elnevezésben szerepel a nekrotikus szó). Talán egy
elkövetkezendő, nagyobb lélegzetű virológiai munkában megkí-

sérelhető ennek fordítása. A „mozaik” szó ugyanakkor a magyar-
ban meghonosodott, rövid megfelelője nincs, így magyarítása
nem célszerű. (Több tucat vírus elnevezésében szerepel, ezek
többnyire nem rokonai egymásnak).

Az elnevezések többségében kifejezetten szépre sikeredtek a
magyarítások, pl. „citrus tarkaság vírus” (Citrus variegation vi-
rus), „cseresznye aprógyümölcsűség vírus” (cherry little cherry
virus) stb.

Még egy szó, amelyet nem fordítunk le a vírusok magyar el-
nevezésében (14 eset). Ez pedig nem más, mint a „klorózis”, pl.
„saláta klorózis vírus” (lettuce chlorosis virus). Ennek „sápkór-
ként” történő fordítása valóban erőltetett lenne, ezenkívül a
klorózis szó jelentését a mezőgazdaságban dolgozó nem növény-
védelmi végzettségűek is értik.

A fenti példákban érzékelhető és az angol eredeti elnevezések
szóformáiból is következik, hogy a vírus nevébe az általa okozott
betegség egy adott szakaszának tünete került s nem pedig a be-
tegség mint folyamat. Tehát: „uborka sárgaság (és nem sárgulás)
vírus” (cucumber yellows virus), „aszparágusz törpeség (és nem
törpülés) vírus” (Asparagus stunt virus) stb. Létezik ugyanakkor
egy érdekes jelenség, amely újra és újra felbukkan, elsősorban
egyetemisták, kezdő szakemberek között. E szerint ők szeretik
akár élőszóban, akár írásban a *betegségfolyamatra* utaló szót
használni (öszönösen ezt érzik pontosabbnak).

A legutóbbi példánkban azt is láthatjuk, hogy a névben min-
den szó (szövegben) kisbetűvel írandó, kivéve azon esetet, ami-
kor az angol nyelvű szó megegyezik a latin eredetivel vagy a gaz-
danövényfajnak csak latin neve létezik.

A névalkotásban az egyik legfontosabb követelmény a követ-
kezetesség, így hát el kell fogadnunk a már kialakult gyakorla-
tot, azaz a tüneti állapot nyomán történő elnevezést. Ezek után
viszont furcsa, hogy egyes nevekben mégis megmaradt a folya-
matra utaló elnevezés, lásd egy, már említett példánkat: „para-
dicsom foltos hervadás (és nem: hervadtság) vírus”. Ebben az
esetben talán következetesebb lett volna a vírus régebbi magyar
nevét meghagyni: „paradicsom bronzfoltosság vírus”.

Nagy ritkán még az angol elnevezésben is tetten érhető a kö-
vetkezetlenség, pl. beet mild yellowing (és nem yellows) vírus
(„cukorrépa enyhe sárgulás vírus”).

Előfordul más típusú, nem a tünettől függő névadás is. Nö-
vényvírusok között is van földrajzi nevet viselő, pl. Ourmia
melon virus (Ourmia Észak-Iránban található) vagy „paradicsom
Florida vírus”.

Egyes esetekben megmaradtak a régi elnevezések, pl. „kak-
tusz X vírus” (cactus virus X) vagy „burgonya Y vírus” (potato
virus Y). Ezek tehát élő, nem elavult elnevezések, olyannyira

nem, hogy a legnépesebb növényvíruscsalád is e vírusról kapta a nevét: Potyviridae.

E helyütt érdemes azt is kihangsúlyozni, hogy egy adott gazdanövényen észlelhető betegségtünet egészen más lehet, mint az azt előidéző vírus nevében szereplő tünet, pl. a dália *fakófoltsága* nevű betegséget az „uborka *mozaik* vírus” okozza. A dolog megfeleltethető annak, amikor például az ember kötőhártyagyulladását a „baromfipestis (Newcastle) vírus” okozza.

Virológus nem kerülheti meg a vírusoknál kisebb kórokozók elnevezésének kérdéskörét sem. Ez az, amit az angol nyelvű szakirodalom „subviral pathogens”, „other agents” szakkifejezésekkel illet. Ide tartoznak a viroidok, a vírusoidok és a prion(ok?). Érzésem szerint a „vírusoknál kisebb kórokozó” megnevezés megfelelő magyarítás lehet, mert alig hosszabb az eredetnél és kifejezi a dolog lényegét.

Nézzük először a viroidokat. Ezeket a kicsiny, csupán RNS-molekulából álló kórokozókat csak növényekből mutatták ki (bár a májgyulladás delta vírusának egy nukleinsavszakasza viroidszerű szerkezetet mutat). Névképzésük hasonlít a vírusokéra, pl. „krizantém törpeség viroid” (*Chrysanthemum stunt viroid*). A magyar elnevezésben a viroid szó mindkét „i” betűje rövid marad. Különbség a rövidítésben is van. A rövidítésben a nagybetűs szókezdő betűk után még egy kis „d”-t is kell írni, amely jelzi, hogy viroidról és nem vírusról van szó, pl. CSVd.

A vírusoidok is viroidszerű molekulák, azzal a különbséggel, hogy segítő (helper) vírusba burkolódva terjednek. Magyar szövegben az első „i” hosszú. A vírusoidoknak nincs önálló rövidítése, megnevezésük a segítő vírus alapján történik, pl. „bársonyos dohány foltosság vírus vírusoidja” (virusoid of velvet tobacco mottle virus).

Végül a harmadik, vírusoknál kisebb kórokozó, azaz a prion-betegségeket okozó kóros fehérje elnevezéséről inkább a humán és állatorvosokat kell állásfoglalásra bírni.

Még két rendszertani kategóriáról kell szólni, noha az ide tartozó szervezetek nem vírusok, hanem prokarióták. Az ok pedig az, hogy ezeknek a kórokozónak a járványtana és tünettana nagyon hasonlít a vírusokéra, így a növényvédelmi szakemberek közül nem a bakteriológusok, hanem a virológusok foglalkoznak velük.

Az első csoportba a növényeket fertőző Mycoplasmaszerű (MLO) szervezetek tartoznak, amelyeknek újabb neve: fitoplazma (*Phytoplasma*). Ezek névképzése a vírusokéval megegyező elvű (értelemszerűen a vírus szót a fitoplazma szó helyettesíti), pl. „csonthéjasok európai sárgasága fitoplazma” (*European stone fruit yellows phytoplasma*). Megjegyzés: a fitoplazmák (új) nevééről írva felfigyeltem arra, hogy a Brencsán-féle szótárban a fitoplazma szó értelmezésére még azt használják, hogy „növényi protoplazma”. Ezek szerint e szakszó gyökeres jelentésváltáson ment át. Nagyon nem mindegy, hogy egy sejt saját anyagát vagy egy kórokozóját illetünk egy szóval. Az viszont világosan látható, hogy a procaryotáknál megszokott latinus kettős nevezéktan itt nem alkalmazott, noha rendszeresen történnek próbálkozások annak bevezetésére.

A második csoportba a spiroplazmák tartoznak (szintén a Mollicutes osztályból). Ezeknél viszont a hagyományos kettős nevezéktan él, vagyis pl. *Spiroplasma citri*, vagyis magyarul: „citrusfélék spiroplazmája”. Ritkán mindkét elnevezési módot használják, pl. *Spiroplasma kunkelii*, másnéven *corn stunt spiroplasma*, azaz „kukorica törpeség spiroplazma”.

Remélem soraimmal sikerült a vírusok elnevezésének kérdéskörét árnyaltabbá tenni és továbbgondolkodásra ösztönöznöm.

T. BOKROS MÁRIA

Emlékezés Bugát Pálra

Mi sem jellemzi jobban *Bugát Pál* hitvallását, életének, életművének lényegét, mint az egyik Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésén elhangzott mondata: – Még az angyalokkal is magyar nyelven beszélnek, ha azok beszélni tudnának.

A magyar orvostörténelem e különös, egyben különleges sorú alakjának életére, minden beteljesült cselekedetére, nemegyszer éles vitákat kiváltó eredményeire, mindenkori szándékára a magyar nyelv végtelen szeretete, annak kiművelése, gazdagítása volt a jellemző.

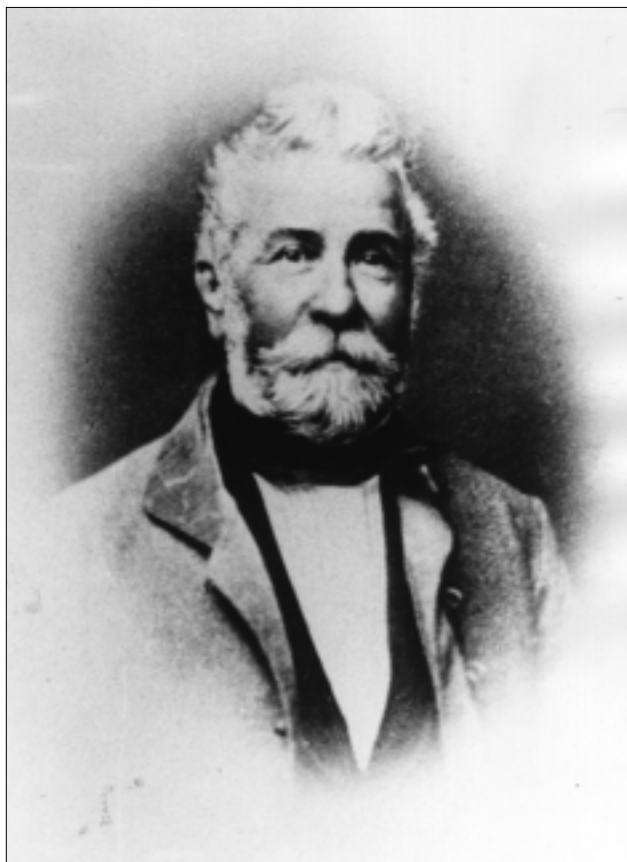
A szegény sorsú szabómester fia 1793. április 12-én született Gyöngyösön. Az életét kutatók szerint ifjúkora „eseménytelenül” telt el. Tanulmányában jeleskedett a gyöngyösi ferences rendi gimnáziumban, majd 1807-től az egri líceum bölcsész diákjai között találjuk.

Szorgalma és kitartása az orvosi pályára vitte: 1811-ben iratkozott be a pesti orvosi karra. Ezekben az években tanárai között ott van *Lenhossék Mihály* és *Stáhly Ignác* is. Abban az évben, mikor a magyar egészségügy oly kiváló alakja, mint *Semmelweis Ignác* megszületett, vagyis 1818-ban, Bugát Pált orvosdoktorrá avatják. Asszisztensként tevékenykedik *Stulfa* egyetemi tanár mellett és több mint két évig *Fabinyi Teofil* szemézmester segédjeként dolgozik. 1822. június 15-e rögzítendő dátum Bugát életében – ekkor veszik fel az orvosi kar tagjai közé. Vágya, hogy bejusson az egyetemi tanszékre csak 1824. október 5-én teljesülhetett. Ekkor hívja meg Ófelsége a pesti egyetem elméleti orvostudományok sebészek számára rendelt tanszékére. A köztes éveket a rövid ideig tartó bakabányai tisztii főorvosi állásban, Pesten az orvosi kar jegyzőjeként, majd főorvosként Selmecen tölti a fiatal Bugát.

Életének nagy fordulatot adott az egyetemi katedra, még akkor is, ha Bugátnak fájó volt, hogy csak sebészek oktatásával foglalkozhatott. Ez időben úgy tartotta, belőlük nem lesz „igazi” orvos. Feladata az élet-, a kór- és a gyógytan, valamint a gyógyszer-tan oktatása volt.

1824-et írunk. *Kazinczy Ferenc* és reformkori társai már megvíták csatájukat a magyar nyelv szókinccsének gyarapításáért, érdemük az irodalom terén a gáncoskodók ádáz gúnyolódása mellett is egyre nyilvánvalóbbá vált.

A nyelvújítás nemes eszméjének diadala, a hazafiúi érzések lobogása, a magyar nyelv fontosságának felismerése, nemkülönben barátainak hatására Bugát elhatározta, hogy a magyar nyelv használhatóságát az orvosi irodalomban is bebizonyítja. Az egyetemen ekkor latinul és németül folyt az oktatás. Az egész magyar nyelvű természettudományi irodalmat is csak pár könyv alkotta (*Diószeghi, Fazekas, Földi*). *Rácz Sámuel*, valamint különösen *Bene Ferenc* már Bugát előtt kezdeményező lépéseket tettek e té-

ren: tanítványai számára néhány kisebb orvosi könyvet ki is adtak. Ilyen előzmények után kezdett Bugát az egyetemen magyarul tanítani, buzdítva erre tanártársait is. Önérzetes kiállásának, harcosságának köszönhetően a tanári karban többen követék példáját. Elhatározását különösen örömmel fogadta *Schusztér János*, aki a kémia nyelvét már megpróbálta magyarosítani. Az idősebb kolléga mellett a fiatalok közül *Flór Ferenc* és *Pólya József* tanártársai, valamint *Forgó György*, Pest megye fizikusa szegődött Bugát nyelvújító munkássága mellé.

Bugát Pál 1828-ban *Bonctudományi szójegyzéket* készített és lefordította *Hempel Adolf Fridrik* kétkötetes munkáját, *Az egészséges emberi test bonctudományának alapvonalai* címmel. Ez volt az első magyar nyelven megjelent bonctani mű. Bugát munkája révén a könyvet ellátó szótárban egyes műszavak jelentésére könnyebben lehetett ráakadni. A gyakorlat elfogadta az újításokat, *Csausz Márton* a bonctudományt Bugát könyve szerint oktatta, a hallgatók szívesen tanulták.

Kezdetben Bugát a már forgalomban lévő műszavakat vette görögös alá, jelentésüket pontosította: „a zavaros homályt derített

tisztasággal” kívánta lecserélni. Elhatározása volt, hogy kerülje a hosszú és alkalmatlan szavakat, ha lehetett meg rövidítette, ha nem, újjal pótolta azokat. Tanulmányozta a vidéki nyelvjárásokat, régi könyveket olvasott. Új szavait értő baráti körben be is mutatta: *Vörösmarty, Kisfaludy K., Toldy Ferenc, Bajza József, Stettner*, ritkán *Helmezy* kritikájára vagy dicséretére számíthatott.

1828-ban Bugát feleségül vette *Almay Erzsébetet*. Gyermekük nem született, így teljes energiáját munkájába fektethette. A harmincas években további könyveket jelentetett meg, köztük *Hahnemann: Organon* című híres könyvének fordítását. Ekkortájt írja meg tanítványai számára magyar nyelven a *Közönséges kórtudomány* és az *Éptan* című könyveket is.

Bajza József 1830. június 19-én azt írja *Toldy Ferencnek*, hogy bátran kiadhatja a – régóta dédelgetett – *Orvos Tár* című munkát is, hiszen egy személyeskedésektől sem mentes vitából Bugát jól került ki, barátokat és tekintélyt szerzett. Toldy megfogadta a tanácsot és 1831. január 1-jén meg is indult az Orvosi Tár, melyet Toldy és Bugát közösen szerkesztett. (1841–1843-as évfolyamait a Gyöngyösi Vachott Sándor Városi Könyvtár birtokolja). A vezérszóban kijelentették, hogy egységes műszó-terminológiát fognak követni, bárki írja is a cikkeket, mert ugyanabban a kötetben hat író hatféle szót nem használhat. Bugát egyetemi munkája mellett e folyóirat segítségével terjesztette leginkább orvosi műszavait. Az első magyar orvosi szaklapba szívesen írtak mind az egyetemi, mind a vidéki orvosok, így a lap nem érezte meg, mikor Bugátot az 1831-es kolera elleni védekezés okán *Lenhossék* az északkeleti vármegyékbe küldi. Feleségével Máramaroszigeten telepedik le, de állandó összeköttetésben marad Toldyval.

A szülővárosából érkező hírek – két hét alatt 400 ember halt meg kolerában Gyöngyösön – aggodalommal töltötték el. Szülei és nénye öt gyermekével ebben a városban élt, a szükségben segítségükre sietett 25 forinttal. A járvány elmúltával – édesapja halála miatti rövid gyöngyösi tartózkodás után – visszatért Pestre.

Az Orvosi Tár szerkesztése sok nehézséggel járt, ami Toldyval való kapcsolatának megromlásához vezetett, olyannyira, hogy 1833-ban Toldy szerepét a szerkesztésben Flór Ferenc veszi át. A lap kiadása sajnos ugyanebben az évben átmenetileg szünetelt, de Bugát szívósságának köszönhetően a lap 1838-ban újra indult s 1841-ig félévenként jelent meg. Az utolsó években 1848-bani megszűnéséig színvonala felfelé ívelt, híven közvetítve a magyar medicina fejlődését.

Bugát Pál elkötelezettségét és ambícióját jellemzi a Toldyval közösen 1833-ban megjelentetett *Orvosi szókönyv*, az 1836-ban lefordított *Sebészség* címen kiadott *Chelius* könyvének első kötete, majd 1837-ben a második kötet, melyet további kettő követett. Újabb fordítás következett *Tscherner: Tapasztalati Természettudomány* című könyvével (1836).

Nem szegte kedvét a nyelvjárási munkásságát kísérő, sok esetben éles, személyeskedő kritika sem. Ezen kritikák arra hívták fel a figyelmét, hogy újításai merészek, maga Toldy figyelmezteti arra, hogy szükségtelen olyan szavakra újat alkotni, melyekre már van új szó. Bugát kezdte elfelejteni a Bonctudomá-

nyok elején hangoztatott elvét, miszerint a szavak jelentésében a bizonytalanságot szünteti meg. Tekintélye ebben az időben töretlen, a kritikákra reagálva úgy vélte: az idő majd megrostálja az ő szavait, a rosszak kihullanak közülük. Flór Ferencsel 1837-ben kiadja *Kiseded sebészeti eszköztárát* és a *Nevezetesebb sebészi véres műtételeket* (1839). Flórral közösen összeállítják a *Magyarországi orvosrend névsorát*. Kiegészítve kiadja a néhai *Schusztér Jánosnak* a *Gyógyszerek árszabása* című munkáját (1843).

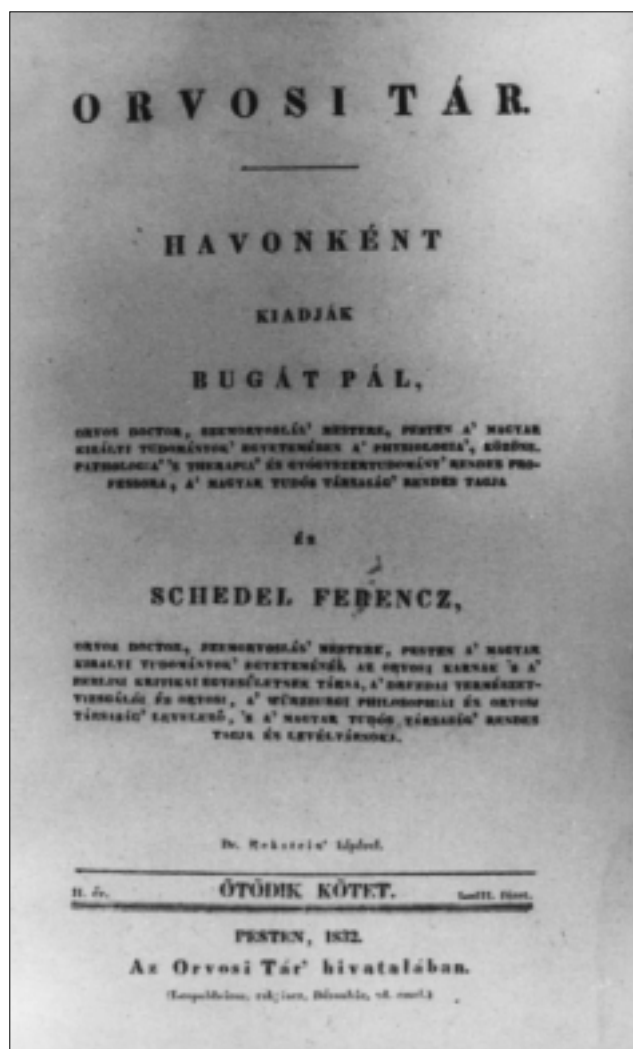
Ilyen termékeny évek után nem meglepő, hogy a *Bene Ferenc* által összehívott *Magyar Orvosok és Természettudományi Vándorgyűlésén* Bugátot elnöknek választják. Kihasznlva eme megtisztelő bizalmat, azzal a javaslattal áll elő, hogy hozzák létre a *Természettudományi Társulatot*. Az indítvány támogatásra talál, a társulat elnökévé Bugát Pált választják, majd újabb négy évig alelnökként végzi áldásos munkáját.

Az Orvosi Tár 1841-es évfolyamában már említést tesz egy nagyszabású tervéről. Az 1843-ban megjelenő *Természettudományi Szóhalmazról* ekkor így ír: „*A jelen munkában 18 évi fáradozásaink gyümölcsét tesszük le, s úgy véljük, hogy honi irodalmunknak, ez által nemzetünknek nem kedvetlen munkát tettünk. – Igaz, hogy a magyar tudós társaság természettudományi osztálya is munkálkodik egy ilyennek kiadásán, de ez minden eddig ajánlott helyes vagy helytelen szavaknak gyűjteménye leendvén, inkább csak historiai becsre van számítva, holott a mienk csekély belátásunk szerint csak vagy a már életbe átment, vagy hihetőleg átmenendő szavak gyűjteményét foglalandja magában, sőt hellyel közel ollyak is találtnak benne, mellyek még egészen újak lévén, a tudós társaság által kiadatandóban semmikép sem találtnak helyet...*”

A Természettudományi Szóhalmaz 40 000 szót gyűjtött össze, ábécérendbe szedve. (Közel két évtizedes nyelvészeti munkájának gyümölcsét Bugát V. Ferdinándnak ajánlotta, akitől elismerésként gyémántgyűrűt kapott.)

Életének kutatói szerint a szóhalmaz megjelenésének idején volt tekintélyének zenitjén, „érdemeinek teljes elismerését akkor hallhatta társaitól.” Máig ismerős és használt szavai közül álljon itt néhány, emléke előtt tisztelve: sérv, bonc, bonctudomány, bonckés, boncolás, bonceszköz, mirigy, heveny, agy, agylob, ideg, higany, lob, ragály, tanár. (Ez az utóbbi szó inkább *Fogarasinak* köszönheti születést, mikor is még doktort jelentett. Bugát adta mai jelentését, úgy okoskodva, hogy a tanár a tant árasztja. 1850-ig a „doktor” és a „professzor” is küzdött, végül a professzor győzött, a doktor orvos, helyesebben orvosdoktor maradt.)

Bugát egyik szóalkotó metódusa a gyökelfonás volt, vagyis a látszólag vagy valójában képzett szavakból a képzőt elhagyta és egy gyökszót kapott: gyógy – gyógyerő, gyógyfű, gyógytan, gyógytudomány, gyógyszer, gyógyszerár, gyógyszerész (a „gyógyít”-ből), kór – kórjel, kórtünet (a „kórságos”-ból), műt – műtét, műtő(a „műtétel”-ből). A képzett szavak közt találunk a nyelv szabályai szerintieket is, pl.: késlekedik, sebész, mozzanat, izület, kísérlet, nyomat, nyomatos, fogékony. Összetétellel alkotott szavai között vannak egész sikerültek, pl.: árjegyzék, csillagkép, földgömb, hőmérséklet, dögvész, sejtzövet, közélet, légszó. Van-

nak kevésbé sikerültek, mikor például az igét a főnévvel teszi össze: ruggyanta, köthártya, nézpont, ütér. Érdekességként említhető, hogy Bugátnak nem tetszett az „orvos” szó, mivel azt olvasta Feszlernél, hogy az „or” szó (mint pl. az orgazdaságban) tolvajt jelent s így az orvos az élet tolvaját jelentené, ezért jobban szerette volna, ha orosznak mondják, mert ez a „huros”-sal, a „hur”-ral, azaz a béllal függ össze.

A Természettudományi Szóhalmazról Bugát így vall: „... mit sokféle fáradozásaim közt leginkább kitűnőnek gondolok.” A szóhalmaz megjelenését követően Bugát életében néhány éves pihenő következett.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc idején az első felelős kormány felkérését elfogadva Bugát az országos tisztí főorvosi megbízatást a világsi fegyverletételig híven teljesíti. A szabadságharc bukása után menekülnie kell. Mi lehetne számára biztosabb búvóhely, mint szülővárosa? Hét hétig rejtegették a ferences rendházfőnök szobájában. Később kegyelmet kapott, de örökre megfosztották egyetemi katedrájától. 1850-től Budán, a Városmajorban élt, idejét kertészkedéssel, orvosi praktizálással és elsősorban nyelvészkedéssel töltötte. 1850. október 12-én be-

jelentette az Akadémiának, hogy elkészült a magyar–finn szótárral. Műve azonban kézirat maradt, mint az azt követő további szótárai is. A Világost követő évek nem kedveztek a Bugát-féle nyelvújításnak. Munkásságának eredménye néhány kisebb cikk, dolgozat, amelyeket az Akadémián olvasott fel, részben pedig megjelentek az Akadémiai Értesítőben.

1857-ben az Akadémia elutasítja a *Szócsíntantát*. E mű nagy igyekezettel hirdeti a szóalkotás legkönnyebb és leggazdagabb módját, a ragos szavaknak képzőkkel való ellátását. Legjobb barátainak egyike, Toldy Ferenc utasította el a Bugát által javasolt szóalkotási forrásokat, melyek Toldy szerint ellenkeznek a magyar nyelv törvényeivel, így elfogadhatatlanok. *Jókai Mór* a *Pesti Nagy Tükör* című éleclapban tréfás bemutatót közöl a Szócsíntan szerzőjének is szárván, majd az Akadémia soron következő ülésének egyikén *Ballagi Mór* előadást tartott *Nyelvújítás és nyelvrontás* címmel, amelyben döntően Bugát Szócsíntánával foglalkozik – nem éppen elismerőleg.

Bugát akaraterejét bizonyítja, hogy 1860-ban ismét elvállalja a Természettudományi Társaság elnökségét, mely megbízatást két évig ténylegesen, két évig formálisan töltött be. Visszavonulása előtt nemes lelkűen 2000 forintos alapítványt tett. Gyöttrő betegsége ellenére nyolc csángó gyermek nevelését vállalta fel saját költségén, hogy hazájának „megmentse” őket. Nemzetének szeretetét, egész életén át tartó igyekezetének mozgatórugóit semmi sem tudta kiirtani szívéből. 1865 júliusának 9-én bekövetkezett haláláig ez a nemes eszme éltette.

Emlékét szülővárosában a róla elnevezett Bugát Pál Kórház, alma máterében emléktábla, városában tér, valamint a róla elnevezett Bugát Pál Természettudományi Országos Verseny őrzi. A gyöngyösi Mátra Múzeumban megtalálható számos eredeti oklevél, tárgyi emlék, Bugát művei, köztük a Természettudományi Szóhalmaz is. (*Kiemelések a szerzőtől a teljesség igénye nélkül.*)

Bugát Pál úttörője volt a magyar nyelvű orvosi irodalom megteremtésének. Az első magyar orvosi publikációs fórum – az Orvos Társ – létrehozásával olyan színvonalon tájékoztatót, amely nagyban segített Magyarországon az orvoslás tudományos művelésének. Neki köszönhető, hogy a reformkor szellemiségéhez méltón az orvosok és a természettudományok művelői találkoztak és közös alkotások születtek. Hazaszeretete, áldozatkézsége, humanizmusa példaértékű, munkássága a legnagyobbak közé emeli.

IRODALOM

- Stiller Kálmán: Bugát Pál és művei, Gyöngyösi Kalendárium 1913.
 Dr. Antall József – Dr. Kapronczay Károly: Bugát Pál, Orvosi Hetilap 1973.
 Orvosi Társ 1841–1843-as évfolyamai, Gyöngyösi Vachott Sándor Városi Könyvtár
 Molnár József: Bugát emlékek a Mátra Múzeumban, a Berze Nagy János Gimnázium értesítője, 1972/73.
 Dr. Entz Géza: Megemlékezések Bugát Pálról, Természettudományi Közlöny, 1915.
 Varga Sándor: Bugát Pálra emlékezve, Orvosi Hetilap, 1990. 131.évf. 42. sz.

„Gyönyörű gyógyítók”

A gyógynövények magyar neveiről

A gyógyítás titokzatos, tiszteletreméltó világában picinyke részt kivevő, ám annál nagyobb jelentőségű szereplők a gyógynövények. E jelentőség koronként változott, hiszen a szintetikus gyógyszerek megjelenése előtt szerepük ugyancsak meghatározó volt, mostanság pedig újból sokan érdeklődnek irántuk.

ÍGY LÁTOM ÉN...

Évtizedek óta foglalkozom a gyógynövényismeret, a gyógynövénygyűjtés és -termesztés hazai történetével. Szavamra, a legelvezetesebb dolgok egyike nyomon követni azt a nyelvi sokszínűséget, szépséget, leleményességet, tömör tudásátadást, amely a növények elnevezésében és a növénytani fogalmakban rejlik. Az örömben sajnos ürem is vegyül, amikor ráébredek, hogy nem ismerjük a környezetünkben élő növényeket. És itt nem a különleges, ritka fajokra gondolok, hanem az úton-útfélen ránk köszönő egyszerűségekre. Nemcsak hogy nem ismerjük, de úgy látom, igény sincs sem a megismerésre, sem az ismeretátadásra a szülő és gyerek között, hiszen már a szülő sem tudja mi a valódi neve a sárga „kutyatej”-nek, vagy a sokszirmú százszorszépnak. „Virág”. És ezzel el is intézte a tanítást. Így aztán nem csoda, ha a különféle népszerű televíziós fejtörőjátékokban bizony a fejközhöz kapnak a játékosok, ha a növénynevismeretükről kell számot adniuk. Pedig ez nem volt mindig így, s erről legtisztábban maguk a növénynevek árulkodnak. Mi mást bizonyítana a tény, hogy egy-egy növény tíz-tizenöt nevet is kapott, mint azt, hogy valaha, a nyelv folytonos alakulása és változásainak közepette igenis odafigyeltek rájuk, ismerték és alkalmazták a különféle gyógyító füveket.

Sokszor elgondolkodom, hogy miért éppen az a neve egy növénynek, ami. A nyelvtudomány állásfoglalása szerint ugyanis akármi is lehetne, nem korlátozza szabály. A nyelvész nem fejteti meg, miért a rózsát nevezzük rózsának és a liliumot liliomnak. (Mindnyájan ismerjük a szendvic és a kardigán történetét. Kitalálók nevét viselik. Ha fordítva alakul a találmány, ma kardigánt eszünk, és szendvicset húzunk magunkra. De miért hívták a derék lordokat „Szendvic”-nek és „Kardigán”-nak?)

Van egy laikus elméletem a szavak születésére. Úgy gondolom, az elnevezést megelőző megismerés, megismerkedés élménye nyilván hat a „szóbeli azonosító”-ra. Az érzékszerveinkkel történő megtapasztalás elsődleges élményét ültetjük át – így vagy úgy – a nyelvbe. A kellemes tapasztalatok talán számunkra kedvesen csengő szavakba lényegültek, s megfordítva, a kellemetlenek hangzásukban is bántóan jelentek meg. A keletkezett szó a kapocs, a zálog az érzések, tapasztalatok új és újbóli átadá-

sához, s ezért nem szükséges mindig a személyes megtapasztalás. Ezt követte-követi azután az írás, mint harmadlagos ismeretátoló és -átadó forma, s végül ennek köszönhetjük, hogy a több száz éves élmény és tudás ma is a miénk, élhetünk vele, és természetesen formálhatjuk, gyarapíthatjuk. Jóllehet, a gyógynövények kis részét jelentik az orvostudománynak, ám a velük foglalkozó szakirodalom, a növénynevek óriási és gyönyörűségei birodalma nem lebecsülendő. S ha csak azt nézzük, hogy látványával minden növény egyfajta lélekgyógyító is, hát szerepük korántsem elhanyagolható!

A NÖVÉNYNEVEK SOKFÉLESÉGE

A botanika a XVI. században az orvostudomány részeként bukkant föl Magyarországon. Nézzünk néhányat a legismertebb növénytani és kertészeti témájú művekből! Az első magyar nyelvű füveskönyv Mélius Juhász Péter 1578-as „*Herbárium*”-a volt. Frankovics Gergely „*Hasznos és fölötte szükséges könyv*” című botanikai munkája 1588-ban látott napvilágot. Lippai János 1664-es „*Posoni kert*”-je a botanikai leírásnál kívül kertészeti útmutatóval is szolgált. Csapó József debreceni orvosdoktor 1775-ös „*Új füves és virágos magyar kert*”-je és Veszelszki Antal 1798-ban megjelent, „*A növény-plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény, vagyis fa és fűszeres könyv*” című műve előzte meg a „*Magyar Fűvész Könyv*”-et, amelyet Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály 1807-ben jelentetett meg.

Az 1950-es évektől a gyógyszeripar fejlődésének köszönhetően egyre bővült a „mesterséges” gyógyszerek választéka. Ezzel párhuzamosan mind többet hallhattunk gyógyszerérzékenységről, káros mellékhatásokról, s nőttön-nőtt az allergiás tünetek száma is. Szép lassan útjára indult a természetes gyógymódok iránti „nosztalgia”. Nem lehet véletlen, hogy a hasonmás kiadású könyvek között teljes sikert arattak az orvosbotanikai, kertészeti témájú művek, s ma már ezek az antikváriumok ritkán föllelhető kincsei közé tartoznak. Időrendben haladva Lippai könyve az első, melyet 1964-ben, háromszáz év után újra megvásárolhattunk. Mélius Herbárium 1979-ben (négy százegy év küllönbséggel) látott újra napvilágot Szabó Attila szerkesztésében és kiváló jegyzeteivel. Diószegiék számos nyelvújító törekvést tükröző füvészkönyve száznyolcvanegy évet várákozott az újbóli megjelenésre. A mű sok tekintetben igen tanulságos. Mi is volt a szerzők célja? „*Ímé ajánlunk hát és általadunk édes Nemzetünknek olyan Könyvet, mellynek egyenes és egyedülvaló tzelja az, hogy a' fáknak, fűveknek és virágoknak esmérésére vezessen. Ez éppenn nem arra való könyv, hogy az ember felvegye, és*

folytábann olvassa – mert úgy érthetetlen és haszontalan lenne – hanem arra való; hogy mikor elébe akad valamely esmeretlen plánta, akkor vegye kezébe a könyvet, és azt ebbenn felkeresheti, 's a' nevére találhat."

Nézzünk néhány példát a gyógynövények neveire! Ahol lehetett, a magyar név eredetét is föltüntettem, persze csak azoknál az elnevezéseknél, amelyek kizárólag a növény megnevezésére szolgálnak. Főlegesen lenne itt belemenni például a „köröm”, a „vér”, vagy a „szappan” eredetének vizsgálatásába, hiszen ez világosan azt jelenti, hogy az adott növény szirma körömfarmájú, színe, mint a véré, illetve szappanként habzik. Ahol elsődleges jelentésről van szó, és derék nyelvészeink kibogozták annak eredetét, azt a magyar név után olvashatjuk. Az a megnevezésrész, amelyre az eredetre való utalás vonatkozik, dőlt betűvel látható a középső oszlopban. Három, a nevekben gyakran előforduló fogalom eredetét előjáróban tisztázom: a „virág” ősmagyar kori szóhasadás eredménye, a „fű” ősi örökség az ugor korból, a „kóró” ótörök eredetű.

A gyógyító növények elnevezései gyakran utalnak gyógyító hatásukra. Ezt sokszor a latin „officialis” egyszerű fordítása fejezi ki.

<i>tudományos név</i>	<i>magyar név</i>	<i>Eredet</i>
Althaea officinalis	orvosi ziliz	szláv
Anchusa officinalis	orvosi atracél	szlovák
Betonica officinalis	orvosi tisztesfű	
Calendula officinalis	orvosi körömvirág	
Fumaria officinalis	orvosi füstike	nyelvújítási származékszó
Melilotus officinalis	orvosi somkóró	ótörök
Melissa officinalis	orvosi citromfű	latin
Polygonatum officinale	orvosi salamonpecsét, orvosi sülyfű	
Salvia officinalis	orvosi zsálya	latin
Sanguisorba officinalis	orvosi vérfű	
Saponaria officinalis	orvosi szappanfű	
Sisymbrium officinale	orvosi zombor	ismeretlen eredetű, népnyelvből került a növényteni szaknyelvbe
Verbena officinalis	orvosi vasfű	
Veronica officinalis	orvosi veronika	

A következő csoportba azok a növények tartoznak, amelyek nevében az a betegség, vagy testrész, szerv jelenik meg, amelyre hatnak. Ide sorolom azokat is, amelyeknek csak magyar neveiben szerepel az „orvosi” vagy „patikai” kifejezés. Mivel több népi növénynev gyakran nem a legközismertebb elnevezés, először mindig az ismert név áll a tudományos név után.

<i>tudományos név</i>	<i>magyar név</i>	<i>Eredet</i>
Achillea millefolium	közönséges cickafark, patikai ezerlevelűfű	

Acorus calamus	orvosi kálmos	latin
Ajuga chamaepitys	kalinca ínfű, köszvényfű	bizonytalan eredetű, talán szláv
Capsella bursa-pastoris	közönséges pásztor-táska, véralatófű	
Erythraea centaurium	százforintos földpe, hideglelés-fű, ezerjófű	
Euphrasia rostkoviana	orvosi szemvidítófű	
Galeopsis tetrahit	szúrós kenderkefű, fogínyfű	
Gentiana cruciata	Szent László-tárnics, epéfű	ismeretlen eredetű növényteni szakszó
Geranium phaeum	fodros gölyaorr, vérallatófű	
Hepatica nobilis	májvirág	
Hypericum perforatum	közönséges orbáncfű	
Knautia arvensis	mezei varfű, fekélyfű, kelésfű	
Leonorus cardiaca	szúrós gyöngyajak, szívű, erősítőfű, torokgyíkfű	
Lysimachia nummularia	pénzlevelű lizinka, innyújtófű, nádráfű	
Malva neglecta	papsajt mályva, haslágýtófű	latin
Matricaria chamomilla	kamilla, orvosi székfű	német
Mercurialis annua	egynyári szélfű, hasindítófű, de ezt is nevezik haslágýtónak	
Phyllitis scolopendrium	gímpáfrány, lépfű	szláv
Potentilla argentea	ezüstös pimpó, köszvényfű	valószínűleg magyar fejlemény a latin „pimpinellából”
Potentilla erecta	vérontó pimpó, vérhasgyökér	
Prunella vulgaris	közönséges gyíkfű, toroköröme, torokvillahím, torokgáncs	
Pulmonaria officinalis	orvosi tüdőfű (ez tartozhatna az első csoportba is)	

Sempervivum tectorum	kövirózsa, fülfű	
Sisymbrium sophia	sebforrasztófű	
Streptopus amplexifolius	torokfű	
Tanacetum vulgare	gilisztaűző varádics	szláv

A harmadik csoport tagjainak neve nem árulja el a gyógyító képességet, pedig sok ismert gyógynövény tartozik ide:

<i>tudományos név</i>	<i>magyar név</i>	<i>Eredet</i>
Artemisia abrotanum	istenfa	
Chelidonium majus	vérehulló fecskefű	
Cichorium intybus	katángkóró	valószínűleg török
Cnicus benedictus	benedekfű	
Convallaria majalis	gyöngyvirág	
Digitalis purpurea	piros gyűszűvirág	
Equisetum arvense	mezei zsurló	magyar fejlemény, jelentéstopadással önállósult
Glechoma hederacea	kerekreprekény	ismeretlen eredetű, erdélyi tájszóból Kazinczy emelte irodalmi szintre
Hyssopus officinalis	kerti izzóp (ezt nem fordították orvosinak, csak latinul az!)	latin
Juniperus communis	boróka	szlovák
Lavandula angustifolia	közönséges levendula	latin
Mentha piperita	borsosmenta	latin
Origanum majorana	majoránna	latin
Plantago lanceolata	lándzsás útifű	
Primula veris	kankalín	származékszó
Ricinus communis	ricinus	latin
Rosa canina	csipkebogyó	
Ruta graveolens	kerti ruta	latin
Sambucus nigra	bodza	szláv
Taraxacum officinale	gyermekláncfű	
Thymus serpyllum	kakukkfű	
Tilia cordata	kislevelű hárs	ősi örökség a finnugor, esetleg uráli korból
Urtica dioica	nagycsalán	ótörök
Verbascum phlomoides	szöszös ökörfarkkóró	

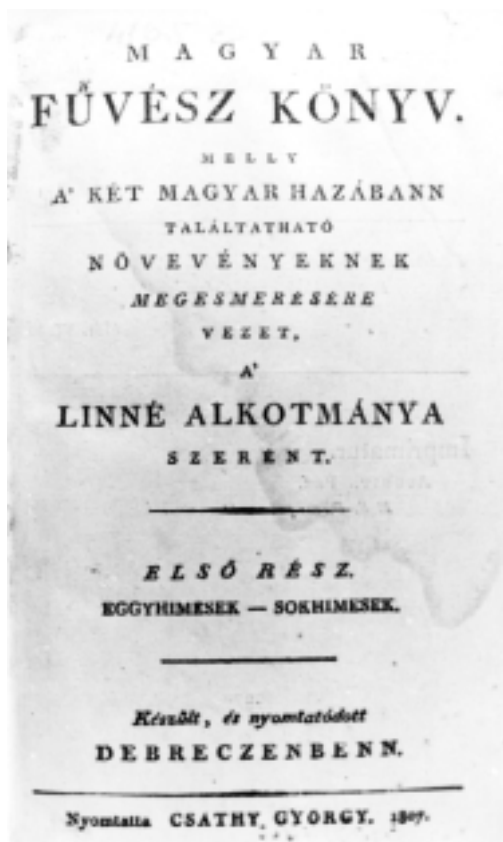
SZEMÉLYES KEDVENCEK

A negyedik csoportba személyes kedvenceim tartoznak. A gyönyörű gyógyítók, ahogyan Juhász Ferenc is nevezte őket sokszor, sok helyütt idézett szívárványos szavaival, mert nekem mindig a hét ragyogó színt idézik káprázatos sorai.

„Ti zöld varázslók, virág-sámánok, virág-orvosok, gyönyörű gyógyítók, eleven gyógyszerek, szívér-tágítók, légzőszerv-tisztítók, ti tüdő-buzdítók, seb-forrasztók, fulladás-szüntetők, szemet-vidítók!”

A személyes kedvencek nemcsak a szó valódi értelmében gyógyítanak. Általában rosszkedv ellen is hatnak. Elég csak rájuk gondolni, de még hatásosabb a bevezetőben említett növényzeti munkák valamelyikét ölbe venni, és csak nézni, olvasni a gyönyörű neveket. Diószegiék varázsát például. Előttük ugyanis nem olvastunk szíromról. Pedig a virágnak ma már szirma van. Ők még nem növényekről szóltak, hanem plántákról. Az ördög-szekér (*Eryngium campestre*) általuk lett iringó, s a bibeszál és a bibe virágbeli elhelyezkedése is tisztázódott, új nevével együtt. „Anyaszár (*Stylus*) eggy kis Száratska, melly némelly virágokban a' magzat tetejéből nő ki. Illyen a' tulipántban nints, de van a' szegfűbenn, még pedig kettő; némellyekbenn több is szokott lenni. Az Anyaszár tetejénn van a' Bibe vagy Tsúts, vagy Porfogó (*Stigma*), a' melly néha gombos, mint a' Kankalínbann; néha hegyes, mint a' Szegfűbenn; néha két ágú, mint a' Folyó fűbenn 's a' t. A' virágzás' idejénn mindenkor valami nedvességet izzad ki, mellybe a' nemző por bele ragadvánn, lehat a' magzatba, 's azt tenyészővé teszi. Mikor a' magzatonn anyaszár nints; a' Bibe tsak a' magzat tetejénn ül, mint a' Tulipántbann, Mákbann, 's a' t.”

Kedvenc gyönyörű gyógyítóim között első helyen említtem a kamillát (*Matricaria chamomilla*), mert azon túl, hogy tényleg sokszor bizonyította gyógyhatását, elnevezésének sokszínűsége is magával ragad. Nemes szekfű, jó szagú szekfű, anyafű, kis kamilla, mátrafű, mesterfű, mezei kapor, perefű, pipitér, Szent-Iván pipitér, székfű, szüzek anyja, szíkvirág, nádrapártamag, kenyérmorzsza, fűnek anyja, mádrafű, köz-mádrafű, mettérfű, anyaméh-fű, kerti szék-fű, nádrafű, bubulyka, katóka, pipiske, sárgavirág, hermancsik, marmancs – ez mind-mind kamilla. A XIV–XVI. századi szójegyzékek, herbáriumok szinte kivétel nélkül említést tesznek róla, így szerepel a következő szöszedetekben: Besztercei (1395. „zek phew”), Schläggl (1405. „zek fiw”), Soproni (1435. „sek fy”), Herbolarium Vincentiane (1500. „Zegh fy[W]”), Növénynevek (1520. „zeek fy”), Ortus Sanitatis (1525. □eek fýw”), Murmellius (1533. „Stek fy”), Gyöngyösi szótártörredék (1560. „Zek f?”), Szikszai Fabricius: Nomenclatura (1590. „Szeek fú”), De Herbis (XVI. század „zeek fw”). „Igen jószagú, aküt az barbályok a lúgba vetnek, ennek Chamomilla neve” – írta Mélius 1578-ban. A székfű vagy szikfű elnevezés előtagja a szikes talajú földre utal, hiszen a kamilla a szikes talajon is kiválóan díszlik. Második kedvencem a levendula (*Lavandula angustifolia*), Péchy Lukács 1591-es könyvének tanúsága szerint spikinárd, mely a „megelégedés és takarékság” növénye. Szeretem a balzsamos aranyvirágot, másként Boldogasszony mentáját, vagy Boldogasszony tenyerét, (*Tanacetum balsamita*) is, a XII. századi Pray-kódexben szereplő növényt. Huszonhat társával együtt az első magyar nyelvű gyógynövényjegyzékként

„Végre rögzítette az addig annyi ingadozásnak kitett magyar növényneveket, és ezzel közelebb hozta az egész botanikát a magyar anyanyelvű közönséghez.” (Gombocz Endre, 1936.)

nyilvántartott lista egyik tagja. Az egérárpa (*Hordeum murinum*) azon kevés növények egyike, melyek nevét gyermekeim önként és boldogan tanulták meg magyarul és latinul is, miközben élvezettel dobáltuk egymás hajába a kis ragadós kalászokat. Az árpa szó ótörök eredetű. A mécsvirág (*Melandrium album*) apámé. Réges-régi sétákon együtt örültünk az esténként kibomló szirmoknak s az illatának, amely – higgyék el –, akkor még volt! Kicsit vanília, édesen bódít. Vajon hova lett? Az útszéli zsásza (*Cardaria draba*) – nevének eredete ismeretlen – régóta „dobogós” nálam. Szeretem kimondani a melegítő, „zsarátnokos” betűket, és szeretem nézni, ahogy a panelházak tövében is kibújik tavasszal, valami nagy-nagy örömet hirdelve.

ÖSSZEFOGLALÁS

Egy tanulmány végéhez közeledvén illik összefoglalni a mondanivalót. Megszámoltam, hány növényről esett szó. Összesen hatvannyolcra. Ezeknek több mint a fele „hasonlító” nevű, azaz a

név arra utal, amire a növény hasonlít vagy arra, amit gyógyít: körömvirág, salamonpecsét, vérfű, cickafark, pásztortáska, gyűszűvirág, stb. Tíz név latin, öt ismeretlen, vagy bizonytalan eredetű. Négy szláv, három ótörök, két szlovák és egy-egy példa akad a következő típusokból: német eredetű, ősi örökség a finnugor, esetleg uráli korból, magyar, illetve valószínűleg magyar fejlemény, származékszó, végül egy valószínűleg török eredetű kifejezés. Természetesen, ez a gyér minta nem teszi lehetővé semmiféle helytálló következtetés levonását a nevek eredetének, típusának megoszlását illetően. Mégis (mondom, évtizedek óta foglalkozom velük, olvasok róluk, és boldogan használom őket különféle nyavalyáim gyógyítására), valami azt súgja, hogy akár hatszázhatvannyolc név esetében is hasonló arányok jönnének ki. Vagyis az elnevezésük részleteiben és eredetében tarkaságot, sokféleséget, változatosságot mutató „zöld varázslók” valóban egy nagyon is egységes egészbe simulnak bele. Növényneveink is a magyar szavak megszokott eredeteloszlását mutatják, hiszen a magyarban többnyire szláv, német, latin vagy ótörök eredetű jövevényszavakat találhatunk. A magyar gyógynövénynevek jelentős részének nincs köze a tudományos névhez (kakukkfű, kankalin, gyermekláncfű, vérehulló fecskefű stb.). Számottevő a latin név átlenyegülése a magyarba (zsálya, levendula, izsóp, menta), és előfordulnak a különböző típusú, más jövevényszavak is (atracél, ziliz, bodza, csalán).

Véget nem érő történet a növények megismerése, a nevük, és a bennük rejlő gyógyerő elsajátítása, megtanulása. Nagy tudású botanikatanárom vezetésével néhány éve remek túrán vettem részt a Szent György-hegyen. Fáradhatatlanul zúdítottuk rá az ilyenkor szokásos kérdésöszont, és ő ugyancsak fáradhatatlanul válaszolt. Egy növény azonban kifogott rajta. – Hát, azért már én is pihenhetek egy kicsit! – Űtötte el hamiskásan a választ. Jaj, de irigyeltem! Hiszen ha én is csak azt az egyet nem tudtam volna!

IRODALOM

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. 1967, 1970, 1976. Budapest
- Diószegi Sámuel – Fazekas Mihály: Magyar Fűvészkönyv. 1807. Debrecen
- Gombocz Endre: A magyar botanika története. 1936. Budapest
- Hoffmann Károly – Wagner János: Magyarország virágos növényei. 1903. Budapest
- Melius Juhász Péter: Herbárium. 1578. Kolozsvár (hasonmás, szerk.: Szabó Attila, 1979. Bukarest)
- Priszter Szaniszló: Növényneveink. 1998. Budapest
- W. Nagy Ágota: A kamilla Magyarországon a XX. században. In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1986–1987. Budapest

Szenczi Molnár Albert és a magyar orvosi nyelv

A kutatások szerint a XVI–XVII. századig nagyon kevés volt hazánkban az akadémiai, egyetemet végzett orvos, s ezek is vagy külföldi, vagy külföldön tanult magyar orvosok voltak. Az orvosi feladatokat nagyrészt a *füvesek* vagy *fűjesek*, *tudós asszonyok*, *javasasszonyok*, *bábák* látták el, akik a betegek gyógyításához és a varázsláshoz használatos gyökereket és orvosi növényeket gyűjtögettek. A gyógyító munkában részt vettek még különféle kuruzslók is. Ezek egy része vándorló (gyakran külföldi) kuruzsló volt, ilyenek voltak például az *olejkárok* (azaz az olajokat, balsamokat árusítók), a *sérumetszők*, a *borbélyok*, a *vándorsebészek*, a *csontrakók*, a *szemoperálók*, sőt a *hóhérok* is, akiknek a köznép gyógyító képességet tulajdonított (Magary-Kossa 1929/1: 75–92).

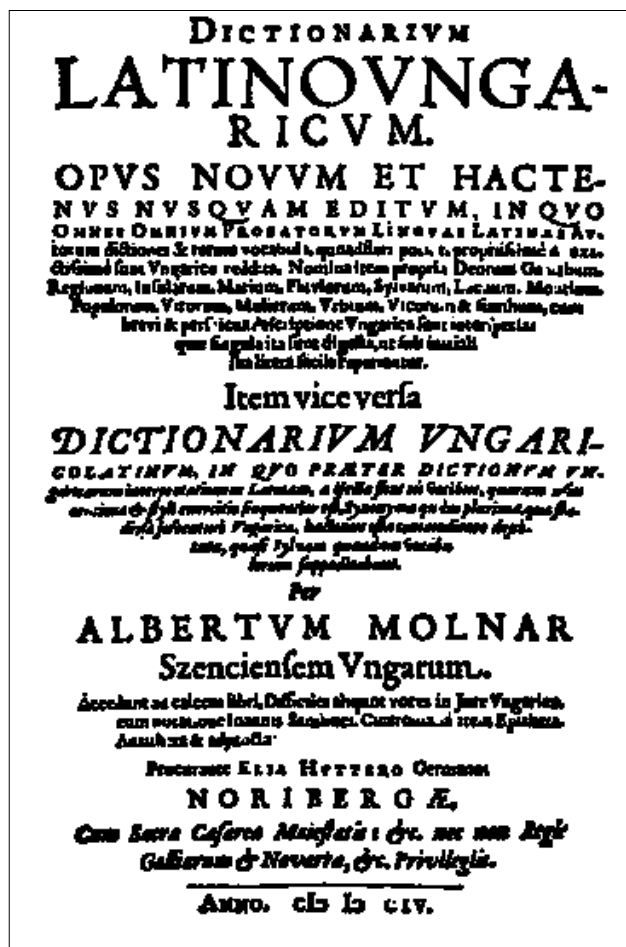
A magyar orvoslásnak volt tehát egy tudós, akadémiai végzett, orvosok által művelt ága. Ennek az orvostudománynak a nyelve kezdetben a latin volt.

Volt azonban egy népi ága is, mely tünettani észrevételen, tapasztalaton alapuló magyar kifejezéseket (gyakran körülírással kifejezéseket) használt.

A kétféle orvoslás és a kétféle orvosi nyelv azonban nem vált el élesen egymástól, inkább valami sajátos egymásra rétegződés jellemezte ezt a két típust. A külföldön beszerzett könyvekbe beírták például a népi gyógymódokat, sőt a XVI. századi magyar orvosi könyv, mely az orvoslás tudományának szakszerű, tudományos összefoglalása, s melynek szerzője gyakran hivatkozik híres külföldi orvosokra, szintén tartalmazza a népi gyógyítás módszereit, sőt a népi babonákat is.

S fordítva: a papok, a bábák, a nemesi udvarházak asszonyai, akik gyakran foglalkoztak gyógyítással, a népi módszereken kívül sok mindent ellestek az udvarházakban megforduló orvosoktól, s gyakran össze is foglalták kis, kéziratot, házi orvosló könyvecskékben a különféle eredetű tapasztalatokat.

Az orvosi nyelv tehát a XVI. század végén igen tarka és színes volt. Erről, mint említettem, hiteles képet alkothatunk a XVI. századi orvosi könyv alapján. Az orvosi könyv sok testrészt-, betegség-, tünet- és gyógyszer-, illetve gyógymódnév tartalmaz, szókészlete mégis (mai szemmel nézve) szegényes és olykor nehézkes is, hiszen sok esetben csak körülírással kifejezésekkel él. Néhány példa erre: *Alom hozó oruosság* (OrvK. 18), *Dühös busulth bolondság* (i. m. 25), *Szajának es Orczanak felre mènese* (i. m. 46), *Zém fennek megh terjedese* (i. m. 61), *Ha Melý szém Estwe vagy Eýel ýol lath, de delbe awagy nappal keweseth* (i. m. 89), *Saarnak az bér ala ký omlasa* (i. m. 223), *Az oldal chýontok*

alat ualo husos hartýak (i. m. 227), *Hasnak Verrel valo mènese* (i. m. 255), *Keznek megh chýuggedese* (i. m. 402).

A nyelvünkkel való tudatos törődés a XVII. század első felében indult meg. Az úttörés érdeme Szenczi Molnár Alberté, aki nyelvtanaiban és szótáraiban megkezdte a tudományok nyelvének magyarosítását.

Szótára, s különösen annak latin–magyar része egyáltalán nem hasonlít a mai kétnyelvű szótárakra; sőt azt lehet mondani, hogy inkább értelmező szótár, sőt enciklopédia, hiszen például a latin rész címszavai között igen sok görög–római kultúrkörbe tartozó személynév és földrajzi név szerepel, bőséges magyarázattal. Ugyanígy részletes magyarázatot találunk néha a köznevek s ezzel együtt az orvosi szakkifejezések mellett is. Példa személynevek magyarázatára: *Hippócrates. egy igen jeles fő Or-*

*vos, az Cos Szigetbőlvaló. – Tántalus. Iupiter es Plota fia, ki Pokolba (az Poetac tetzesse berint) mindenkor bomjuhozik es ehezik, noha torkig all az vízbe, és orra elöt függ az termet alma fa, kikkel hamikor elni akar, menten el rantatnak elöle. – Példa néhány orvosi kifejezés értelmezésére: Agónia. Belső rettenetes hartz; Appetitus. Nagy eteli kivansag; Atheróma. Keleveny, fejer gőnyetseggel rakva (ma: kásadaganat; vö. Brencsán 1983); Clyster. Kristely. Beteg hatullyaban boczato, purgalo orvossag (ma: beöntés); Cóndylus. Vyaid izeinec czomoia (ma: bütök, ízületi véggel rendelkező csont rész; vö. Brencsán 1983); Eúgium. az asszonyj allat bemermes testénece kapu hartayaja, mely az Venus első Ostromán rontatikel (ma: szűzhártya); Perióstion. Egy vekony hartya, ki az egeß embernece minden czontyait befödi (ma: csonthártya; vö. Brencsán 1983); Peritonaeum. Vekony de erős hartia, ki az hasban az töb belt befödi es körül fogja (ma: hashártya; vö. Brencsán 1983); Phagaedéna. Fekely, vagy keleveny neme, ki az testben magat mind az Czontig beßfi (ma: kórházi üszök, mélyreható üszkös szövethalás; vö. Brencsán 1983); Phimósis. Az ferfiu tagnac nyavalyaja, midön az bőre ugy meg borul, hogy az mackrol le nem foßolhat, avagy vizontag rea nem borulhat (ma: fitymaszűkület; vö. Brencsán 1983); Pubértas. Kimohozot ifjusag: az Ferfinac 14. az Leanzonac 12. eßtendös koraban; Siriásis. Agy velö környekinec fölizadása elhevölese, kivalt kepen kis Gyermekeken (ma: napszúrás; vö. Brencsán 1983); Solátus. Napfeny miat nyavalas, heuseg miat betegült, Egettetöt, rontatot (ma: napszúrás kapott); Steátoma. Testen valo dagadas, kiben faggyu-ßabaso nedvesseg vagon (ma: faggyútömlő, vö. Brencsán 1983); Tórus. ember testin husos inas tag (ma: duzzanat, tekercs, csomó; vö. Brencsán 1983); Trachéa. Lelegzet vevö gege (ma: légcső; vö. Brencsán 1983); Várix. Dagat öreg ÉR az ember testén (ma: visszeres csomó, görcsér; vö. Brencsán 1983); Zostér. Szent Antal tüze, mely nyavalya az embert hamar megöli (ma: övsömör; vö. Brencsán 1983). – Mint látjuk, ezek a szerkezetek nehézkesek, s nemigen alkalmasak a tudományos nyelvben a tiszta, világos kifejezésmódra, igaz, hogy némelyikre (pl. *phagaedena*) ma sincs megfelelő magyar kifejezés.*

Molnár Albert szótáraiban azonban nem csupán körülírással magyarázatok, hanem új magyar orvosi kifejezések is találhatók, ilyenek a következők: *Ágyékhártya* (l. Diaphragma); *Czetstöl elválasztas* (l. Ablactatio); *Gömbölyeg orvossagos Cipóczka* (l. Pastillum); *Czipóczont* (l. Cöxa); *Fityeßö, Elesßbaglo mint az Eb* (l. Ságax); *Főnece meghiúlasa, Bolyokázás, Eßbelyösseg* (l. Delirium); *Gyermekágyas* (l. Puérpera); *Holt test metélö* (l. Anatomicus); *Köz*

hartya (l. Disséptum); *Megemeßtes, megfözes* (l. Concoctio); *Paraßorvos* (l. Empíricus); *Szunnyadozo, almos, Szunnyata, rest, tunya* (l. Somnoléntus; ma: aluszékony, vö. Brencsán 1983; vö. még OrvK. 387: *zunnjadagos*); *Hasas, Terhes, Tölglyellö* (l. Foetus); *Töki saczkoja* (l. Scrótum) (az EWUng. a szó 'a belső szervek, mirigyek váladékának tömlöszerű zacskója' jelentésére az első adatot 1760-ból idézi); *Vaklyás, az ki a gyertyánál nem jol lat* (l. Lusciósus); *Vekony Bél* (l. Híla); *Vemheczke, kinek még eßtendöjelentö foga nem nöt* (l. Abolus); *Veretec lic, haylic az ember bőrín* (l. Pórus); *termékeny* (TESz.).

Szenczi Molnár Albert új orvosi szavai és kifejezései szabályos alkotások: szóösszetételek, képzések, szó szerkezetek, néhány esetben új jelentéssel ellátott tőszavak, mint a *zacskó* (he-rezacskó jelentésben). Csupán két szócsoportja mesterkél: a *-szabású* utótagúaké és az *-i* képzős mellékneveké (vö. még Bárdos Remig 1896: 42; Simonyi 1905: 173), például: *fejer ßabásu* (l. Albidus); *faggyußabaso* (l. Steatóma); *Nagy eteli kivansag* (l. Appetitus); *Agyeki faydalom* (l. Lumbago); *Kézi kößvény* (l. Chiragra); *Egéz testi viz korsag* (l. Anasárca); *Szemi kelyés, Arpa* (l. Chalázion); *Erößbaki* halal (l. Biothánatos). Molnár Albertet valószínűleg az indította e megoldás gyakori alkalmazására, ami később Gelejit is, hogy maga is érezte, hogy a hosszabb, szerkezetes kifejezések (ilyenek például: *szemen való, májhoz kapcsolódó, májon való* stb.) nehézkesek, valamint hogy: amit a deák egy szóval fejezett ki, azt ő sem kívánta többlel (vö. Simonyi 1905: 173–4).

SZAKIRODALOM

- Bárdos Remig 1896. A magyar nyelvtisztító törekvések története. Esztergom.
- Brencsán János 1983. *Új orvosi szótár. Orvosi kifejezések magyarázata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- EWUng. = Benkő Loránd (Hrsg.) 1993–1997. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dr. Magyary-Kossa Gyula 1929. *Magyar orvosi emlékek I–II*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.
- OrvK. = Varjas Béla (kiad.) 1943. *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Sárkány Nyomda, Kolozsvár.
- Simonyi Zsigmond 1905. *A magyar nyelv*. Athenaeum, Budapest.
- Szenczi Molnár Albert 1604. *Dictionarium Latino-ungaricum*. [2. rész:] *Dictionarium Vngarico-Latinum*. Nürnberg.
- TESz. = Benkő Loránd (szerk.) 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hozzászólás a Magyar Orvosi Nyelv IV. évfolyamának 1. száma ürügyén

Tisztelt Szerkesztőség!

Az utóbbi évek orvosi irodalmából számomra a legnagyobb örömet a Magyar Orvosi Nyelv okozta, megjelenésével és tartalmával egyaránt. A magános harcosok helyét végre jóval erősebb közösség vette át. Bátrabban merem remélni, hogy a közös célért, a magyar orvosi nyelvért végzett munka – ha nehezen is, de – eredményes lesz.

A lapot olyan szeretettel tartom a kezemben, mint annak idején valamelyik nyiladozó értelmű unokámat, akihez mindig a jobbtás szándékával szóltam. A IV/1. szám első oldalait olvasva ez a szeretet fogalmazott meg bennem néhány gondolatot és kérdést. A bulvárlapok magyar nyelv ellen elkövetett vétkeiket másképpen ítélem meg, mint a Magyar Orvosi Nyelvben olvasható bagatelleket. Nem a tökéletességet hiányolom, mindannyian messze vagyunk attól; a számítógép akkor csempész be hibákat, amikor akar.

1. **SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG** (a lap belső borítóján). Miért két szó, ha nyelvünk helyességén őrködő könyvekben egy?

2. *Prof., prof., Prof. dr. és Dr., dr.* (2. és 4. oldal). Tudatlanságomat fejezem ki a kérdéssel: mennyire szorosan tartoznak ezek a rövidítések az illető nevéhez? Ha szorosan, a nagybetű mindig nagybetű? Más kiadványokban a családnév előtt rendszertelenül kezdődnek nagy- vagy kisbetűvel, függetlenül attól, hogy felsorolásban, kettőspont után, mondat elején vagy közben vannak. A szótárak is „Dr. vagy dr.”-t írnak. Egyeseknek a *Dr* „nagydoktor”-t jelent. Melyik írásmód a helyes? Elhagyhatjuk a titulusokat, ha azok a név lényeges részét alkotják?

3. *Úgynevezett* (5. és 7. oldal). Az idézett helyeken *un.* vagy *u.n.* van a helyes *ún.* helyett. Ha valaki levelét közli a lap, milyen esetekben és milyen mértékig köteles a levélíró hibáit kijavítani? A szó szerinti idézetben természetesen maradjon meg a *régies* rövidítés vagy írásmód. És a sajtóhiba? Láttam elért című közleményt „élethűen” idézni. Járuljunk hozzá a hiba terjedéséhez? Hol a határ?

4. *Írni-szerkeszteni* (5. oldal). Más feladat írni, más szerkeszteni. Miért terjed ez a kötőjeles írásmód az *írni és szerkeszteni* vagy *írni, szerkeszteni* helyett? Hasonlóan zavaros – főleg előadásban – a *kutatás-fejlesztés*, hiszen kutatásfejlesztésnek érthetjük a kutatás és fejlesztés helyett. Nem tartom követendőnek a *kéz-láb remegés* (6. oldal) típusú, teljesen fölösleges és indokolatlan kötőjelezést a *kéz- és lábremegés* helyett. Torzítsuk el a Szózatot *ápol-eltakar, áldjon-verjen és élned-halnod kell* összevonásokkal?

5. *Nagykötőjel* (6. oldal). Használatát az Értelmező Kéziszótár „tömör szókapcsolat”-ra korlátozza, Bősze professzor úr „pontosan meghatározott tartományra”. A közlemények, könyvek írói aligha veszik figyelembe ezt a két meghatározást, talán nem is értik. Akkor a lektorok vagy korrektorok miből tudják megtalálni, hogy a szerző vajon mire gondolt? Pl. amikor ezt írta: „Tartsuk a kémcsövet 2-3 percig 80 fokos vízben!” Küldjük vissza a szerzőnek, hogy foglaljon világosan állást („a 4 perc már tönkreteszi az anyagot”), vagy írja így: „2–3 percere”? Ha a normális spermiumfej hossza egyik könyvben 4–6 μm , a másokban 3–5 μm , az eltérő számadatok a *szerzők* szerinti pontos tartományt jelentik és nem a valóságot?

6. *Őket* (6. oldal). Ha személyekről van szó, én azt mondom *őket*, ha tárgyakról *azokat*. Osztályfőnökiünk rossz jeggel büntetett, ha felcseréltük ezt a két szót. A moziban mégis azt halljuk, hogy „ez itt az igazgató”, a személtápatokra pedig azt mondják, hogy „szedjék *őket* össze”. A köznyelvből szinte teljesen kipusztult az *azokat*, dölyfösen uralkodik az *őket*. Helyes ez?

7. *Észrevétlen* (5. oldal) az észrevétlenül helyett. Melléknév a határozószó helyén. A köznyelvben a legdivatosabb szavak közé tartozik a csúf *abszolút*, viszont gyakorlatilag kihalt az *abszolúte*. Jó irányba megyünk?

8. *Egy* (2., 5. és 6. oldal). Az ötvenes évek elején osztályfőnökiünk a germanizmusok kerülésére buzdított, sőt, kényszerített minket. Az ilyen mondatokból („...csenevészé válik, *egy* zagyva keverékké...”, „...ha különírt szókapcsolathoz *egy*, az egészre vonatkozó utótagot csatolunk...”, „...pontos határokat, *egy* pontosan meghatározott tartományt...”) piros ceruzával húzta ki az *egy*-et. Gondolatban én is így tettem, és a kihúzás mind a három példamondat előnyére vált. „Fejlődik” a nyelvünk, vagy az én félévszázados tudásom avult el?

Hasonló, nem kifejezetten szaknyelvi kérdések másokban is felvetődnek. Azért is kitűnő ötlet, nagy érték ez a lap – csak ne-hogy megszűnjön! –, mert lehetőséget kínál közös nyelvi gondjaink megvitatására.

Nagyon várja a következő példányt:

Dr. vagy dr. Berényi Mihály
ny. egyetemi tanár

(Ui. Ha hozzászólásommal nem sértettem meg senkit, az urológia területéről szívesen gyűjtögetnék gyomlálni valókat. Mekkorára lehet a „csokor”?)

Tisztelt Professor Úr!

Természetesen egyáltalán nem sértett meg senkit: nyelvi vitákat folytatni, szaknyelvünkről beszélni, írni, adott esetben egy éppen a szaknyelvről foglalkozó lap hibáira kultúráltnak vagy akár ironikusan rámutatni: nem lehet sértődés tárgya – mindannyiunkat a jó szándék, a segíteni akarás vezérel, közös ügyön fáradozunk, s a tartalmas gondolatcseréhez a vita, a kritika, a bírálat is hozzátartozik. Így van ez rendjén!

S most megpróbálunk legalább néhány kérdésre megfelelni! Hogy miért szerepel két szóban a „SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG”? Mert e lap szerkesztője figyelmen kívül és hibásan járt el... Igaza van! A helyes írásmód az egyszavas változat: „SZERKESZTŐBIZOTTSÁG”. (Ezt az egyszerű tényt maga a Magyar helyesírási szótár is rögzíti...)

A név előtti Dr. vagy dr. rövidítések esetében nincs szó a „nagydoktorság” kérdéséről: ez egy régi keletű, de téves nyelvi babona. Alaphelyzetben a név elé csak a „dr.” dukál. Aki akadémiai doktori címmel is bír, annak neve után bátran jelölhető ez a tény is (például így: „Amint azt dr. Bubó Bubó, az orvostudományok – vagy: az MTA – doktora azt előadásában már mondta...”). Az viszont fontos, hogy amennyiben egy név különösen kiemelt helyen, főként ha megszólításban szerepel, akkor a tiszteletadás okán nagybetűvel kezdjük a nevet írni, akár „nagydoktor” az illető, akár nem. (Álljon itt is egy példa! „Tisztelt Dr. Berényi Mihály, kedves Tanár Úr!”: hangsúlyozni kell, hogy csak a megszólított személyre utaló megnevezéseket írjuk nagybetűvel, a névelőket és az egyéb közbeszúrt szavakat – példánkban a „kedves” jelzőt – természetesen kisbetűvel kell írni.) Azt persze már nehezebb eldönteni (talán egyéni ízlés kérdése is...), hogy az adott név a maga szövegkörnyezetében mennyire kiemelt helyzetű...

Az „úgynevezett” szó helyes, szótárazott rövidítése természetesen „ún.”, de ha történetesen valaki másként rövidíti (gyakran találkozhatunk például az „ú.n.” formával is) és úgy is marad benne a szövegben, akkor sem történik olyan nagy tragédia, egyszerűen azért, mert ez jelentészavart, érthetlenséget azért nem okoz, s végül is a helyesírás nem elsősorban megállapodás szerinti öncélú szabálygyűjtemény: a helyesírás fő célja a világos, félre nem érthető gondolatátadás szolgálata! Professor úr itt utal a lap készítőinek, főszerkesztőjének, szerkesztőinek felelősségére is. Nagyon nehéz kérdés ez. Természetes például, hogy a nyilvánvaló betűel-
ütéseket vagy az egyértelműen csak a gyors gépelés okozta helyesírási hibákat ki kell javítani, de nagyon sokszor kerül a lektor, a szerkesztő ezeknél sokkal nehezebb helyzetbe. Az ezekkel kapcsolatos kérdések taglalása külön komoly tanulmányt igényelne...

A példaként mutatott összekapcsolási módok („írni-szerkesz-

teni”, „írni és szerkeszteni” „írni, szerkeszteni”) voltaképp mind helyesek, használhatóak. Az más kérdés, hogy az első, kötőjelezős változat mostanság valóban egyre gyakoribb, de ez nyelvi divat kérdése – s minden divatra érvényes: nem tart örökké, idővel majd lanyhul, múlik, s ez az írásmód is megtalálja nyelvünkben-írásunkban (nyelvünkben és írásunkban) a maga megfelelő súlyú helyét.

A nagykötetjel problémáit nagyon jól mutatják a professor úr küldte példák. Bizony: a szerző foglaljon világosan állást az ügyben, hogy „a 4 perc már tönkreteszi-e az anyagot” vagy nem! Természetesen ez kissé eltúlzott példa, és ha világos, hogy tartalmilag mit is akar mondani a szerző, akkor magunk is átjavíthatjuk ezt a „kis bakit” – ám egy tudományos értékű cikket írni akaró szerző nem engedheti meg magának azt a slendriánságot, hogy mondanóját szakszerűtlenül, adott esetben szakmailag félreérthetően engedje megjelenni – no de hát mire valók a szakmai és a nyelvi lektorok? Ha az egyik könyv szerint 4–6 µm, a másik szerint 3–5 µm a normális spermiumfej hossza, akkor valóban elgondolkodhatnánk, hogy végül is mekkora egy normális spermiumfej: igen, az eltérő számadatok e helyzetben csak és csupán a szerzők szerinti pontos tartományt jelentik – persze ez megint erősen eltúlzott példa, de tiszta lesz a helyzet, ha azokat a fránya nagykötetjeleket kötőjelekre cseréljük – szabotosság, szakmai igényesség és tudatosság: ez legyen a mérce!

Az „észrevétlen” és az „észrevétlenül” szavak használata egyaránt helyes. Csak nyelvfejlődésünk utóbbi időszakában kezdett el terjedni az „észrevétlenül” alak, s ennek az lehet az oka, hogy nyelvhasználók ösztönösen próbálnak hangsúlyosabb különbséget tenni a jelzői és a határozói jelentést sugalló formák között. Mindenesetre itt nem beszélhetünk hibáról.

Az „egy” határozatlan névelő példákban bemutatott használatával szintén nincs gond: a nyelvhasználati jelenség háttérben kétségtelenül tetten érhető a német nyelvi hatás, de ez az „egy” már oly annyira beépült anyanyelvünkbe, olyan elfogadott és természetes, hogy nem lehet benne kifogásolni valót találni. Ráadásul a germanizmusok üldözése ma már nem időszerű, nem lehet komoly cél; ezzel az erővel – hogy egy kedves példám említsem – az „Itt van a kutya elásva!” szólást is szapulhatnánk, pedig hát ez aztán igazi germanizmus: egy németből tükkörfordítás... Az igazi mai nyelvi kihívás a nyelvművelés számára az angolszász hatások kivédése, kezelése, kordában tartása: jelenleg ez anyanyelvünk gondozásának legsúlyosabb, legnehezebb feladata!

Tisztelettel és kíváncsian várva a további, tetszőleges terjedelmű „nyelvügyi csokrokat” kívánunk minden jót!

a szerk.

Kérdezz! Felelek

Szerkesztőségi bevezetés

Alapvető célkitűzésünk, hogy minél több nyelvészt, orvost, kutatót stb. bevonjunk a magyar orvosi nyelvvel kapcsolatos kérdések megválaszolásába, a nehézségek megoldásába. Ennek érdekében kérdéseket vetettünk föl, és felkértünk szakértőket, hogy adjanak e kérdésekkel kapcsolatban tanácsot.

A kérdező: Bősze Péter

A LACZKÓ KRISZTINÁHOZ INTÉZETT KÉRDÉSEINKRE KAPOTT VÁLASZOK:

Tisztelt Professzor Úr! Az alábbiakban írásban is küldöm azt az állásfoglalást, amelyről személyesen beszélgettünk. Sorrendiségében az ön által adott kérdőív szerint haladok.

Papillomavírus

Az Orvosi helyesírási szótárban így ez az összetétel nem szerepel, csak a *papilloma*, mégpedig csak idegenes helyesírással, tehát a szótár szerint nem írható *papillóma* formában. Hogy a magyaros írást bevezethetjük-e a latinos mellé, azt a szótár következő átdolgozása során kellene eldönteni. A „vírus” magyaros írásmódú utótaggal azonban egybe kell írni a következők mintájára: *herpeszvírus, leukémiavírus, influenzavírus* stb. Az idegen írásmódú előtagok és a magyaros írásmódú utótagok összekapcsolására az Osiris-helyesírás a következő javaslatokat adja:

- Az idegen írásmódú előtagot tartalmazó összetételek. Ha egy idegen írásmódú szó összetételt alkot egy magyaros írásmódú utótaggal, kétféle rögzítési forma lehetséges: a teljes egybeírás és a kötőjeles kapcsolás.

Teljes egybeírást alkalmazunk akkor, ha az idegen írásmódú előtag utolsó betűje a magyarban is megszokott hangértékkel rendelkezik:

Baseballmérkőzés, bestsellerlista, boyszolgálat, cascobónusz, cellulitiskezelés, cowboyvirtus, currymártás, floorballbajnokság, grizzlyvadász, huskytartó, ketchupadag, pacemakerműködés, peelingterápia, ragdollállomány, showmanszerű stb.

- A képzőszerű utótagok nem toldalékként, hanem összetételi utótagként kapcsolódnak az idegen írásmódú szavakhoz, s ebből következően a tövégi rövid magánhangzó nem nyúlik meg:

allegroszerű, lymphocytaféle, campaniszerű stb.

- Kötőjellel kapcsolódik az utótag azokhoz az idegen írásmódú előtagokhoz, amelyek vagy néma betűre végződnek, vagy az utolsó kiejtett hangot a magyar írásrendszerben szokatlan, bonyolult betűegyüttes jelöli:

barbecue-kellékek, cabernet-fogyasztás, homepage-kialakítás, merlot-tárolás, parole-kategória, pole-pozíció, show-kellék, stroke-kezelés stb.

- A kötőjel esztétikai-tagoló szerepű is lehet a szótagszámlálási szabálynak megfelelően:

baseball-világbajnokság, pacemaker-visszaültetés stb.

- Ha egy idegen írásmódú szóalak eleve tartalmaz kötőjelet, az összetételi utótagot célszerű különírni:

e-mail cím, feed-back rendszer, make-up készítés, folk-rock rajongó, hand-out kiosztás, night-club reklám stb.

- Az idegen írásmódú többszavas kifejezések vonatkozásában nem érvényesítjük a mozgószabályt, helyette különírást alkalmazunk:

bischoň havanese tenyésztés, maine coon állomány, eau de parfume minta, ham and eggs rendelés, heavy metal örület, music center vásárlás stb.

- A képzőszerű utótagokat azonban nem lehet a kételemű idegen szerkezetektől különírni, ezért vagy egybeírjuk az idegen szerkezet második tagjával, vagy kötőjellel kapcsoljuk őket:

maine coonszerű, oratio obliquaszerű, de: bischoň havanese-szerű.

Ha a *papillomavírus* összetétel újabb összetételi taggal bővül, akkor a háromtagúvá vált összetételben a szótagszámlálási sza-

bályt kell alkalmazni. vagyis, ha az alapalak 6 szótagonál hosszabb, akkor értelemszerűen be kell iktatni egy kötőjelet, tehát: *papillomavírus-gének*, amennyiben a jelentése 'a papillomavírus génei'. Ugyanígy: *papillomavírus-receptor*.

A következő kérdés az, hogy hogyan kapcsolódik összetélti tagként a betűszó, vagyis *papillomavírus + DNS*. Ebben az esetben a kötőjeles írásmód a lehetséges megoldás: *papillomavírus-DNS*. A betűszót tartalmazó összetételekre az Osiris-helyesírás a következőket javasolja:

● „A rövidítést és betűszót tartalmazó összetételek.

Ha egy rövidítés teljes szóval alkot összetéltet, és a rövidítés előtag, az elő- és az utótagot kötőjellel kell összekapcsolni akkor is, ha a teljes alakban nincs kötőjel: *Bp.-látkép* = Budapest-látkép, *fszla.-összeg* = folyószámlaösszeg, *rkp.-lezárás* = rakpartlezárás.

● Ha az előtag eleve összetett szó rövidítése (*fszla.* = *folyószámla*), és az ehhez kötőjellel kapcsolt teljes utótag együttesen hat szótagonál hosszabb többszörös összetéltet alkot, a teljes és a rövidítést tartalmazó alakok egyaránt kötőjellel írandók: *fszla.-kivonat* = *folyószámla-kivonat*. Amennyiben ez a többszörös összetéltet újabb utótag(ka)t kap, a teljes alakban eredetileg kötőjellel írt formát (*folyószámla-kivonat*) egybe kell írni, a kötőjelet pedig az újabb utótag elé kell tenni: *folyószámlakivonat-sorszámozás*. A rövidítést tartalmazó írásmódban két kötőjelet kell használni, ugyanis a rövidítést lezáró pont után nem lehetséges az egybeírás: *fszla.-kivonat-sorszámozás*.

● Ha egy összetett szó rövidítésében az utótag teljes alakjában kapcsolódik a rövidített előtaghoz, s ezért a rövidítés pont nélkül záródik (*kvtár*), a rövidítéshez járuló újabb utótag(ok) előtti kötőjelhasználat a szótagszám függvénye. Amennyiben a többszörös összetéltet teljes alakja nem hosszabb hat szótagonál (*könyvtárszolgálat*), a rövidítést tartalmazó alakot kötőjel nélkül kell írni: *kvtárszolgálat*. Ha azonban a teljes alak hosszabb hat szótagonál (*könyvtár-felügyeleti*), a rövidítést tartalmazó forma a teljesnek megfelelően kötőjellel írandó: *kvtár-felügyeleti*.

● Ha a rövidítés összetéltet utótagja, kötőjel nélkül kapcsolódik az előtaghoz, hiszen az összekapcsolás nem írásjelnél történik: *magasfst.* = *magasföldszint*, *nyelvészktár* = *nyelvészkönyvtár*, *reálgimn.* = *reálgimnázium*.

Az ilyen típusú, rövidítést tartalmazó összetételek akkor kötőjelesek, ha a teljes forma is az: *előadó-műv.* = *előadó-művészet*. A kötőjelet ilyenkor a szótagszámlálási szabály miatt kell kitenni: ugyanis az összetéltet háromtagú, és a teljes szó hét szótagból áll. Ugyanez az alak kötőjel nélkül a háromtagú, hat szótagos *előadóművész* rövidített formája: *előadóműv.*

● A mozgósabály következtében rövidítés alkalmi összetéltet utótagként is állhat: *lakosságfszla.-ügyintézés* = *lakosságifolyószámla-ügyintézés*.

● Létezik olyan összetéltet, amelyben az egyik tag csak a rövidített alakjában él: *kft.-alapítás*. Ennek az az oka, hogy a *kft.* valójában ponttal lezárt betűszó, csak formailag tartozik a rövidítésekhez. Egy háromtagú szó szerkezet (korlátozott *felelősségű társaság*) rövid, betűjelettel rendelkező formája, s teljes alakjában nem szokás összetéltet utótaggal ellátni.

● Ha a pont nélkül használt jelszerű rövidítés összetéltet utótaggal bővül, kötőjellel kell az utótagot kapcsolni: *cm-beosztás*, *CO₂-szennyezettség*, *lg-számítás*, *O₂-sátor*, *sin-görbe*.

● A betűszók túlnyomórészt tulajdonnevek. A tulajdonnévi betűszókhoz összetéltet utótagok járulhatnak, s ezeket értelemszerűen kötőjellel kell kapcsolni: *ELTE-tanrend*, *EU-csatlakozás*, *KSH-kimutatás*, *MÁV-menetrend*, *UNESCO-jogszabály*. Az összetéltet utótag – ritkábban előtag – a kis- és nagybetűvel írt betűszókhoz is kötőjellel kapcsolódik: *DNS-mutáció*, *EKG-vizsgálat*, *PVC-borítás*, *tv-közvetítés*, *tbc-oltás*, *URH-adás*; *plazma-tv*. A tulajdonnévi betűszói előtaggal rendelkező összetételeket általában nem használjuk teljes formájukban, helyettük szerkezetes megoldással célszerű élni: *a Magyar Államvasutak menetrendje*, *a Központi Statisztikai Hivatal kimutatása*, *avagy központi statisztikai hivatali kimutatás*. A köznévi betűszók összetéltet utótagjukkal együtt való feloldása kétféleképpen lehetséges. Egyrészt ha a betűszó önmagában összetett szóból keletkezett, akkor a szótagszámlálási szabálytól függően egybeírás vagy kötőjelezést kell alkalmazni: *televízióközvetítés*, *tuberkolózisoltás*; *elektrokardiogram-vizsgálat*, *dezoxiribonukleinsav-elemzés*. Másrészt sokszor szerencsésebb a szerkezetes megoldás: *ultrarövid-hullámú adó*, *termelőszövetkezeti tag*. A több szóból álló betűszókat mindenképpen ajánlatos feloldani: *az általános forgalmi adó visszatérítése*, *az országos tudományos diákköri konferencia megbeszélése*. Ellenkező esetben a mozgósabályt kell alkalmazni, esetleg a teljes különírást.

● A betűszókkal alkotott összetételekből akkor keletkezik különírt alak, ha a tulajdonnévi betűszóhoz jelző szerkezet kapcsolódik – *OTP személyi kölcsön* –, ha a betűszónak jelzője van – *használt VW vásár*, *mezőgazdasági tsz tag* –, vagy ha a betűszó olyan szerkezetre vezethető vissza, amelyik vesszőt tartalmaz: *tájak*, *korok*, *múzeumok mozgalom*.”

Ehhez azt kell még hozzátenni, hogy ha egy ilyen kötőjeles összetéltet újabb tagot kap, akkor azt ismét kötőjellel kell kapcsolni: *DNS-vizsgálat-kérés*.

A *papillomavírus* összetéltet kaphat jelzőt, pl. az *emberi* formát: *emberi papillomavírus*. Ha ehhez a szerkezethez összetéltet tag járul, akkor a mozgósabály lép életbe, tehát: *emberipapillomavírus-fertőzések*. Elképzelhető azonban, ha a megértést nem gátolja, egy tulajdonképpen szabálytalan írásmód is: *emberi papillomavírus-fertőzések*, erre mintát az akadémiai szótár ad, lásd: *önkormányzati képviselő-választás*, *önkormányzati képviselő-választás helyett*.

További betűszót tartalmazó összetételek

A következő ilyen típusú szerkezetek szerepeltek a kérdőívben: *vírus-DNS*, *DNS-replikáció*, *vírus-DNS-replikáció*, *vírus-mRNS-képződés*, *vírus-DNS-molekula*, *vírus-DNS-szintézis*, *sejt-DNS-szintézis*. Írásmódjuk indoklását lásd fenn.

Problémát a következők okozzák. A *vegetatív* jelzős szerkezetekben az a kérdés, hogy a jelző mire vonatkozik. Az egyszerűbb példa: *vegetatív DNS-replikáció*, akkor ha a replikáció a vegetatív, de *vegetatív DNS replikáció*, akkor, ha a *vegetatív* a DNS-re vonatkozik, s így mozgószabályos lenne, de ez nem hajtható végre, így szerencsésebb a teljes különírás. A helyes írásmód a fenti esetben is mutatja az értelemtükröztető jelleget. A másik példa, amely a kérdőívben szerepel: *vegetatív vírus-DNS-szintézis*. Ennek az írásmódjának az esetében a *vegetatív* jelző a szintézisre vonatkozik. Ha a kiinduló szerkezet a *vegetatív vírus-DNS*, és ehhez járul a *szintézis* utótag, akkor a mozgószabály értelmében a leírás a következő lenne: *vegetatív-vírus-DNS-szintézis*, ám ez a szerkezet végtelenül bonyolult, így ehelyett a következő javasolható: *vegetatív vírus-DNS szintézis*. Ha azonban a vírus vegetatív, akkor a levezetés a következő: *vegetatív vírus + DNS*, ebből mozgószabállyal: *vegetatívvírus-DNS* lesz a megoldás. Ehhez járul az újabb tag, a betűszó miatt kötőjellel: *vegetatívvírus-DNS-szintézis*. A végső, ám egyik esetben sem egyszerű írásmód tehát értelmezés kérdése.

Egyéb összetett alakok a kérdőívben, valamint a víruscsaládok helyesírása

A felsorolt formák helyes írásmódja a következő: *vírusprometeraktivitás*, *vírusgenom-amplifikáció*, *vírusnukleinsav-átíródás*. Mindhárom esetben a szótagszámlálási szabály indokolja a kötőjel használatát.

A víruscsaládok írásmódjára a következő vonatkozik. Ezek háromtagú összetételek, és hat szótagig teljes egybeírás alkalmazunk. Ezek a felsorolt példák közül a következők: *parvovíruscsalád*, *astrovíruscsalád*, *reovíruscsalád*, *flavivíruscsalád*, *togavíruscsalád*, *herpeszvíruscsalád*, *filovíruscsalád*, *rhabdovíruscsalád*, *bunyavíruscsalád*, *poxvíruscsalád*, *retrovíruscsalád*. Ezek közül egyedül a *herpeszvíruscsalád* lehet problémás annyiban, hogy a herpesz írható latinosan is: *herpes*. Ha az orvosi szaknyelv ragaszkodik a latin írásmódhoz, akkor *herpeszvíruscsalád*, bár nem tartom szerencsésnek a magyar utótag miatt.

Ha a víruscsalád összetételt tartalmazó formák hat szótagnál hosszabbak, akkor a szótagszámlálás szabálya miatt bele kell tenni az alakulatba egy kötőjelet. Két lehetséges tagolási mód van. Például: *papilloma + víruscsalád* vagy *papillomavírus + család*, az íráskép értelmezés kérdése, tehát vagy *papilloma-víruscsalád*, ez esetben a jelentés 'a papilloma víruscsaládja', vagy *papillomavírus-család*, a jelentés ekkor: 'a papillomavírus családja'. Nekem mint laikusnak ez utóbbi tűnik valószínűbbnek. Így a példák megfelelő írásmódja (ha csak nincs valamelyiknél

eltérő értelmezés): *picornavírus-család*, *calicivírus-család*, *polymavírus-család*, *papillomavírus-család*, *adenovírus-család*, *arenavírus-család*, *coronavírus-család*, *paramyxovírus-család*, *orthomyxovírus-család*.

Szerepelt a kérdőívben a következő: „vírusfajlagos fehérje al egységeket”. Ennek helyes írásmódja értelemszerűen, hiszen két összetett szóról van szó: *vírusfajlagos fehérjeal egységeket*. Ugyancsak a kérdőívben szerepelt a következő sor: „vírus-daganatfehérjék pRb-vel való fehérjeegyüttes létrehozása”. Ebben a sorban minden egyes szó leírása helyes, a fogalmazás azonban nem megfelelő. Ez csak ebben a formában képzelhető el: *vírus-daganatfehérjék fehérjeegyüttesének pRb-vel történő létrehozása*.

Betűjelet vagy számot tartalmazó nyelvi alakulatok

Ezt a kérdéskört két részre kell osztani. Elsőként külön tárgyalandók azok az esetek, amelyekben a betűjel vagy számjegy, illetőleg ezek kombinációja az előtag.

Sajátos módon ezekre a formákra nem alakult ki egységes helyesírási szabály, valószínűleg azért, mert a köznyelvben (nyelvi sztenderd) nagyon kis számban fordulnak elő, jellemzően szaknyelvek. Ez azonban lehetőséget ad arra, hogy egy szaknyelv kialakítsa a saját álláspontját a szokásainak megfelelően. Az Osiris-szótárban a következő adatok szerepelnek. Csak számjegyet tartalmazó formák, amelyekben a számjegy nem darabot jelöl: *1-naftol*, *2-naftol*, *3-metil-pentán*. Mindhárom szó a kémiai szaknyelvből való. Betűjel és számjegy kombinációjú előtag nem szerepel a szótárban, a könyv szöveges részében azonban van egy példa az orvosi szaknyelvből: *L₁-vércsoport*. Bár ez nagyon csekély számú példa, de ezt mutatja, hogy ezekben az esetekben a kötőjeles forma a követendőbb, tehát a kérdőív példái közül: *p53-fehérje*, *p53-gén*, *E6-fehérje*, *E7-fehérje*, *L2-mRNS-ek*. A *p53 átíródási faktor* azonban nem tartalmaz kötőjelet, mert a betű és szám együttesével jelzős szerkezet kapcsolódik össze, és ilyenkor a kötőjel zavarná az olvasást az íráskép tagolódása miatt. Ugyanígy: *E2F átírási faktor*.

Ha a fenti alakulatokat a harmadik mozgószabály szerint összekapcsoljuk, akkor a helyes írásmód: *E6/E7 fehérjék* (lásd *kutya-macska barátság*). Kötőszóval való kapcsolódás esetén azonban: *E6- és E7-fehérjék*. Kérdés, ha nem perjelet használunk a mozgószabályos kapcsolatokban, milyen legyen a kötőjel: kicsi vagy nagy. A nagyköötjel itt ugyanis jobban tagol, bár akkor meglehetősen különleges használatú lenne. Tehát a kvázi szabályos forma: *E6-E7 fehérjék*, viszont kifejezőbb az íráskép így: *E6–E7 fehérjék*. Ugyanígy: *pRb–E2F komplex disszociál* vagy *pRb–E2F komplex disszociál*; *pRb–E2F együttes* vagy *pRb–E2F együttes*.

A másik kérdéskör azokat az eseteket tartalmazza, amelyekben a számjegy vagy a betűjel egy szó után következik. Az Osiris-helyesírás szótári részében a következő mintát találjuk: *acetil-koenzim-A*, *klorofill-a*, *klorofill-b*, *hepatitis A*, *citokróim-C*.

Sajnos, pusztán ennyi az adat, olyan nincsen, amely számjeggyel végződne. Így a következő megállapításokat tehetjük: a *hepatitis A* és a *hepatitis B* estében bevett szokásként a betűjel szóközzel, kötőjel nélkül kapcsolódik a szóhoz. Logikusan az ilyen esetben a további összetételi tagok is szóközzel kapcsolódnak: *hepatitis B vírus*, *hepatitis B vírus fertőzés*; ez utóbbi esetben megengedhető a következő írásforma is: *hepatitis B vírushalmozódás*, hiszen nem értelemszerű. A legnagyobb meglepetésemre az Orvosi helyesírási szótárban a *hepatitis B-antigén* kötőjellel szerepel, de ezt nem tartom szerencsésnek. Ez esetben a fentiek írott formája: *hepatitis B-vírus-fertőzés*, esetleg ezt módosítva: *hepatitis B-vírushalmozódás*. Egyik sem szerencsés íráskép. Én a különírt formát támogatnám.

Ha számjegy kapcsolódik a szó végén, mivel nincs rá helyesírási szabály, a szokást kell követni. Kétféle lehetőség van. Vagy szóközzel kapcsoljuk: *HPV 16*, vagy köz nélkül: *HPV16*. A hátul álló számjegy esetében a kötőjelzést nem javasolnám. A szóköz nélküli kapcsolódás megkönnyíti az esetleges összetételi utótagok kapcsolódását. Például: *HPV16-gének*. Egyébként szóközzel a következő lenne a megoldás: *HPV 16 gének*.

A kérdőív tartalmazott még két adatot. Az egyik a *HPV* betűszó és az *E6-fehérje* alkalmi összekapcsolódására vonatkozott. Én ezt nagyköötőjellel oldanám meg a tiszta tagolás érdekében: *HPV-E6-fehérjék* (erre minta a *matematika-ének-zene*). Ha a *HPV16*-tal kapcsolódik össze: *HPV16-E6-fehérje*. Akkor, ha a *HPV 16* szóközzel íródik, a nagyköötőjellel muszáj szóközzel kapcsolódnia: *HPV 16 – E6-fehérje*.

Remélem, sikerült minden kérdéskörre kitérnem.

FÁBIÁN PÁL PROFESSZOR ÚRHOZ INTÉZETT KÉRDÉSEINKRE KAPOTT VÁLASZOK:

Az AFP-pozitív, Rh-pozitív, HCG-negatív stb. írásmód a helyes (nem az AFP pozitív stb.), mert a mozaikszókhoz az összetételi utótagokat kötőjellel kapcsoljuk.

– Az ecetsavpozitív, jódpozitív, jódnegatív írásmód a jó (nem az ecetsav pozitív stb.), mivel közzői előtag esetén az egybeírás

helyes. Ezek ugyanis úgynevezett jelentéstömörítő összetételek. Ha szám is van, kötőjel kell: p53-pozitív

– Én „Barr-kromatin-negatív”-ot írnék; kifejezőbb, mint a Barr-kromatin negatív vagy pozitív forma.

– A csirasejtek mitotikus aktivitásúak, de „a csirasejtek mitotikus aktivitást mutatnak” megfogalmazás is jó.

A szövettan rosszindulatú elváltozást fedezett fel.

A CT-felvétel tályogot mutat.

Ezek a mondatok így írhatók, mert a szövettan felfedez, bizonyít, a sejt, a CT-felvétel mutat stb.

– Mikroszkóposan, makroszkóposan

Egy idegen szövegből vett példa:

Mikroszkóposan ciszták és sárgatest átmetszete mellett azonban jellegzetes szöveti megjelenésű gonadoblastoma szűrte be a petefészkek stromáját.

Mikroszkóposan szűrte be? A mondat nyilván azt jelenti, hogy a petefészkek stromáját a gonadoblastoma beszűrte, ami csak mikroszkópos vizsgálattal látható.

Mikroszkóposan ciszták átmetszete látható. Itt megint a mikroszkópos vizsgálatról van szó. Elfogadható a mikroszkóposan kifejezés ebben a mondatban?

Makroszkóposan a hasüregben daganatok helyezkednek el. Használható ilyen értelmezésben a makroszkóposan kifejezés? Nyilván arról van szó, hogy a hasüregben szabad szemmel daganatok láthatók. Itt most nem a magyarázás a kérdés!!!

Válasz: a „makroszkóposan”-os kifejezések jók, érthetőek.

– Mycoplasma a szó „azt” jelölő főnév és nem tulajdonév.

Hogyan írjuk?

A latin betűs idegen eredetű közsavak forrásnyelv szerinti írása és toldalékolása

A latin betűs idegen eredetű közsavak írásával a „Magyar helyesírás szabályai” (HSZ) című kiadvány (11. kiadás) részletesen foglalkozik. Ezeket a szavakat írhatjuk eredeti formájukban, magyar kiejtésüket tükröző formában és teljesen magyarosan: a jövevényszavakat magyarosan, az idegen közsavakat magyar kiejtésüknek megfelelően, a többbit idegen – a forrásnyelv szerinti – írásmódnak megfelelően írjuk. Az írásmód tehát azon múlik, hogy az idegen eredetű szó mennyire haladt előre a jövevényszóvá válás útján.

Egy fontos kivétel: „Ha az egyébként már magyarosan írt idegen szó kifejezésben, annak tagjaként fordul elő, eredeti helyesírással írandó.

Példák:	bacilus	Bacillus anthracis
	tuberkulózis	tuberculosis bronchialis
	dózis	dosis effectiva minima

Jelen megbeszélésben az idegen – a forrásnyelvnek megfelelő – helyesírással írt közsavakkal és azok toldalékolásával foglalkozunk.

SZABÁLYOK

1. A latin betűs írásból átvett, nem általánosan használt közsavakat az eredeti nyelvüknek megfelelő helyesírással írjuk függetlenül attól, hogy a) egy vagy többszavas kifejezésekről, szólásokról, közmondásokról van szó, b) az idegen szavakban, a magyarban nem használatos, mellékjeles betűk (? , ? , ? , i , ò , ð , ä stb.) vannak.

Ha nyomtatásban nem tudjuk a mellékjeles betűt megjeleníteni, az alapbetűt írjuk, a mellékjelet elhagyjuk (Gdansk és nem Gdansk), ami egy elfogadott szükségmegoldás; a szó kiejtésszerinti átírása nem megengedett (például „Gdansk” helyett nem írhatunk „Gdanskz”-ot). (Lehet, hogy eredetiben így van, ám mégsem szerencsés apró betűkkel írni, mert az újságban akkor senki sem fogja tudni nagytű nélkül elolvasni.)

2. Az idegen helyesírással írt közsavakhoz a toldalékokat általában – ugyanúgy, mint a magyar szavakhoz – közvetlenül – kö-

tőjel nélkül – tapasztjuk, kivételek azonban vannak. Kötőjellel kapcsoljuk a toldalékokat, ha

- a) az idegen írásmód szerint írt szó végén hangérték nélküli – ún. néma – betű van (Glasgow-ban, Voltaire-é)
- b) ha az utolsó kiejtett hangot írásrendszerünkben szokatlan betűegyüttes jelöli (Rousseau-t)

Az idegen írásmód szerint írt közvetlenül kapcsolt toldalékolás különleges szempontjai:

Az idegen szavak végső a-ja, e-je, o-ja és ö-je helyett á-t, é-t, ó-t és ő-t írunk az olyan toldalékos alakokban, amikor a magyar kiejtésben ezek a magánhangzók megnyúlnak (signorina – signorinák, campanile – campanilén, Oslo – oslói)

A -val, -vel és -vá, -vé rag v-je a mássalhangzót jelölő nem magyar betűre vagy betűkapcsolatra végződő idegen szavak utolsó mássalhangzójához teljesen hasonlóan kapcsolódik (fix – fixszel, ortodox – ortodoxszá). Ezek a ragok szintén hasonlóan kapcsolódnak az utolsó mássalhangzóhoz néma betűre vagy szokatlan betűcsoporttal végződő idegen szavak esetében is, például: guilotine-nal.

NÉHÁNY PÉLDA SZAKNYELVÜNKBŐL

gonadoblastomáról	vagy	gonadoblastomáról (HELYES)
gonadoblastomas	vagy	gonadoblastomás (HELYES)
gonadoblastomat	vagy	gonadoblastomát (HELYES)
granulocytakat	vagy	granulocytákat (HELYES)
Gudden-commisurat	vagy	Gudden-commisurát (HELYES)
immunoangiopathiat	vagy	immunoangiopathiát (HELYES)
lymphadenectomiát	vagy	lymphadenectomiát (HELYES)
lymphocytakat	vagy	lymphocytákat (HELYES)
lymphocytas	vagy	lymphocytás (HELYES)
neutropenias	vagy	neutropeniás (HELYES)
vesiculakban	vagy	vesiculákban (HELYES)
virulenciajú	vagy	virulenciájú (HELYES)
viraemiat	vagy	viraemiát (HELYES, mert az alapszó – itt például a „viraemia” – magánhangzóra végződik!)

A következő példákban viszont éppen az első változat a helyes, hi-

szen a toldalékok nem szóvégi magánhangzókhoz kapcsolódnak, márpedig csak azok nyúlnak meg, s nem az utolsó, esetleg más-salhangzóra végződő szótag magánhangzója!

gravitas abdominalist	–	gravitász abdominálist (HIBÁS)
processus pyramidalist	–	processus piramidálist (HIBÁS)
prominencia spiralisnál	–	prominencia spirálisnál (HIBÁS)
vertebralis tályog	–	vertebrális tályog (HIBÁS)
vesicularis	–	vesiculáris (HIBÁS)
vesicula umbilicalist	–	vesicula umbilicálist (HIBÁS)
vesiculovaginalis	–	vesiculovaginális (HIBÁS)
vestibularis hallucináció	–	vestibuláris hallucináció (HIBÁS)

A *vestibulum vaginae-t* – *vestibulum vaginaet* példában természetesen a „*vestibulum vaginae-t*” forma a helyes: a toldalék kötőjellel kapcsolódik a kifejezés második tagjához, mert (hivatkozva a 2. b) pontra) az utolsó kiejtett hangot írásrendszerünkben szokatlan betűegyüttes jelöli (nálunk ugyanis nincs „É” hangértékű „AE” betűjegyekapcsolat); ugyanakkor érdekessége a kifejezésnek – s ez az, ami tapasztalataink szerint sokakat megzavar –, hogy a szóvégi magánhangzónyújtást itt nem tudjuk az írásképben jelölni, mert a szóvégi „AE” jelölte, de már kiejtésben „É”-ként megjelenő magánhangzó önmagában is hosszú! Ez azért fontos, mert szaknyelvünkben rengeteg az ilyen jellegű, latin birtokos szerkezet.

A vírusok fajainak, típusainak (szerológiai típusainak), alfajainak, törzseinek, változatainak (variánsok) írásáról

A cél: a minél egyszerűbb, áttekinthetőbb írásmód kialakítása, mégpedig oly módon, hogy a későbbiekben a vírusokat jelölő betűcsoportok (szándékosan nem használtam a „vírusnév” kifejezést!) élő szövegkörnyezetben (pl. írásban) használhatóak, érthető formában is mondatba illeszthetők (névelő, toldalékolás, szóösszetételbe vonás) legyenek. A magasabb rendű kategóriák adta problémákkal most részletesen nem foglalkozom.

1. A címben említett kategóriák neveit kis kezdőbetűvel írjuk. (Ezek a fogalmak nyelvészetileg nem tekinthetők tulajdonnévnek – ld. Gardiner és más onomasztikusok, ugyanakkor a Linné-féle nevezéktan nem vonatkozik a vírusokra.)

2. A címben említett kategóriák neveit a szokásos állóbetűkkel írjuk.

3. A címben említett kategóriák neveinek minden elemét – beleértve a számokat, betűket is, mely utóbbiak viszont nagybetűk is lehetnek! – külön célszerű leírni.

4. A „vírus” (faj), „típus” (szerológiai típus), „alfaj”, „törzs”, „változat” szavakat magyaros írásmóddal, a 3. pontnak megfelelően, szintén külön szóban írjuk.

A 3. és a 4. pont indokolásaként csak a következőkre utalnék.

a) Az esetleges egybeírások, ill. kötőjelezések, nagyköötőjelezések olyan tagoltságokat hoznának a fogalom írásképebe, amelyek zavaróan hatnának.

b) Az egybeírások, ill. kötőjelezések, nagyköötőjelezések óhatatlanul idézik a Magyar Helyesírás Szabályainak 11. kiadásának írásformáit, amelyek kényszerítőleg abba az irányba hatnának, hogy az egybeírás-különírás szempontjait, pl. a mozgószabályokat alkalmazzuk, ami viszont az írásformák hihetetlen rendezetlenségét s ami még fontosabb: az adott írásformák szövegbeni megváltozását okozná. Emiatt hihetetlen bonyolult részszabályokat kéne még kidolgozni, amelyek sok ponton ellentmondások is lennének, alkalmazhatóságukhoz komoly helyesírási rész-

ismeretekre lenne szükség s az egy fogalmat takaró írásképek nem egységes voltát idéznék elő.

5. Voltaképp az előző pontok megokolásának folytatása, hogy ezen elvek szerint kialakított vírusjelölő (faj, típus, alfaj, törzs, változat) fogalmakat célszerűnek tartom a továbbiakban „főnévi jelzőnek” tekinteni, mert így megmaradhatnak az állandó írásformák, ugyanakkor a kifejezések használatakor nem mint szóösszetételekről kell gondolkoznunk róluk (mert ez egyszerűen megoldhatatlan lenne), hanem mint jelzőkről. (Pl. a „humán papilloma vírus tenyésztés” kifejezésben nem a „minek a tenyésztete?” kérdésre felelünk, amely kérdés valamiféle birtokos tömörítő összetett szó szerkezetet kéne hogy eredményezzen az eredeti formával szemben – ezt meg se kísérelném leírni... – , hanem a „milyen tenyésztés” kérdésre felelő főnévi jelzős szerkezetet írhatjuk, az eredeti vírusjelölő kifejezés írásképeinek megtartásával. Ugyanígy: „hepatitis A vírus fertőzés” – „milyen fertőzés?” stb.)

6. A már bevett, rövidítéses vírusnevek mint kivételek megtartandóak, természetesen a betűszavakra vonatkozó, most nem részletezendő szabályok (ld. kiegészítés) megtartásával (HBV, HIV stb.).

7. A rövidítéses, betűszószerű vírusmegjelöléseknél elvileg lehetséges, de gyakorlatilag csak zavart okozó, s a szokásos gyakorlatnak is inkább ellentmondó lenne – s ezért kerülendő – a betűszót megbontva az utolsó betűt az eredeti formából kiemelni és kiírni. (Pl.: HPV helyett „HP-vírus” vagy „HP vírus” formát használni. Ez esetben még az is zavarba ejtő kérdés lenne, hogy használjuk-e a kötőjelet, gondolva a betűszavak szóösszetételbe vitelére vonatkozó magyar helyesírási szabályokra, illetve a 3. és a 4. pontban megfogalmazott sajátos szempontokra.)

8. Kivételek természetesen – ha nem is nagy számban – de maradhatnak, hiszen a már bevett, megszokott, adott esetben a köznyelvben is elterjedt és ismert vírusjelölő kifejezéseket értelmetlen és eredménytelen lenne megváltoztatni.

a) Ismert, használt rövidítések (RSV, HPV, EBV stb.).

b) Köznyelvivé vált szavak, kifejezések, megnevezések (influenzavírus).

c) Tulajdonnévi eredetű vírusjelölő kifejezések, természetesen a kötőjelek, nagyköötőjelek helyes használatával (ld. kiegészítés). E megnevezések, ha (ez igen ritka eset) egy nagyobb név részeként jelennek meg, akkor az előzőek következetes alkalmazhatósága érdekében egy szónak tekintjük. (Ebola-vírus, Epstein-Barr-vírus stb.)

KIEGÉSZÍTÉS

– általános összefoglaló a betűszavak és a kötőjelek használatáról

BETŰSZAVAK

1. A betűszavakat, rövidítéseket magyarosan ejtjük ki, akár milyen nyelvből jöttek. Tehát az MRI az „em-er-í” és nem „em-ör-áj”, a PhD az „pé-há-dé” és nem „pí-éjcs-dí” stb. Ezzel együtt azért vannak kivételek, olyan, mára már teljesen elfogadott idegenes kiejtésű rövidítések, ahol azért nem ciki mondjuk az angolos betűzés (pl.: a BMJ lehet „bí-em-dzséj”, a CCD-kamera lehet olykor „szi-szi-dí” stb. – a nyelvi megszokás bizony nagyon-nagy úr!).

2. A magyaros kibetűzés is többféle módon történhet.

a) Van, hogy egyszerűen csak a betűk nevét mondjuk ki, mert olyan a rövidítés; pl. a TCCD (a koponyán keresztüli színekódolt doplerezés) az „té-cé-cé-dé” és kész.

b) De gyakori az olyan rövidítés is, amelyik egy magyarosan is egyszerűen kiejthető szó: a TIA az „tia”, a REM az „rem”, a PID (a kismencedei gyulladás betegségének, szindrómájának angol rövidítéséből) az „pid”, kiejtve is.

c) Vannak kevert kiejtésű formák is, ahol egy-egy betűt a nevének említünk, a rövidítés többi részét pedig csak szépen kiolvassuk, amúgy magyarul. Az NSAID például általában így hangzik: „enszaid” – fölhnám a figyelmet, hogy ez esetben éppen a megszokás miatt az az „S” betű végül is nem magyarosan, „s”-ként ejtetik, hanem angolosan, „sz”-ként: tehát itt azért van keveredés az alapelvekben bőven – bár magam már azért többször is hallottam az „en-said” magyaros kiejtési alakot is.

A lényeg: *mindenben a valóban elhangzó, fülled hallható alakhoz igazítjuk mind a névelőket, mind pedig a toldalékok hangrendjét* (ez utóbbiakat szigorúan kötőjellel kapcsolva a rövidítéshez, betűszóhoz!).

Példák: az „LGL-szindróma” elé az „az” névelő dukál, kiejtve: „az el-gé-el szindróma” – eszünkbe se jusson a rövidítést magunkban föloldva azt leírni, hogy „a LGL-szindróma” („a Lown-Ganong-Levine-szindróma” – ez csak akkor helyes, s akkor viszont így is kell papírra vetni, ha valóban ki is írjuk

teljesen a nevet, esetünkben Lown nevét, amely persze így már valóban mássalhangzóval kezdődik, kiejtésekor is). Azért hangsúlyozom ezt ilyen kissé túlzottan, mert meglepően sokszor találkoztam nagynevű szerzők komoly szakszövegeinek lektorálásakor efféle „belső rövidítésfeloldásos” eredetű hibás névelőhasználattal, ami gyakran teljesen érthetlenné tesz egy egész mondatot az első nekifutásra! Érdekes a helyzet „a WPW-szindróma” esetében, mert itt akár föloldjuk a rövidítést, akár nem, a névelő „a” lesz, és még viccből sem „az”. De figyeljünk föl rá, hogy itt mi, magyarok a „W” karaktert – tekintve, hogy a neki megfelelő angol hang, a „dáblljú” a magyar nyelvben nem létezik – egyszerűen „vé”-nek nevezzük és ejtjük ki, s még csak azt sem mondjuk, hogy „dupla vé”! Persze van eset amikor ezt külön hangsúlyozandó „duplavézünk”, de ez ritkán fordul elő.

A toldalékoknál ugyanaz a helyzet, mint a névelőknél: csak a valóban kiejtett hangtest számít, ahhoz „passzintjuk” a ragokat, jeleket, képzőket. Példák: nyilvánvaló, hogy CT-vel (cé-té-vel) kórismézünk és nem CT-fal, HCV-vel fertőződhetünk, és nem HCV-sal, ALL-lel kerülhet kórházba egy kisgyerek, s nem – természetesen – ALL-ával stb. Látható tehát: a magas, illetve a mély magánhangzó-variációs toldalékoknál a rövidítés helyes kiejtéséhez igazítjuk a hangrendet, s a hasonlúlással (esetünkben a „-val, -vel” ragra gondolok, amely az ALL esetében a kiejtésnek megfelelően „-lel” toldalék lett) is épp így járunk el.

Egy másik fontos dolog: az ilyen betűszószerű rövidítések-nél a szóvégi magánhangzó-változást kiejtésben világosan érzékeltejtjük, de sohasem írjuk le! Ismét példákkal megvilágítva: „haza”, de „hazát”, „kutyá”, de „kutyát”, „kefe”, de „kefét” – az előbbi közzavak végén az „a”-ból „á”, az „e”-ből „é” lett a tárgyrag miatt, s így is írjuk a már toldalékolt szavak egészét. A betűszavaknál más a helyzet. A carcinoembryonalis antigén szokásos rövidítése, a CEA (kijtve: „cea”), ha olyan toldalékot kap, amely magánhangzó-változást okoz, akkor csak a kiejtés változik, de ez a papíron nem látszik: beszélhetünk a „CEA-ról” (így kell leírni!!!), de persze beszélgetés közben ez így hangzik: „beszélhetünk a ceáról” (nyilván így ejtjük).

A betűszavak szabályos egybeírás-különíráshoz, illetve az ennek megfelelő helyes kötőjelezéshez mindenképpen hasznos, sőt, elengedhetetlen az egybeírás-különírás alapszabályainak gyors áttekintése.

A kéttagú összetételeket mindig egybeírjuk (cystoureteropyelitiskivizsgálás: az idegen szavakat nem elemezzük és az egy szótagú igekötőket nem tekintjük külön szóelemnek, azok csak a szótagszámolásban számítanak), a három- vagy többtagú összetételeket 6 szótagig egyben írjuk le. Pl. a „bélkacsnyúzás-vágy” legalább 4 elemből áll (bél | kacs | nyúz | egy képző | vágy), mégis egy szó. Viszont 6 szótag fölött – már ha három vagy többtagú az összetétel) már kötőjelezünk, mégpedig a logikailag legindokoltabb helyen: „bélkacsnyúzás-vágy”; elnézést kérek mindenkitől, de azért írok ilyen lehetetlen példákat, mert tapasztalataim szerint ezek jobban az emlékezetbe vésődnek...). Hasonlóan: „anyagcsere-vizsgálat” „anyagcserevizsgálat-kérés” stb. Az

un. mozgószabályok alkalmazásakor is megjelennek kötőjelek, ezeket a helyzeteket most nem részletezem.

Nos, mindeme elvek természetesen a betűszavaknál is érvényesek, csak kicsit nehezebb helyzetben vagyunk: például a „CT” egy szó. Ha ehhez szeretnék egy másik szót kapcsolni, azt a szabály szerint egybe kéne írnom a „CT” szóval, ami viszont igen furcsán festene – „CTelemzés” (Az egybeírás szükségessége azért nyilvánvaló, mert a CT betűszó nem jelző, hanem – mondjuk az előző példában – lényegileg a „CT előállította képnek az elemzése” gondolati szerkezet jelentéstömörítő leírása. Korábban is említhettem volna, de itt hozakodnék elő a következővel. Általános és nagyon hasznos elv – érdemes megjegyezni! – az, hogy a főnévi szókapcsolatok szinte mindig egybeírandók; pl.: sejszámlálás, szívfunkció, agykárosodás, pancreasműtét, thymusfunkció stb. Nagyon ritkán esik meg, hogy egy ilyes kifejezésben az első tag nem főnévi, hanem melléknévi értelemben jelenjék meg, vagyis jelzőként, amelyet természetesen külön kell írni; pl. férfi hiúság – értsd: „féfiú”...).

Visszatérve a „CT” szóösszetételbe illesztésére: a megoldás egyszerű. Mivel a fenti alakban („CTelemzés”) rondasága, zavarossága miatt nem tudjuk az immár összetett szót leírni, a különírás („CT elemzés”) pedig az előbbieket tükrében egyszerűen értelmetlen, ezért a két szóelem összetartozását, az „egybeírás szándékot” egy kötőjellel jelöljük: „CT-elemzés”. Hasonlóan: „AT-receptor” (bár ezt még nyugodtan ki is írhatjuk: „angiotenzinreceptor”, azaz az „angiotenzinnek a receptora”), ACE-gátló (itt már bonyolultabb lenne a betűszavas szerkezetet föloldani – vagy egy sor hosszúságú lenne a kifejezés...) stb.

Mi a teendő akkor, ha nem csupán egy, hanem több szót is hozzáragasztunk a betűszónkhoz, azaz egy többszörös összetélt próbálunk papírra vetni, amely összetétel egybeírható lenne? Ha azt szeretném leírni, hogy „angiotenzinreceptor-blokkoló”, akkor a már fentebb részletezett, általános helyesírási elveknek megfelelően jártam el. Ha a betűszavas formát használom, akkor a józan ész szellemében így néz ki a dolog: „AT-receptor-blokkoló”. Elvileg elgondolkozhatnánk azon, hogy miért nem azt írjuk: „AT-receptorblokkoló”. Ennek egyszerűen csak a logikai tagolás az oka. Valahogy érzi az ember, hogy annak ellenére, hogy a „receptorblokkoló” egy értelmes és helyesen leírt szó, ide nem annyira illik, mert a fő logikai hangsúly nem általában a „receptorblokkoló”-kon van, hanem az angiotenzin receptora van a középpontban, vagyis inkább az „AT-receptor” az alapszavunk, és az „AT-receptornak a blokkolójára” gondolunk tartalmilag. Ennek megfelelően a logikailag is tagoló kötőjelet a „blokkoló” szó elé is odatesszük, éreztetve, hogy itt voltaképp egy darab, három elemből álló összetett szót írunk le, ám az utolsó tag vonatkozik az első két tag alkotta összetételre, az AT-receptorra.

KÖTŐJELEK

Mikor használunk „rövid” kötőjelet?

1. Természetesen sorvégi elválasztáskor (lehetőleg helyesen elválasztva...), akkor is, ha az adott szóban már van egyébként valamilyen okból kötőjel: az meg is marad!

2. Olyan összetett szavaknál, ahol a szóelemek határánál három azonos mássalhangzót jelölő betű kerülne egymás mellé (ne feledjük: pl. az „SZ” egy *betű*, csak éppen két *betűjeggyel* írjuk!). Példák: sakk-kör (sakkkör helyett), ott-tartózkodás (otttartózkodás helyett) vagy hossz-szelvény (mondjuk hosszszelvény helyett...).

3. Az egybeírás-különírás szabályainak megfelelő alkalmazásakor: Amint arról már az előző kiegészítésben volt szó, a kéttagú összetételeket mindig egybeírjuk (cystoureteropyelitisvizsgálás: az idegen szavakat nem elemezzük, az egy szótagú igekötőket nem tekintjük külön szóelemnek), a három- vagy többtagú összetételeket 6 szótagig egybe vetjük papírra (monitorra...) – pl. a „fültőporcevés” 4 elemből áll (fül | tő | porc | evés). Viszont 6 szótag fölött már kötőjelezünk, mégpedig a logikailag legindokoltabb helyen: „fültőporc-majszolgatás”, „anyagcsere-vizsgálat” „anyagcserevizsgálat-kérés” stb. Az un. mozgószabályok alkalmazásakor is megjelennek kötőjelek. Ha különírt szókapcsolathoz egy, az egészre vonatkozó utótagot csatolunk, az így történik (2. mozgószabály): „bizsergő láb”, de már „bizsergő láb-érzés”, „fájó fog”, de „fájófog-kihúzás” stb. A 3. mozgószabály szerint két azonos utótagú összetételnél, ha az előtagok mellérendelő viszonyban vannak, így járhatunk el: „kézremegés, lábremegés” összevonva „kéz-láb remegés”, „alkartörés, felkartörés” pedig „alkar-felkar törés” stb.

4. Tulajdonnevekhez főneveket kötőjellel kapcsolunk: Kaposi-sarkóma, Marfan-szindróma, Crohn-betegség, Cullen-jel stb.

5. A kettős családnevek szintén „kis” kötőjellel kapcsolódnak (Szent-Györgyi Albert, dr. németújvári gr. és hrcg. Batthyány-Strattman László stb.).

6. Mind a betűvel, mind a számjegyekkel kiírt számkapcsolatokban a szokásos kötőjelet használjuk, ha – és ez nagyon fontos! – a kapcsolat hozzátétőlegességet fejez ki. Ez a szakmai pontosság, szabatoság szempontjából tartalmilag is nagyon lényeges! Tehát a két szám közötti rövid kötőjelet abban az esetben használjuk, ha csak hozzátétőlegesen adjuk meg a számértékeket, viszont nagyköötőjelet használunk (akkor és csak akkor), ha a két szám pontos határokat, egy pontosan meghatározott tartományt jelöl. Például a „10-18 éves fiatalok körében végzett felmérés” esetében 9 vagy éppen 20 éves fiatalokat is tartalmazhat mondjuk a megkérdezettek köre, míg „a 10–18 évesek vizsgálatakor” valóban csak a legkevesebb 10, legfőljebb 18 évesekről van szó. Azért ez egy szakszövegben nagyon-nagyon nem mindegy ám!

Ezzel el is jutottunk a nagyköötőjelekhez. Megint csak fölrolásszerűen tekintsük át használatukat!

1. Utalva az előző, 6. pontra: 2 szám között akkor és csak akkor nagyköötőjelezünk, ha a két szám pontos határokat, egy pontosan meghatározott tartományt jelöl.

2. Nagykötőjelet írunk két nép vagy nyelv nevének kapcsolatára utalva (angol–magyar közös kutatás).

3. Két vagy több tulajdonnév kapcsolatát is nagykötőjellel érzékeltetjük. Hozzájuk további közzavakat már a szokásos kötőjellel fűzünk. Pl. Tay–Sachs-betegség, Osler–Weber–Rendu-szindróma és egy rafináltabb szerkezet: Szent-Györgyi–Krebs-ciklus (citromsavciklus).

4. Nagykötőjelet használunk például géptípusok stb. betű- vagy szó és számjelzése között (pl. B–52-es bombázó: látható, a toldalék „-es” már szokásos kötőjellel kapcsolódik a nagykötőjeles részhez!)

5. Végül: nagykötőjelezünk akkor, ha az összekapcsolt szavaknál valamiféle „valamitől valameddig” viszonyt érzékeltetünk (kelet–nyugati irányból, az első–negyedik osztályban stb.).

Felhívás!

**A Magyar Orvosi Nyelv című folyóiratot
minden érdeklődő számára térítésmentesen megküldjük.
Jelentkezés a szerkesztőségénél.**

Az emberi vírusok neveinek összeállítása víruscsaládok, alcsaládok, nemzetségek, fajok stb. szerinti bontásban

Összeállította és a közreműködőket meghívta: Bősze Péter

Közreműködtek: ÁDÁM ÉVA DR.¹, FERENCZI EMŐKE DR.², FÜLE TIBOR DR.³, GERGELY LAJOS DR.⁴, KOVALSZKY ILONA DR.³, MEZEY ILONA DR.², MIHÁLY ILONA DR.⁵, NAGY KÁROLY DR.¹, ONGRÁDI JÓZSEF DR.⁶, PUSZTAI ROZÁLIA DR.⁷, SZŰCS GYÖRGY DR.⁸

Semmelweis Egyetem, Orvosi Mikrobiológiai Intézet¹, Budapest, Johan Béla, Országos Epidemiológiai Központ, Vírus Osztály², Budapest, Semmelweis Egyetem, I. sz. Patológiai és Rákkutató Intézet³, Budapest, Debreceni Egyetem, Mikrobiológiai Intézet⁴, Debrecen, Szent László Kórház, Virologiai Laboratórium⁵, Budapest, Semmelweis Egyetem, Bőr- és Nemikórtani Klinika⁶, Budapest, Szegedi Tudományegyetem, Orvosi Mikrobiológiai és Immunbiológiai Intézet⁷, Szeged, Baranya Megyei Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat⁸, Pécs

PARVOVÍRUSCSALÁD (PARVOVIRIDAE)

GERGELY LAJOS DR.

Alcsalád:	Parvovirinae (gerincesek vírusai)
Nem:	Parvovírus ide tartozik a legtöbb gerinces parvovírus faj pl. patkány H1 parvovírus minute virus of mice (MVM) (magyarul egér mini vírus) Aleutian mink disease virus (magyarul aleuti nyércek vírusa) emberi vírus nincs közöttük
Nem:	Erythrovírus Fajok: B 19 emberi parvovírus V9 parvovírus (nem emberi vírus)
Nem:	Dependovírus Faj: Adeno-associated virus (AAV) (magyarul adenovál társult vírusok) ez a másik parvovírus, amely embereknél előfordul
Alcsalád:	Densovirinae (ide csak ízeltlábúak vírusai tartoznak, nincs embereknél is előforduló képviselője)

HUMÁN PAPILLÓMA VÍRUS-CSALÁD (PAPILLOMAVIRIDAE)

FÜLE TIBOR DR., KOVALSZKY ILONA DR.

Az emberi papillómavírus az International Committee on Taxonomy of Viruses (ICTV) rendszertani besorolása szerint az alábbi egységekben foglal helyet:

Family (család)	Papillomaviridae	Papillómavírusok
Genus (nem)	Papillomavirus	Papillómavírus
Species (faj)	Human papillomavirus	Emberi papillómavírus
Type (típus)	HPV 1–100	HPV 1–100
Subtype (altípus, variáns)	HPV 1a. stb.	HPV 1a. stb.

A papillómavírusok típusfaja (type-species) a Cottontail rabbit papillomavirus vagy másnéven Shope papillomavirus.

_(Ref. Book: Virus Taxonomy – 2000. Sept., Academic Press)

A National Institute of Allergy and Infectious Disease (NIAID) – amely egy az NIH-án belüli szervezet – 1998-ban indította el a HPV-projektet. Ezt 2003 októberétől több vírusra kiterjesztették. A NIAID az STD Sequence Database-en belül hozta létre a HPV Sequence Database-t, amelyben ma körülbelül 80 HPV típus mellett 4-5 altípus és variáns található.

A magyar orvosi irodalomban az emberi papillómavírusok számmal jelzett típusait – taxonómiailag helytelenül – altípusoknak írják annak ellenére, hogy az angol irodalomban erre a megnevezésre mindenhol a „type” szerepel.

POLYOMAVÍRUS-CSALÁD (POLYOMAVIRIDAE FAMILY)

SZŰCS GYÖRGY DR.

Nemzetség (genus)	polyomavirus-nemzetség (polyomavirus genus)
Faj (species)	human / emberi polyomavirus
Törzs (strain)	BK vírus (BKV) BK human polyomavirus JC vírus / emberi JCV/ JC human/emberi polyomavirus SV40-szerű vírus / SV40-szerű human/emberi polyomavirus
„Csoport” Típus	szserológiai csoport I, II, III, IV szserológiai típus 1 és 2 genetikai típus / genotípus 1a, 1b, 2a, 2b, 2c, 3, 4... SC, CY, Af2, B1,...
Izolátum	GSV, MM, RFV, MGV-, stb. (típustörzs) / izolátum

ADENOVÍRUS-CSALÁD (ADENOVIRIDAE)

ÁDÁM ÉVA DR.

Genus/nem, nemzetség (végződés: -vírus)	Mastadeno- (emlősadeno-vírus nemzetség)
Subgenus/alnem, alnemzetség (végződés: -vírus)	A korábbi subgenusokat 6 csoportra változtatták (A-F csoportok)
Species/típus, faj, fajta (végződés: -vírus)	1-es típusú humán adenovírus-, stb. (összesen 51), rövidítve: HAdV1-51

HERPEZVÍRUSCSALÁD (HERPESVIRIDAE)

ONGRÁDI JÓZSEF DR.

Alcsalád (subfamilia) -virinae	Nemzetség (genus) -virus	Faj (species)
Alphaherpes-virinae/ Alphaherpes-vírusok alcsaládja	Simplexvirus	Hivatalos név/rövidítés: Human herpesvirus 1 (HHV-1) Használt név/rövidítés: Herpes simplex vírus 1 (HSV-1) Magyar név: 1-es sömörvírus, ajaksömör vírusa (Leggyakoribb okozott betegség: ajaksömör)
		Human herpesvirus 2 (HHV-2) Herpes simplex vírus 2 (HSV-2) Javasolt magyar név: 2-es sömörvírus, nemiszervi sömör vírusa Betegség: nemiszervi hólyagszék
Betaherpes-virinae/Béta-herpesvírusok alcsaládja	Varicellovirus	Human herpesvirus 3 (HHV-3) Varicella-zoster vírus (VZV) Magyar név: Bárányhimlő-övsömör vírusa (Betegség: bárányhimlő, övsömör, zóna)
	Cytomegalo-vírus	Human herpesvirus 5 (HHV-5) Human cytomegalovírus (h)CMV Javasolt név: záradéktest-vírus Jellegzetes sejtváltozások: záradéktest, sejtmeagnagyobbodás
Gammaherpes-virinae/Gamma-herpesvírusok alcsaládja	Roseolovirus	Human herpesvirus 6 variant A (HHV-6A) Jelenleg használt név: Emberi 6-os herpesvírus A változata Javasolt név: serkentő vírus Okozott betegség: nem ismert, de in vitro és in vivo HIV-1 fertőzés/AIDS lefolyás gyorsítása, egyéb vírusok transzaktiválása ismert Human herpesvirus 6 variant B (HHV-6B) Emberi 6-os herpesvírus B változata (HHV-6B) Javasolt név: 3 napos láz vírusa Leggyakoribb betegség: exanthema subitum = roseola infantum = kisfoltos bőrpír = 3 napos láz
	Lymphocryptovirus	Human herpesvirus 7 (HHV-7) Emberi 7-es herpesvírus (HHV-7) Javasolt név: rózsahámlás vírusa Leggyakoribb betegség: pityriasis rosea = rózsahámlás
Rhadinovirus		Hivatalos név: Human herpesvirus 4 (HHV-4) Használt név: Epstein-Barr-vírus (EBV) Javasolt név: mirigyláz vírusa Leggyakoribb betegségek: Pfeiffer-féle mirigyláz = mononucleosis infectiosa, lymphomák
		Human herpesvirus 8 (HHV-8) Használt nevek: Emberi 8-as herpesvírus (HHV-8) (Európában) Kaposi-sarcomához társult herpesvírus (KSHV) (Amerikában) Javasolt név: Kaposi-sarcomához társult vírus Betegség: Kaposi-sarcoma

HEPADNAVÍRUS-CSALÁD (HEPADNAVIRIDAE)

HUMÁN PATOGÉN HEPADNAVÍRUS

PUSZTAI ROZÁLIA DR.

Nemzetség	Faj
Orthohepadnavirus	Human herpesvirus 1 (HHV-1)

POXVÍRUSCSALÁD (POXVIRIDAE)

HIMLŐVÍRUSOK CSALÁDJA

ONGRÁDI JÓZSEF DR.

Nemzetség	Faj
Orthopoxvirus	Hivatalos név: Variola vírus Használt név: fekete himlő vírusa, himlővírus Betegség: feketehimlő, himlő Hivatalos név: vaccinia vírus Javasolt név: oltóvírus Himlőoltásra újabban génterápiára használják Majomhimlő vírusa Tévhimlő vírusa Tevehimlő vírusa Fenti állatok betegségei. Biológiai fegyverként kísérleteznek ezekkel
	Parapoxvirus
Molluscipoxvirus	Hivatalos név: Molluscum contagiosum vírusa (Javasolt név: kásaszemölcs vírusa) Betegség: molluscum contagiosum. (Magyar neve nincs. Legyen ennek magyar neve: kásaszemölcs)
Yabapoxvirus	Yabapox vírus Tanapox vírus Majmok betegségét okozzák, emberi fertőzés ritka. (Állatorvosok adjanak magyar nevet)

ASTROVÍRUSCSALÁD (ASTROVIRIDAE FAMILY)

SZÚCS GYÖRGY DR.

Nemzetség	Faj
emlős astrovírus-nemzetség /mamastrovírus-nemzetség (Mamastrovirus genus)	emberi / humán astrovírus
Törzs	„Csoport”
Típus	szerologiai típus / szerotípus 1...8 genetikai típus / genotípus 1...8

FILOVÍRUSCSALÁD (FILOVIRIDAE)

GERGELY LAJOS DR.

Nem	Faj
Ebolavírus v. korábban Ebola-szerű vírusok	Zaire Ebola vírus Sudan Ebola vírus Reston Ebola vírus Côte d'Ivoire (Ivory Coast) Ebola vírus A fajok nevét az izolálási helyek adják
Marburg vírus v. korábban Marburg szerű vírusok	Marburg vírus

CALICIVÍRUS-CSALÁD (CALICIVIRIDAE FAMILY)

SZÚCS GYÖRGY DR.

Nemzetség	Faj	Törzs	„Csoport”	Típus	Variáns
Norovirus-nemzetség/ korábban: Norwalk-szerű vírusok; SRSV/	Norwalk virus	Norwalk/68/US Southampton/91/UK Desert Shield/90/S A stb.	Genetikai csoport I /geno-csoport I (GGI)	genotípus (legalább 15) (genotype)	új variáns Lordsdale virus (new variant)
(Norovirus genus)/ korábban: Norwalk-like viruses; SRSV/		Snow Mountain/76/US Hawaii/71/ USMexico/89/MX Lordsdale/93/UK Amsterdam/01/NL Leeds/90/UK K Melksham/89/UK K stb. virus törzs	genetikai csoport II (geno-csoport; GGI, GGII)		
Sapovirus-nemzetség/ korábban: calicivírusok, „klasszikus” calicivírusok/ (Sapovirus genus)/ korábban: calicivíruses, „classic” calicivíruses/	Sapporo virus	Sapporo/82/JP London/92/UK Houston/90/US Stockholm/97/SE			

FLAVIVÍRUSCSALÁD (FLAVIVIRIDAE)

MEZEY ILONA DR.

A Flavivírusok családjába 3 nemzetséget sorolunk: 1) Flavivírus nemzetség, 2) Pestivírus nemzetség, 3) Hepacivírus nemzetség.

A Pestivírus nemzetség emberi fertőzést nem okoz – legalábbis eddig ilyen esetet nem közöltek – ezért ezeket nem tárgyaljuk.

FLAVIVÍRUS-NEMZETSÉG Noha a flavivírusok világszerte elterjedtek, az egyes fajok földrajzi előfordulása kötött; pl. a sárgaláz vírusa Afrika és Dél-Amerika trópusi és szubtrópusi területein, a dengue-láz vírusa Ázsia, Óceánia, Afrika, Ausztrália és Amerika trópusain, a japán agyvelőgyulladás vírusa Dél-Kelet Ázsiában, a kullancsok által terjesztett agyvelőgyulladás Európában és Ázsia északi területein honos. A nemzetség számos faja a szerológiai rokonság alapján és a terjesztésükhöz szükséges izeltlábú átvívó (vektor) szerint csoportosítható.

Fajok, alfajok, típusok

1. Kullancsok által terjesztett vírusok:

Emlősöket megbetegítő vírusok		
Gadgets Gully vírus		(GGYV)
Kadam vírus		(KADV)
Kyasanur Forest vírus		(KFDV)
Langat vírus		(LGTV)
Omsk hemorrhagic fever vírus	Omszki vérzésekés láz vírusa	(OHFV)
Powassan vírus		(POWV)
Royal Farm vírus		(RFV)
Karshi vírus		

Tick-borne encephalitis vírus	Kullancs-terjesztette agyvelőgyulladás vírusa	
European subtype	Európai altípus	
Far Eastren subtype	Távolkeleti altípus	
Siberian subtype	Szibériai altípus	

Louping ill vírus		(LIV)
Irish subtype	Ír altípus	
British subtype	Brit altípus	
Spanish subtype	Spanyol altípus	
Turkish subtype	Török altípus	

Seabird tick-borne vírus group		
Meaban vírus		(MEAV)
Saumarez Reef vírus		(SREV)
Tyulenyi vírus		(TYUV)

2. Mosquito-borne víruses Szúnyog-terjesztette vírusok

Aroa vírus group	Aroa vírus-csoport	
Aroa vírus		(AROAV)
Bussuquara vírus		(BSQV)
Iguape vírus		(IGUV)
Naranjal vírus		(NJLV)
Dengue vírus group	Dengi-láz csoport	
Dengue vírus	Dengi-láz vírusa	(DENV)
Dengue vírus typus 1	Dengi-láz 1-es típusú vírus	(DENV-1)
Dengue vírus typus 2	Dengi-láz 2-es típusú vírus	(DENV-2)
Dengue vírus typus 3	Dengi-láz 3-es típusú vírus	(DENV-3)
Dengue vírus typus 4	Dengi-láz 4-es típusú vírus	(DENV-4)

Kedougou vírus Japanese encephalitis vírus group

Cacipacore vírus		(CPCV)
Koutango vírus		(KOUV)
Japanase encephalitis vírus	japán agyvelőgyulladás vírus	(JEV)
Murray Valley encephalitis vírus	Murray-völgyi agyvelőgyulladás vírus	(MVEV)
Alfuy vírus		(ALFV)

St. Louis encephalitis St-Louis-i vírus agyvelőgyulladás vírusa

Usutu vírus		(SLEV)
West Nile vírus	Nyugat-nílusi láz vírusa	(USUV)
Kunjin vírus		(WNV)
Yaounde vírus		(KUNV)
Yaounde vírus		(YAOV)

Kokobera vírus group Kokobera vírus

Kokobera vírus		(KOKV)
Stratford vírus		

Ntaya vírus group		
Bagaza vírus		(BAGV)
Ilheus vírus		(ILHV)
Rocio vírus		(ROCV)
Israel turkey meningoencephalomyelitis vírus		(ITV)
Ntaya vírus		(NTAV)
Tembusu vírus		(TMUV)

Spondweni vírus group Zika vírus

Spondweni vírus		(ZIKV)
Spondweni vírus		(SPOV)

Yellow fever vírus group	Sárgaláz vírus-csoport	
Banzi vírus		(BANV)
Bouboui vírus		(BOUV)
Edge Hill vírus		(EHV)
Jugra vírus		(JUCV)
Saboya vírus		(SABV)
Potiskum vírus		(POTV)
Sepik vírus		(SEPV)
Uganda S vírus		(UGSV)
Wesselbron vírus		(WESSV)
Yellow fever vírus	sárgaláz vírusa	(YFV)

3. Viruses with no known arthropod vector	Ismert izeltlábú átvívő nélküli vírusok	
Entebbe bat vírus group		
<i>Entebbe bat vírus</i>	Entebbe-i denevér-vírus	(ENTV)
<i>Sokoluk vírus</i>		(SOKV)
<i>Yokose vírus</i>		(YOKV)
Modoc vírus group		
<i>Apoi vírus</i>		(APOIV)
<i>Cowbone Ridge vírus</i>		(CRV)
<i>Jutiapa vírus</i>		(JUTV)
<i>Modoc vírus</i>		(MODV)
<i>Sal Vieja vírus</i>		(SVV)
<i>San Perlita vírus</i>		(SPV)
Rio Bravo group		
<i>Bukalasa bat vírus</i>		(BBV)
<i>Carey Island vírus</i>		(CIV)
<i>Dakar bat vírus</i>		(DBV)
<i>Montana myositis leukoencephalitis vírus</i>		(MMLV)
<i>Phnom Penh bat vírus</i>		(PPBV)
<i>Batu Cave vírus</i>		(BCV)
Rio Bravo vírus		
(RBV)		
A nemzetségbe még fel nem vett fajok:		
<i>Tamana bat vírus</i>		(TABV)
<i>Cell fusing agent vírus</i>		(CAV)

HEPACIVÍRUS-NEMZETSÉG

Hepatitis C vírus: Májgyulladás C-típusú vírusa (HCV)

A víruscsaládba a genom-szerveződés alapján még három vírus valószínűleg bekerül, ezek a GB vírus A, GB vírus B és GB vírus C. Magyar elnevezésük nincs.

ORTHOMYXOVÍRUS-CSALÁD (ORTHOMYXOVIRIDAE)

ÁDÁM ÉVA DR.

Subfamily/alcsalád (végződés: -virinae)	Genus/nem, nemzetség (végződés: -vírus)	Subgenus/alnem, alnemzetség (végződés: -vírus)	Species/típus, faj, fajta (végződés: -vírus)
–	Influenza-A	–	Influenza-A-vírus (ezen belül a különböző változatok a felületi antigének szerint jelölve: H1N1, H2N2, H3N2, H5N1, H9N2)
	Influenza-B	–	Influenza-B-vírus (ezen belül az egyes változatokat az izolálás helye, ideje, stb szerint különböztetik meg: Influenza B/Lee/40, B/Victoria/2/87, B/Yamagata/16/88, B/Panama/45/90, B/Beijing/184/93)
	Influenza-C	–	Influenza-C-vírus

BUNYAVÍRUSCSALÁD (BUNYAVIRIDAE)

FERENCZI EMŐKE DR.

A Bunyavírusok családjába 5 nemzetség vírusai tartoznak. Három nemzetség (Orthobunyavirus, Nairovirus, Phlebovirus) tagjai különféle izeltlábú vektorok (szúnyog, kullancs, Phlebotomus fajok) segítségével terjednek, míg a Hantavírus nemzetség vírusainak nincs izeltlábú közvetítője (vektora), rágszálók közvetlenül, vagy különféle vladékaik révén fertőzik az embert. A Tospovírus nemzetségbe tartozó vírusokat tripszek viszik át egyik növényről a másikra.

Az azonos fajok különböző vírusai meghatározott földrajzi előfordulást mutatnak, ez tükröződik elnevezésükben is. Ugyanakkor az utóbbi években számos behurcolást, illetve a földrajzi elterjedés határainak kiterjedését tapasztalhattuk.

Az alábbi táblázatos összefoglalás a legutóbbi vírustaxonómia besorolás alapján készült, az interneten elérhető „ICTV Taxonomy and Index to Virus Classification and Nomenclature Taxonomic lists and Catalogue of viruses” legújabb frissítése alapján (2004. július 26.).

Vírusnemzetség	Kórokozó vírus faj (dölt betűvel szedett) és a fajhoz tartozó emlősöket megbetegítő vírusok nemzetközi neve	A vírusok magyar neve
Orthobunyavirus	California encephalitis vírus (CEV) La Cross vírus (LACV) Tahyna vírus (TAHV) Inkoo vírus (INKV) Cache Valley vírus (CVV) Bunyamwera vírus (BUNV) Akabane vírus (AKAV) Oropouche vírus (OROV)	Kaliforniai agyvelőgyulladás vírus
Hantavirus	<i>Andes vírus</i> (ANDV) <i>Bayou vírus</i> (BAYV) <i>Black Creek Canal vírus</i> (BCCV) <i>Dobrava-Belgrade vírus</i> (DOBV) <i>Hantaan vírus</i> (HTNV) <i>Laguna Negra vírus</i> (LNV) <i>New York vírus</i> (NYV) <i>Puumala vírus</i> (PUUV) <i>Seoul vírus</i> (SEOV) <i>Sin Nombre vírus</i> (SNV)	
Nairovirus	<i>Crimean-Congo hemorrhagic fever vírus</i> (CCHFV) <i>Hazara vírus</i> (HAZV) <i>Dugbe vírus</i> (DUGV) <i>Nairobi sheep disease vírus</i> (NSDV)	Krími-kongói vérzéses láz vírus
Phlebovirus	<i>Rift Valley fever vírus</i> (RVFV) <i>Sandfly fever Naples vírus</i> (SFNV) <i>Sandfly fever Sicilian vírus</i> (SFSV) <i>Sandfly fever Toscana vírus</i> (TOSV)	Rift-völgyi láz vírus Nápolyi láz vírusa Phlebotomus Szicíliai-láz vírus Toszkánai láz vírusa

ARENAVIRUSOK CSALÁDJÁ (ARENAVIRIDAE)

PUSZTAI ROZÁLIA DR.

Nemzetség	Szerocsoport	Faj	Törzs
Arenavírus			
	LCMV-LASV csoport* (Óvilági arenavírusok)	Ippy vírus	
		Lassa vírus	Josiah GA391 LP vírus
		Lymphocytás chorio-meningitis vírusa	Armstrong vírus
		Mobala vírus	3099
		Mopeia vírus	3076 AN21366 AN20410
	TACV csoport** (Újvilági arénavírusok)	Amapari vírus	
		Flexal vírus	
		Guanarito vírus	
		Junín vírus	
		Latino vírus	
		Machupo vírus	
		Oliveros vírus	
		Paraná vírus	
		Pichinde vírus	
		Piritál vírus	
		Sabiá vírus	
		Tacaribe vírus	
		Tamiami vírus	
		Whitewater	
		Arroyo vírus	
		Pampa vírus	

*LCMV-LASV csoport: Lymphocytás ChorioMeningitis Vírus-Lassa Vírus csoport

**TACV csoport: Tacaribe víruscsoport

PICORNAVÍRUS-CSALÁD (PICORNAVIRIDAE)

MIHÁLY ILONA DR.

Az enterovírusok csoportja alkotja az egyik legrégebben ismert víruscsaládot. Neveik átmentek az orvosi közgondolkodásba. Emiatt forradalmi „magyarítást” nem tartok célszerűnek. Egyáltalán az orvosi közgondolkodásba maradandóan „betörő” magyar elnevezésre az újonnan felfedezett vírusokkal kapcsolatban lehet leginkább számítani.

Megjegyzések az enterovírusokkal kapcsolatban:

1. Talán lehetne a Picornaviridae családnevet enterovírus családra változtatni. Helyességéről nem vagyok meggyőződve.
2. A rövidítésekben ajánlatos meghagyni az angol betűjeleket. Az „EV-szám” egyaránt alkalmas az echovírusok és a magasabb szerotípusú enterovírusok rövidítésére.
3. A rhinovírus magyar megfelelőjeként jól adódna a „náthavírus”, mint az egyik leggyakoribb kórokozója a közönséges náthának, azonban erre is elmondható, hogy a virológiában valamennyire jártas orvosi közgondolkodásban már elfogadott és a rhinovírus elnevezés.
4. Célszerűnek találok a „hepatitisvírus A” elnevezést a „hepatitis A vírus” helyett, azonban a „HAV” rövidítést itt is szükségesnek vélem megtartani. Ez a vegyes betűsorrend nem fog zavart okozni a használatban.
5. Az egyetlen lényeges és fontos általam ajánlott változtatás a „kéz-láb-szájbetegség vírusa” elnevezés, amit a „foot-and-mouth-disease vírus” helyett ajánlok felvenni a magyar virológiai nevezék-tanba.

Nemzetség (genus)	Alfaj	Típus, változat
<i>Enterovírus</i>		Típustörzs: poliovírus (a járványos gyermek-bénulás vírusa)
	enterovírus A (humán enterovírus A röv: HEV-A)	Coxsackie-vírus A2 (CAV-2) Coxsackie-vírus A3 (CAV-3) Coxsackie-vírus A5 (CAV-5) Coxsackie-vírus A7 (CAV-7) Coxsackie-vírus A8 (CAV-8) Coxsackie-vírus A10 (CAV-10) Coxsackie-vírus A12 (CAV-12) Coxsackie-vírus A14 (CAV-14) Coxsackie-vírus A16 (CAV-16) enterovírus 71 (EV-71)
	enterovírus B (humán enterovírus B röv: HEV-B)	Coxsackie-vírus B1 (CBV-1)-től Coxsackie-vírus B6-ig (CBV-6) Coxsackie-vírus A9 (CAV-9) echovírus 1 (EV-1) - echovírus 9 (EV-9) echovírus 11 (EV-11) - echovírus 21 (EV-21) echovírus 24 (EV-24) - echovírus 27 (EV-27) echovírus 29 (EV-29) - echovírus 33 (EV-33) enterovírus 69 (EV-69)
	enterovírus C (humán enterovírus C röv: HEV-C)	Coxsackie-vírus A1 (CAV-1) Coxsackie-vírus A11 (CAV-11) Coxsackie-vírus A13 (CAV-13) Coxsackie-vírus A15 (CAV-15) Coxsackie-vírus A17 (CAV-17) - Coxsackie-vírus A22 (CAV-22)
	enterovírus D (humán enterovírus D röv: HEV-D) poliovírus	Coxsackie-vírus A24, (CAV-24) enterovírus 68 (EV-68) enterovírus 70, (EV-70) poliovírus 1 (PV-1) poliovírus 2 (PV-2) poliovírus 3 (PV-3)
<i>Rhinovírus</i> (megfontolandó: Náthavírus)		Típustörzs: Rhinovírus A (humán rhinovírus A röv: HRV-A)
	rhinovírus A (megfontolandó: náthavírus B) (humán rhinovírus A röv: HRV-A)	18 szerotípusa ismert, (röv: HRV 1,2,7,9,11,15,16,21, 29,36,39,49,50,58,62,65,85,89)
	rhinovírus B (megfontolandó: náthavírus B) (humán rhinovírus B röv: HRV-B)	3 szerotípus, HRV 3,14,72
<i>Hepatovírus</i>	hepatovírus	Típustörzs: Hepatitisvírus A (HAV)
<i>Cardiovírus</i>	cardiovírus	Típustörzs: Encephalomyocarditis vírus
<i>Aftovírus</i>	aftavírus	kéz-láb-szájbetegség vírusa (Foot-and-mouth disease vírus)
	parechovírus (Humán parechovírus röv: HpeV)	Parechovírus (Humán parechovírus röv: HpeV) (Korábban echovírus 22,23 volt)

REOVÍRUSCSALÁD (REOVIRIDAE)

SZÚCS GYÖRGY DR.

Nemzetség	Faj	Törzs	Csoport (group, subgroup)	Típus
Orthoreovírus-nemzetség (Orthoreovirus genus)	emlős orthoreovírus (Mammalian orthoreovirus)	reovírus 3 (Dearing)		szserológiai típus 1 – 3/ szerotípus 1-3
Orbivírus-nemzetség (Orbivirus genus)	Kemerovo vírus	Kemerovo vírus (KEMV)	Kemerovo víruscsoport (14 csoport)	36 elnevezett szerológiai típus
	afrikai lóbetegség vírus (African horse sickness virus)	(AHSV)		szserológiai típus 1 - 9
Rotavírus-nemzetség (Rotavirus genus)	human / emberi rotavírus	Wa KU DS-1 S2 KUN P YO AU-1 ST3 WI61 F45	Szerológiai csoport A, B, C / szerocsoport A, B, C	G1, G2... szerológiai, genetikai típus / G1, G2, G3... szerotípus, genotípus
		stb.	II, és nem-I-nem-II	Pl.: a Wa törzs P1A[8], G1 típusú
Coltívírus-nemzetség (Coltivirus genus)	coloradói kullancs-láz vírus (Colorado tick fever virus)	coloradói kullancs-láz vírus (CTFV) CTFV-Cal, CTFV-69V28,... Eyach vírus (EYAV) EYAV-Gr, EYAV-Fr577	/2003-ig: A csoport (group A)	coltívírus
Seadornavírus-nemzetség (Seadornavirus genus)	Banna seadornavírus	Banna vírus (BAV) BAV-Ch BAV-In6423 (group B)	/2003-ig: B csoport	
	Kadipiro seadornavírus	Kadipiro vírus (KDV) KDV-Ja7075		

TOGAVÍRUS-CSALÁD

MEZEY ILONA DR.

A víruscsaládba két, gerinceseket megbetegíteni képes nemzetségen (Alphavírus illetve Rubivírus) kívül növényi vírusokat sorol a taxonómia.

Alphavírus-nemzetség: 23 tagja van (jelenleg)

Hivatalos elnevezés	„Magyar” elnevezés	Rövidítés
Ag80-663 vírus		(AG80V)
Aura vírus		(AURAV)*
Barmah Forest vírus**	Barmah-erdei vírus	(BFV)
Beharu vírus		(BEBV)
Cabassou vírus**		(CABV)
Chikungunya vírus**		(CHIKV)
Eastern equine encephalitis vírus**	Keleti ló-agyvelőgyulladás vírusa	(EEEV)
Everglades vírus**		(EVEV)
Fort Morgan vírus**		(FMV)*
Buggy Creek Vírus		
Getha vírus**		(GETV)
Highlands J vírus**	Felföldi J vírus ?	(HJV)*
Mayaro vírus**		(MAYV)
Middelburg vírus**		(MIDV)
Mucambo vírus**		(MUCV)
Tonate		
Ndumu vírus**		(NDUV)
O'nyong-nyong vírus**		(ONNV)
Pixuna vírus**		(PIXV)
Ross River vírus**	Ross folyó vírusa ?	(RRV)
Sagiyama vírus		
Semliki forest vírus	Semliki erdei vírus ?	(SFV)
Sindbis vírus		(SINV)
Babanki		
Kyzylgach		
Ockelbo		
Una vírus**		
Venezuelan equine encephalitis vírus**	Venezuelai ló-agyvelőgyulladás vírusa	(VEEV)
Western equine encephalitis vírus**	Nyugati ló-agyvelőgyulladás vírusa	(WEEV)
Whataroa vírus**		(WHAV)

Megjegyzés: egyes Alphavírus fajok az egész világon elterjedtek, pl. a Sindbis vírus az Antarktisz és néhány sziget kivételével minden földrészen megtalálható. Ugyanakkor az O'nyong-nyong vírus csak Kelet-Afrikában honos. A legtöbb elnevezés az előfordulás helyének földrajzi nevéből ered. Magyarra fordítani ezért nem lehet, vagy igen erőltetett lenne. Ez utóbbi próbáltam kifejezni a „magyar” elnevezés mellett feltüntetett kérdőjellel.

A táblázatban ** -gal jelölt vírusok embert megbetegítő tulajdonsága ismert, legtöbbször lázat, izületi gyulladást, kiütéseket és agyvelőgyulladást okoznak. A csillaggal jelletteket eddig emberből nem mutatták ki, míg a többiek lehetséges emberi kórokozók.

Rubivírus nemzetség (Kizárólagosan az embert betegíti meg.)

Hivatalos elnevezés	„Magyar” elnevezés	Rövidítés
Rubella vírus	Rózsahimlő vírusa	(RUBV)

A Togavírus elnevezés a vírus szerkezetének tanulmányozása során elektronmikroszkóppal észlelt kettősrétegű lipidburok különösen széles sávjára utal. Mivel más víruscsaládok felépítésében is szerepel lipidburok, nem lenne szerencsés a toga (=köpeny) elnevezést megváltoztatni. A hozzá nem értő közönségnek nem mondana többet, a szakembereknek pedig zavart okozna. Hasonlón meghagynám a Rubivírus elnevezést is, mely a vörös szín latin tövét rejt magában és a rózsahimlőben megbetegedett ember arcszínére és piros kiütéseire utal.

IRODALOM

Az adatok a *Virus Taxonomy (Seventh Report of the International Committee on Taxonomy of Viruses)* című kiadványból származnak. Szerkesztők: M.H.V. van Regenmortel, C.M. Fauquet, D.H.L.Bishop, E.B.Carstens, M.K.Estes, S.M.Lemon, J.Maniloff, M.A.Mayo, D.J.Mc Geoch, C.R. Pringle, R.B.Wickner. Academic Press 2000

PARAMYXOVÍRUS-CSALÁD (PARAMYXOVIRIDAE)

ÁDÁM ÉVA DR.

Subfamily/ alcsalád (végződés: -virinae)	Genus/nem, nemzetség (végződés: -virus)	Subgenus/alnem, alnemzetség (végződés: -virus)	Species/típus, faj, fajta (végződés: -virus)
Paramyxo-	Respiro-	–	Parainfluenzavírus 1- és 3-as típus
	Rubula-	–	Parainfluenzavírus 2- és 4-es típus és mumpsvírus (fültőmirigygyulladás-vírus? Túl hosszú, nem hiszem, hogy le kellene fordítani)
	Morbilli-	–	Morbillivírus vagy kanyaró- vírus (mindkettő elfogadott)
	Henipa-	–	Hendravírus, Nipahvírus (az izolálás körülményeire utal, lefordíthatatlan)
Pneumo-	Pneumo-	–	Humán respiratory syncytial vírus (RSV): a név a légúti fertőzés mellett, a fertőzött sejtekben kialakuló többszögű óriássejtekre utal, szerintem lefordíthatatlan
	Meta pneumo-	–	Emberi metapneumo-vírus

RHABDOVÍRUSCSALÁD (RHABDOVIRIDAE)

NAGY KÁROLY DR.

Alcsalád (subfamilia) -virinae	Nemzetség (genus) -virus	Faj (species)	Alfaj, típus, izolátum stb.
	Vesiculovirus	Vesicular stomatitis vírus	száj-nyelv hólyagosodás vírus
	Lyssavirus	Rabies vírus	Veszettség vírus

CORONAVÍRUS-CSALÁD (CORONAVIRIDAE VAGY CORONAVÍRUS)

MIHÁLY ILONA DR.

Megjegyzés a coronavirusokkal kapcsolatban: 1) A coronavirus család típusörzse nem okoz emberi megbetegedést. 2) Nevének magyarítását „pulykák fertőző hörghurut vírusa” névre az „Infectious bronchitis vírus” (rövidítés: IBV) helyett célszerű volna állatorvosi virológussal megbeszélni. A megjegyzéseket azért tartottam fontosnak elküldeni, hogy a magyar elnevezések bizonytalan pontjait tisztázni lehessen a táblázatban.

Nemzetség (genus)	Típus, változat
	Típustörzs: pulykák fertőző hörghurut vírusa (Infectious bronchitis vírus, rövid: IBV)
Coronavírus	coronavírus 229E (Human coronavirus 229E, rövid: HCoV 229E) coronavírus OC43 (Human coronavirus OC43, rövid: HCoV OC43) SARS vírus
(Törvírus) (Arterivírus)	(Nincs emberi vonatkozása) (Nincs emberi vonatkozása)

RETROVÍRUSCSALÁD (RETROVIRIDAE)

NAGY KÁROLY DR.

Nemzetség (genus) -virus	Faj (species)	Alfaj, típus, izolátum, stb.
Alpharetrovirus	Avian leukosis virus (ALV) (Szárnyas fehérvérűség vírus) Rous sarcoma virus (RSV) (Rous szarkóma vírus)	C-típus
Betaretrovirus	Mouse mammary tumor virus (MMTV) (Egér emlő tumor vírus) Mason-Pfizer monkey virus (MPMV) (Mason-Pfizer majom vírus)	B-típus D-típus
Gamma- retrovirus	Murine leukemia viruses (MuLV) (Egér fehérvérűség vírus) Feline leukemia virus (FeLV) (Macskafélék fehérvérűség vírusa) Gibbon ape leukemia virus (GaLV) (Gibbon fehérvérűség vírus) Reticuloendotheliosis virus (RevT) (nincs javaslat)	C-típus
Deltaretrovirus	Human T-lymphotropic virus (HTLV)-1,-2 (Emberi T nyiroksejt vírus) Bovine leukemia virus (BLV) (Marha fehérvérűség vírus) Simian T-lymphotropic virus (STLV9)-1,-2,-3 (Majom T nyiroksejt vírus)	
Epsilonretro- virus	Walleye dermal sarcoma virus (nincs javaslat) Walleye epidermal hyperplasia virus 1 (nincs javaslat)	
Lentivirus	Human immunodeficiency virus (HIV)-1,-2 (Emberi immunégtelenség vírus) Simian immunodeficiency virus (SIV) (Majom immunégtelenség vírus) Equine infectious anemia virus (EIAV) (Lőfertőző vérszegénység vírus) Feline immunodeficiency virus (FIV) (Macska immunégtelenség vírus) Caprine arthritis encephalitis virus (CAEV) (Kecske izületi/agyvelőgyulladás vírus)	
Spumavirus	Visna/maedi vírus (nincs javaslat) Human foamy virus (Emberi tajtéj vírus)	

E SZÁMUNK KÖZREMŰKÖDŐI

BUVÁRI MÁRTA	nyelvész-műfordító
DONÁTH TIBOR DR.	professzor, Semmelweis Egyetem, Anatómiai Intézet, Budapest
ERDEI ANNA DR.	professzor, ELTE, Immunológiai Tanszék, Budapest
FÁBIÁN PÁL DR.	professzor, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék
FALUS ANDRÁS DR.	professzor, Semmelweis Egyetem, ÁOK Genetikai, Sejt- és Immunbiológiai Intézet, Budapest
FAZEKAS TAMÁS DR.	professzor, Med. Habil., PhD., egyetemi magántanár, az MTA doktora
GERGELY JÁNOS DR.	professzor, ELTE, Immunológiai Tanszék, Budapest
KACSKOVICS IMRE DR.	professzor, Szent István Egyetem, Állatorvos-tudományi Kar, Budapest
KESZLER BORBÁLA DR.	professzor, az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának elnöke, tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE BTK, Mai Magyar Nyelvi Tanszék
LADÁNYI ANDREA DR.	Országos Onkológiai Intézet, Tumor Progressziós Osztály, Budapest, a Magyar Onkológia szerkesztője
NÉMEDI LÁSZLÓ DR.	mikrobiológus kandidátus, ÁNTSZ Budapest Fővárosi Intézete, Közegészségügyi Biológiai Laboratóriumi Osztály
NEMESÁNSZKY ELEMÉR DR.	professzor, A LAM tudományos tanácsadó testületének tagja
PÁLÓCZI KATALIN DR.	professzor, Semmelweis Egyetem, Immunológiai-Haematológiai-Transzfúziológiai Tanszék, Budapest
PETRÁNYI GYŐZŐ DR.	professzor, Semmelweis Egyetem, Immunológiai-Haematológiai-Transzfúziológiai Tanszék, Budapest
PESTESSY JÓZSEF DR.	Országos Traumatológiai Intézet
RAJNAVÖLGYI ÉVA DR.	professzor, Debreceni Orvostudományi Egyetem, Immunológiai Intézet, Debrecen
SCHLAMMADINGER JÓZSEF DR.	Debreceni Orvostudományi Egyetem
SZEGEDI GYULA DR.	professzor, Debreceni Orvostudományi Egyetem, III. sz. Belgyógyászati Klinika, Klinikai Immunológiai és Allergológiai Koordinációs Intézet, Debrecen
SZEKERES BARTÓ JÚLIA DR.	professzor, Pécsi Orvostudományi Egyetem, Immunológiai és Biotechnológiai Intézet, Pécs
UHER FERENC DR.	professzor, Országos Gyógyszerészeti Központ, Budapest